

القول الميسر في حكم الاستنطاق الملبس

مع

الاستنطاق في دفع الاعتراضات على الاستنطاق

لأستاذ الحديث فداء محمد

بن محمد عارف بن محمد معصوم المعصومي

الحنفي

أولم الله خرمه للدين (لهاري)

Ketabton.com

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

القول المسرح في حكم اسقاط المروج مع الاقساط في دفع الاعتراضات على الاسقاط

الفهرس

الموضوع	الصفحة
تمهيد:	۱۰.....
خطبة الكتاب:	۱۲.....
حيلة اسقاط مركب اضافي ده:	۱۲.....
د حيلې تعريف:	۱۲.....
د حيلې اقسام:	۱۳.....
حيلة اسقاط د قسم اول خخه ده:	۱۷.....
حيلة اسقاط مسنون او مستحب عمل دى:	۱۸.....
حيلة اسقاط په حقيقت كې حيلة الفديه ده:	۱۸.....
حيلة په قرآن كريم ثابتة ده:	۱۸.....
حيلة په احاديثو مباركانو ثابتة ده:	۱۹.....
حيلة په اجماع ثابتة ده:	۱۹.....
حيلة په قياس ثابتة ده:	۱۹.....
فديه په قرآن كريم ثابتة ده:	۲۰.....
فديه په احاديثو مباركانو ثابتة د:	۲۰.....
فديه په اجماع ثابتة ده:	۲۰.....
فديه په قياس ثابتة ده:	۲۱.....
د مجموع مركب نسبت يو فقهي رسول الله «صلعم» ته كړى دى:	۲۳.....
د مجموع مركب نسبت يو فقهي عمر بن الخطاب ته كړى دى:	۲۶.....

- ٢٨..... حيرانونکې واقعه: .....
- ٢٨..... علامه ابن نجيم المصر په البحر الرائق کې وايي: .....
- ٢٩..... علامه محمد علاء الدين الحصکفي په در المختار کې وايي: .....
- ٢٩..... علامه محمد آمين ابن عابدين په رد المختار کې وايي: .....
- ٣٢..... علامه محمد آمين په منحة الخالق کې وايي: .....
- ٣٤..... علامه سيد احمد الطحطاوي په طحطاوي کې وايي: .....
- ٣٦..... علامه نظام او نور کبار علماء کرام په الفتاوى الهندية کې وايي: .....
- ..... علامه حسن بن علي الشرنبلالي په مراقي الفلاح او نور الايضاح کې
٣٧..... وايي: .....
- ..... علامه فريد الدين عالم بن العلاء الدهلوي الهندي په الفتاوى التاتارخانية
کې وايي: .....
- ٣٨..... علامه شيخ امام حافظ الدين محمد بن محمد بن شهاب المعروف «بابن
البرزاز» په الفتاوى البرزازية کې وايي: .....
- ٣٩..... علامه محمد علاء الدين ابن ابن عابدين په منة الجليل کې وايي: .....
- ٤١..... مفتي ممتاز احمد ته پنځه خبرې: .....
- ٤٥..... حيله اسقاط پر دوه قسمه ده: .....
- ٤٨..... علماء کرامو ته شکايت او گيله: .....
- ٥١..... د ميت لپاره پينځه احوال دي: .....
- ٥٤..... د حيله اسقاط کيفيت: .....
- ٦٢..... الاقساط في دفع الاعتراضات على الاسقاط: .....
- ٦٣..... لومړی ځواب: .....
- ٦٣..... دوهم ځواب: .....

- ۶۴..... درېم ځواب:
- ۶۶..... څلورم ځواب:
- ۶۷..... پنځم ځواب:
- ۷۷..... شپږم ځواب:
- ۷۸..... اووم ځواب: ۷۷..... اتم ځواب
- ۷۹..... بعض علماء کرامو ته ځواب:
- ۸۱..... تحقيق عجيب و مفيد په بدعت کې: .....
- ۹۰..... محمل د هغه احاديثو مبارکانو چې وارد په ذم د بدعت کې دي:.....
- ۹۳..... د فقهاء کرامو عبارات په بدعت کې: .....
- د بعض علماء کرامو اشتباه؛ که د رسول الله «صلعم» يا د صحابه کرامو
رض څخه ثابت و، سنت دی، گني نو بدعت دی: .....
- ۹۵..... اوله سهوه: .....
- ۹۵..... دويمه سهوه: .....
- ۹۸..... درېيمه سهوه: .....
- ۹۸..... څلورمه سهوه.....
- ۹۹..... لومړی سوال: د حيله اسقاط په وجه خلک بې لمانځه کيږي:.....
- ۹۹..... ځواب: .....
- ۱۰۰..... دوهم سوال: حيله اسقاط داسې حيله ده، لکه د بني اسرائيلو.....
- ۱۰۰..... ځواب: .....
- ۱۰۰..... درېم سوال: په حيله اسقاط کې رجوع في الهبه ده:.....
- ۱۰۰..... ځواب: .....
- ۱۰۱..... څلورم سوال: حيله اسقاط مسخري دي: .....
- ۱۰۲..... ځواب: .....

- پنځم سوال: په حيله اسقاط کې غنيان ناست وي:..... ۱۰۶
- ځواب: ۱۰۶
- شپږم سوال: په حيله اسقاط سره دفن ځنډيږي:..... ۱۰۹
- اووم سوال: ولئ حيله اسقاط پدغه ورځ کوئ:..... ۱۰۹
- اتم سوال: ولئ يې همپشه کوئ، دا خو التزام دی:..... ۱۱۰
- نهم سوال: په حيله اسقاط کې مفاسد دي:..... ۱۱۱
- لسم سوال: علماء کرام يې د خپل مفاد لپاره کوي:..... ۱۱۳
- يوولسم سوال: حيله اسقاط بايد د بې لمانځه کس وسي:..... ۱۱۴
- دوولسم سوال: د جنازې له لمانځه وروسته دعا کول مکروه ده:..... ۱۱۵
- ديارلسم سوال: بعض علماء کرام وايي: د ميت د کور ډوډۍ خوړل
مکروه ده:..... ۱۲۵
- څوارلسم سوال: بعض علماء وايي: چې رسول الله ندی کړی، مونږ يې
ولئ وکړو، او بل د يو شپي چي مقتضى موجود وي، او مانع نوي موجود
د هغه ترك سنت دی:..... ۱۲۶
- اهمه مسئله: ۱۳۲
- مهمه مسئله: ۱۳۴

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نحمده ونصلي على رسوله الكريم

أما بعد: محترمو مسلمانانو تاسي ته معلومه ده، چې په موجوده دور کې يو چپه باد را الوتی دی، يو ډول برعکس معاملاتې په جهان کې شروع دي، تور ته سپين او سپين ته تور وايي، حق ته باطل او باطل ته حق وايي، عدل ته ظلم او ظلم ته عدل وايي، حلال ته حرام او حرام ته حلال وايي. تاسي يې بالمشاهده ويني، چې د الله تعالی پر ځمکې د الله جل جلاله بندگانو ته د الله جل جلاله قانون نه غواړي، د بندگانو قانون ورته غوره بولي؛ بلکې د غرب قانون ورته لايق گڼي، او په دې نظريې کې له دغو خلکو سره ډير علماء هم شريک دي. د الله جل جلاله د قانون نه باغيان په اسلامي رياستونو کې ارتې تڼۍ گزري، او د بنده د قانون باغيان گنهاران او واجب القتل بلل کيږي. د الله جل جلاله د قانون خواهان او محافظين دهشتگرد او مفسدين دي، او د کفري قانون خواهان او محافظين اتلان او مصلحين دي، عربياني و فحاشي کمال او بشر دوستي بلل کيږي، ستر او حياء نقص عيب او تجاوز بلل کيږي، فريب او چل بازي چالاکي بلل کيږي، د شريعت مطابق ژوند تيرول سادگي بلل کيږي. د ډيرو نارينه وو د ښځو لباس او فيشن خوښ دی، او د ډيرو ښځو بيا د نارينه وو لباس او هيئت خوښ دی، حتی داسې وخت راغلی دی، چې علماء د سنتو او مستحباتو په ترک کې کوښښ کوي، دليل دا وايي: چې دا خو نه فرائض دي، او نه واجبات دي، پاته دې سي، هيڅ پروا نلري، او هغه څوک چې دوام ورباندې کوي، پر هغه د بدعتي مهر وهي، پسې وايي: دا التزام د ما لايزم

کوي، خپل دوام علی التزم د ما لایزم نه بولي، او د بل دوام علی الإیتان التزاد ما لایزم بولي، و إلی الله المشتکی.

له دې جملې نه حيله اسقاط ده؛ مگر دغه حيله چې په قرآنکریم، سنت نبوي، اجماع او قیاس باندې، او دغه رنگه په اقوالو د مفسرینو، محدیثنو، اصولینو او فقهاء کرامو ثابته وه، نو دغه علماوو ته د انکار هیڅ وجه نه وه. نو بیا یې داسې کوشش وکړ، چې حيله اسقاط منو؛ مگر مروج اسقاط نه منو.

بعض وایي: چې په قرون الثلاثه کې نه و موجود، نو بدعت دی او بعض وایي: چې کونکي دوام ورباندې کوي، نو التزم د ما لایزم دی، او بعض وایي: چې مروج اسقاط په ډیرو مفسدو مشتمل دی، بالاخیره پدې کې ټول متفق دي، چې ترک یې لازم دی. او دې خبرې ته نه گوري، چې قاضي بیضاوي او انور شاه کشمیري وغیرهما وایي: چې استقباح د مباح کفر دی. لهذا زمونږ په دغه رساله کې زمونږ د علاقو اسقاط مروج ثابتول او د دغه درو خبرو رد کول مقصود او هدف دی. او بل مقصد کړی دی، چې په ډیر اختصار سره لیکنه وکړو؛ ځکه په حيله اسقاط کې له ډیر پخوا څخه علماء مذهب کتابونه لیکلي دي، له هغو څخه یو عمده کتاب منة الجلیل لیان اسقاط ما علی الذمة من کثیر و قلیل، دا کتاب د محمد علاء الدین ابن ابن عابدين الشامي رحمة الله علیه دی، وما توفیقی إلا بالله وهو حسبي نعم المولی ونعم النصیر.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله الواحد المنان الذي وعد من أطاعه بنعيم الجنان، وتوعد من جرده بجحيم النيران، وستر من فجر بجميل الإحسان، وعذر من اعتذر من قبيح العصيان، وغفر لمن عبر الى حرم الغفران يسبح له الملك بالاعوان، والفلك بالدوران، والبرق باللمعان، والسحاب بالسريان، والنهر بالجريان، والشجر بالأغصان، والزهر بالالوان، والروض بالغدران، والبر بالكثبان، والبحر بالحيتان، ومنّ علينا بالكد، والاحتيال للفرار عن الحرام، والتباعد عن الوقوع في الاثام لدفع الضرر، واسقاط الواجب عن النفس، وعن ذمة الأنام لا لإبطال الشرع وتحليل الحرام، ولا لإبطال حق المسلم والولدان، فإنه اثم والعدوان، والصلوة والسلام على محمد خير الخلائق والجان وعلى آله وأصحابه ما دام الدوران وتعاقب الملوان. أما بعد: قال الله تعالى في محكم القرآن: ﴿وتعاونوا على البر والتقوى، ولا تعاونوا على الإثم والعدوان﴾ ألمائدة.

حيله اسقاط مركب اضافي ٥٥: «حيلة الاسقاط» يعني: د اسقاط حيله. د مركب تشريح موقوف وي پر تشريح د اجزاوو، خكه چي د مركب تعريف موقوف وي پر تعريف د اجزاوو باندي.

«حيلة» **هغه شيء ته وايي:** چي د هغه په سبب مقصود ته انسان په پته جائزه طريقه رسيري، هغه كه قول وي، او كه فعل وي.

أحيلة هي ما يتوصل به إلى مقصود بطريق خفي مباح. فتح الباري، والعيني، والقسطلاني.

او علامه ابن نجيم مصري وايي: الحيل جمع حيلة وهي الحذق في تدبير الامور وهي تقليب الفكر حتى يهتدي الى المقصود وأصلها الواو، آه. يعني: حيل د حيلي جمع ده، او حيله په تدبير د أمورو کې هونبنياري او بيداري ته ويل كيږي، او سوچ او فكر وهل دي تر داسې وخته پورې چې مقصود ته ورسيري.

«اسقاط» مصدر دى، مجرد يې سقط يسقط دى، د نصر ينصر له باب خخه دى، او معنى يې «غورځول» ده. د مسلمان پر ذمه باندي لمونځ روژه يا كفاره قسم او يا حج وي، مثلا: نو كوم وخت چې مسلمان دغه ادا كړي، د ده له ذمې خخه دغه امر ساقط سي، او دى ترې فارغ شي، او يا يې د ادا كولو نه عاجز شي، بيا فديه وركړي، د فديې په وركړي سره يې ذمه فارغه شي، او يا د ده پر ځاى بل څوك حج وكړي، نو د ده له ذمې نه حج وغورځي. نو د مجموع مركب اضافي «حيلة الاسقاط» معنى داشوه، حيلة في اسقاط هذه الامور أو لاسقاط هذه الأمور، يعنى: د مسلمان د ذمې د فارغه كېدلو له لمانځه، روژې، او كفاره قسم وغيرهم خخه په يو اسانه او جائزه لار؛ ځكه فارغه كېدل خو په فديه سره كيږي په وخت د عجز كې، او هغه فديې ته داسې طريقه جوړه كړي، چې هم فديه وركړي، او هم د وارث قدرت په ورسيري.

حيله بيا اقسام لري: بعض جائز دي او بعض ناجائز دي.

مطلق فديه په قرآن عظيم الشان سره او په نبوي أحاديثو سره ثابته ده، انكار ځيني كفر دى؛ ځكه انكار د قرآن عظيم الشان خخه دى.

مطلق شيء هغه ته وايي: چې وجود يې په خارج کې په وجود د يوه فرد سره راځي، کله منحصر په واحد کې وي، او کله بيا ډير افراد لري، د دغو افرادو امتياز په قيوداتو او تشخصاتو سره وي، د دغو افرادو و ما به الاشتراک ته نوع يا جنس ويل کيږي، دغه مطلق دی. او ما به الامتياز ته يې قيد او تشخص وايي او مجموع ته فرد ويل کيږي، او د مطلق حکم دا دی، چې احکام د عموم و خصوص او احکام متضاده په اعتبار د افرادو ورباندې جاري کيږي په قرآن کریم کې د حيلې لپاره ډير افراد ذکر دي، يو فرد يې د يوسف عليه السلام حيله ده، چې د خپل ورور د راگرځيدو لپاره يې جوړه کړه او بل فرد يې د ابراهيم عليه السلام حيله ده، چې له کفارو څخه يې ځان په خلاص کړ، ورته ويې ويل ميلې ته نه ځم، مريض يم. او بل فرد يې د ايوب عليه السلام حيله ده، چې د قسم د حانث توب څخه يې ځان په خلاص کړ، او بل فرد د اصحاب السبت حيله ده، چې حرام يې ځان ته په حلال کړو، او دا ډول نوري هم ذکر دي، اوس په دغو ټولو افرادو کې حيله موجوده ده، مگر د هر فرد د هغه بل فرد امتياز په قيد او تشخص سره حاصل دی، په حيله کې ټول افراد سره شريکان دي، او تشخص د هر فرد ځانته دی، مثلاً: د ايوب عليه السلام حيله د حانث څخه د خلاصون لپاره وه، او د اصحاب السبت حيله لپاره د تحليل د حرامو وه؛ نو يوه جائزه ده او بله ناجائزه ده؛ ځکه هر کلي په اعتبار د افرادو په حکمين متضادين متصف کيږي، لکه: انسان، عالم، جاهل، قائم، قاعد، اسود او ابيض، مثلاً: دا ټول صحيح دي؛ ځکه يو فرد عالم دی او بل فرد جاهل دی، وعلی هذا القياس. نو يوه حيله بغير د قيد زائده ده، دا نفس حيله ده. او بله حيله سره د قيد زائده ده، دا فرد د حيلې دی، مثلاً: حيلة الابرء، حيلة

التحليل، حلية التحريم او حيلة الاسقاط. لهذا په قرآن عظيم الشان کې نفس حيله ثابته ده؛ ځکه په قرآن عظيم الشان کې د حيلې افراد موجود دي، په ضمن د افرادو کې نفس حيله لازمي وجود لري؛ مگر دغه افراد بعض جائز دي، او بعض ناجائز دي، د دغو افرادو د معرفت لپاره علماء کرامو حيله تقسيم کړې ده.

إعلم ان الحيل الواردة في القرآن والحديث ثلاث.

الأول: ما كان لتحليل الحرام و ابطال الشرع وهي حرام، كحيلة لبني إسرائيل للصيد يوم السبت، وكما حرم الله تعالى عليهم الشحوم فجملوها، يعني: أذابوها ثم باعوا دسمها.

والثانية: ما يكون لدفع الضرر عن نفسه او عن غيره، كما احتال يوسف عليه السلام.

والثالثة: ما يكون لاسقاط الواجب عن الذمة كما احتال ايوب عليه السلام للبر عن اليمين الواقع في شأن امرأته، وكما احتال النبي صلى الله عليه وسلم في شأن المريض الزاني الغير المحصن، منهاج السنن (٤/٢٢). وهكذا في زاد المحتاج، (٥/٧٢).

قال: في التاتارخانية: مذهب علمائنا ان كل حيلة يمتثل بها الرجل لا بطلان حق الغير ليتخلص بها عن حرام او يتوصل بها إلى حلال فهي حسنة، وهو معنى ما نقل عن الشعبي: لا بأس بالحيلة فيما يحل. قوله: قال الله تعالى: ﴿وخذ بيدك ضعفا فاضرب به ولا تحنث﴾ هذا تعليم الملخص

لأَيُّوب عليه السلام عن يمينه التي حلف ليضربن إمرأته مائة عود، وقد تعلق محمد بهذه الآية في مسائل الحيل، والخصاف لم يتعلق بها في حيله.....

وعن ابن عباس (رضي الله تعالى عنهما) انه قال: وقعت وحشة بين هاجر و سارة، فحلفت سارة إن ظفرت بها قطعت عضوا منها فأرسل الله تعالى جبرئيل عليه السلام إلى ابراهيم عليه السلام أن يصلح بينهما، فقالت سارة ما حيلة يميني فأوحى الله تعالى إلى ابراهيم عليه السلام أن يأمر سارة أن تثقب أذني هاجر فمن ثم ثقوب الآذان، كذا في التاتارخانية، حموي شرح الاشباه والنظائر، (٤/٢٣٦).

«الفصل الأول: في بيان جواز الحيل وعدمه جوازها»

من مذهب علمائنا رحمهم الله تعالى أن كل حيلة يحتال بها الرجل لا بطل حق الغير أو لإدخال شبهة فيه، أو لتمويه باطل، فهي مكروهة، وكل حيلة يحتال بها الرجل ليتخلص بها عن حرام أو ليتوصل بها إلى حلال فهي حسنة، والأصل في جواز هذا النوع من الحيل قوله الله تعالى: ﴿وخذ بيدك ضعفا فاضرب به ولا تحنث﴾ وهذا تعليم المخرج لأَيُّوب على نبينا وعليه السلام عن يمينه التي حلف ليضربن إمرأته مائة عود، وعامة المشائخ على ان حكمها ليس بمنسوخ، وهو الصحيح من المذهب كما في الذخيرة. الفتاوى الهندية. (٦/٣٩٠). مكتبة رشيدية

فالحاصل: أن ما يتخلص به الرجل من الحرام أو يتوصل به إلى الحلال من الحيل فهو حسن، وإنما يكره ذلك ان يحتال في حق لرجل حتى يبطله او في باطل حتى يموهه او في حق حتى يدخل فيه شبهة فما كان على هذا السبيل فهو مكروه، وما كان على سبيل الذي قلنا أولاً فلا بأس به؛ لأن الله تعالى قال: ﴿وتعاونوا على البر والتقوى ولا تعاونوا على الإثم والعدوان﴾. (سورة المائدة) ففي النوع الأول: معنى التعاون على البر والتقوى، وفي النوع الثاني معنى التعاون على الإثم والعدوان. المبسوط للسرخسي، كتاب الحيل، (۳۰/۲۳۰). مكتبة رشيدية.

د ٲولو عبارتونو خلاصه دا ده، هغه حيله چي د حرامو څخه د خلاصون لپاره وي، او يا حلالو ته د وصل لپاره وي، او يا لپاره د اسقاط واجب وي، او يا د ضرر د دفع لپاره وي، مستحب او حسنه حيله ده. او هغه حيله چي لپاره د تحليل د تحريم وي، يعني: د غير د حق د ابطال لپاره وي، او يا د غير په حق كې د شهبې اچولو لپاره وي، او يا د حق وركولو د ځنډ لپاره وي، و باطل ته دغه حيله حرام او مكروه تحريمي ده.

حيله اسقاط د قسم اول څخه ده، ځكه حيله اسقاط لپاره د كثرت د مال د وارث، يا لپاره د حفاظت د مال د وارث ده، او دغه رنگه لپاره د اسقاط د واجب ده، چي پر ذمه د ميت وي، حقيقه يا احتياطاً، او وارث سره له ملگرو دغه اسقاط د واجب له ذمې د مرده تبرعاً كوي، نه پر وارث واجب ده، او نه د وارث تر ماله د يو چا حق تعلق نيولى ده، چي په حيلې سره د هغه حق ضائع سي، او تبرع امر مسنون او مندوب دى.

لهذا په عامو حالاتو کې حيله اسقاط مستحب ده: الله جل جلاله فرمايي: ﴿وتعاونوا على البر والتقوى ولا تعاونوا على الإثم والعدوان﴾. او رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايي: «خير الناس من ينفع الناس». او بعض وخت په ثواب کې مسنون او مستحب تر واجب افضل وي، لکه څنگه چې هغه مقامات په فقه کې ذکر دي، حيله اسقاط هم د هغو د جملې څخه ده؛ ځکه زما او ستا په تبرع باندي د يو عاجز مسلمان د ذمې څخه واجب ساقطيري، په آئنده کې به پر دغه ثواب يوڅه بحث وکړو، إن شاء الله.

په بل عبارت: حيلة الاسقاط په حقيقت کې حيلة الفدية ده، ځکه وارث د ميت د لمونځونو او كفارو فديه وركوي، و هغې فديې ته حيله جوړه كړي، په صورت د حيلې فديه اداء كړي.

حلية الفدية بيا مركب ده له دوو لفظونو څخه. يو لفظ «حيله» ده، او بل لفظ «فديه» ده.

حليه په قرآن كريم ثابته ده: د ابراهيم عليه السلام په شان کې ذكر دي، چې ابراهيم عليه السلام درې ځايه حيله جوړه كړې ده، يو ځاى د خپلې بي بي په شان کې وايي: «هذه أختي» او بل ځاى د نمروديانو په شان کې وايي: «بل فعله كبيرهم» او په بل ځاى کې دوى ته په ځواب کې وايي: زه ميلې ته نه ځم، «اني سقيم». او د يوسف عليه السلام په شان کې الله جل جلاله وايي: هغه وخت چې يوسف عليه السلام خپل ورور ته د راگرځيدلو لپاره حيله جوړه كړه، «كذلك كدنا ليوسف، آه.» حتى چې الله جل جلاله هم په مقام د امتنان کې ذكر كړې ده، او هم يې د حيلې نسبت خپل ځان ته كړى دى، داسې نوري حيلې هم ذكر دي.

دغه ډول حيله په احاديثو مبارکانو هم ثابته ده: د رسول الله صلى الله عليه وسلم په زمانه کې يو جره سپري زنا کړې وه، رسول الله صلى الله عليه وسلم صحابه کرامو ته امر وکړ، چې پلان شخص را حاضر کړئ، زنا يې کړې ده، چې په درو يې و وهو، صحابه کرام چې بيرته راغلل، ويې ويل: يار رسول الله! د دغه سپري په خير مرض مونږ په خلکو کې ندی ليدلی، دونه کمزوری دی، که يې تر تا پورې راوړو، نو هډوکې يې ماتيري، پر هډوکوانو يې خالي خرمن پاتې ده، رسول الله ورته و ويل: د خرما د پانو "اسل خاشبي" د جaro غوندي سره يوځای کړئ، بيا يوځل دغه شخص په و وهئ. يعنې: د سلو درو پر ځای يې يوځل په جaro و واهه.

وقالوا: ما رأينا بأحد من الناس من الضرِّ مثل الذي هو به، لو حملناه اليك لتفسَّخت عظامه، ما هو إلا جلد على عظم. فأمر رسول الله صلى الله عليه وسلم أن يأخذوا له مائة شمراخ فيضربوه بها ضربة واحدة. سنن أبي داود (۲/۶۱۴).

دغه ډول حيله په اجماع ثابته ده: ځکه يو شېء چې صراحتا په قرآن کریم او حديث سره ثابت وي، پر هغه حتما د مسلمانانو اجماع وي، ځکه انکار ځيني کول انکار له قرآن او حديث څخه دی، او انکار له قرآن او حديث څخه کفر دی، بيا خو مسلمان مسلمان نشو پاته؛ لهدا د ټول مسلمه امت پر جواز د حيلي اتفاق دی.

دغه ډول حيله په قياس سره ثابته ده: فقهاء کرامو په خپلو کتابونو کې کتاب الحيل لگولی وي. امام محمد رحمة الله عليه د صحيح قول مطابق يو تصنيف په نامه د (ألحيل) ليکلی دی. په کتاب الحيل کې د لمانځه د

حیلې، د روژې حیلې، د زکوة حیلې، د طلاق حیلې، د اجارې حیلې، د حج حیلې، د نکاح حیلې، د خلع، د ایمانو، د وقف، د عتق، د شرکه، د بیع او شراء، د استبراء او داسې نورې ډیرې حیلې ذکر دي، او دا ټولې قیاسي دي، نو حیله په قیاس سره هم ثابتې ده.

او د (حیلة الفدیة) دوهم جزء فدیة ده، لکه څنگه چې اول جزء (حیله) په قرآن، سنت اجماع او قیاس سره ثابتې ده، دغه رنگه دوهم جزء (الفدیة) هم په دلالتو اربعه وو سره ثابتې ده.

لومړی: فدیة په قرآن کریم سره ثابتې ده: ﴿وعلى الذين يطيقونه فدية طعام مسكين﴾.

دوهم: په احادیثو مبارکانو سره ثابتې ده: «عن ابن عباس رضي الله عنهما قال: «لا يصلي أحد عن أحد، ولا يصوم أحد عن أحد، ولكن يطعم عنه». متفق عليه، مشکل الآثار (۳/۱۴۱).

وعن ابن عمر رضي الله عنهما قال: «لا يصلين أحد عن أحد ولا يصومن أحد عن أحد ولكن ان كنت فاعلا تصدقت عنه او اهديت عنه». سنن الکبری، (۴/۲۵۷).

عن نافع، عن ابن عمر، عن النبي صلى الله عليه وسلم، قال: «من مات وعليه صيام شهر فليطعم عنه مكان كل يوم مسكينا». رواه الترمذي، کتاب الصوم.

درېیم: فدیة په اجماع سره ثابتې ده: لکه څنگه چې مخکې ذکر سو، یو شیء چې په قرآن کریم او حدیث سره ثابت وي، له هغه نه یو مسلمان هم

انکار نشي کولای، ځکه انکار یې کفر دی، اجماع پدې معنا نه اخلو، چې مذکور شیان په قرآن کریم او سنت کې صراحتاً ثبوت نلري، صرف په اجماع د مسلمانانو سره ثابته ده، ځکه اجماع هم یو حجت شرعي دی؛ بلکې اجماع پدې معنا اخلو، چې په گرده مسلمه امت کې د فديې منکر او مخالف نسته، او له امام محمد رحمة الله عليه څخه په زیادات کې نقل راغلی دی، او پر دغه قول د علماء کرامو اجماع راغلی ده. یو له همدې علماوو نه علامه شامي رحمة الله عليه دی، وایي: و اعلم أيضا: ان المذكور فيما رأيت من كتب علمائنا فروعا و اصولا، إذا لم يوصي بفدية الصوم يجوز ان يتبرع عنه وليه، آه. رد المحتار (۱/۵۴۲).

وقال: محمد رحمة الله عليه في الزيادات بجزئه إن شاء الله تعالى، حسامي، (ص-۳۸). نور الانوار (ص-۳۹). يعني فدية الصلوة په اجماع د علماء کرامو سره ثابته ده.

څلورم: فديه په قياس سره ثابته ده.

كما روي ان امرأة جاءت إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقالت ان ابي قد ادركه الحج وهو شيخ كبير لا يستمسك على الراحلة افتجزي، ان احج عنه، فقال عليه السلام أرأيت لو كان على ابيك دين فقضيته، اما كان يقبل منك، قالت نعم. قال: فدين الله احق بالقبول، فقاس النبي صلى الله عليه وسلم، الحج على دين العباد، والمعنى الجامع بينهما هو الدين، وهو عبارة عن حق ثابت في الذمة واجب الأداء، والوجوب حكم شرعي، نور الانوار - مبحث القياس، (۲۳۴).

يعني يوه بنځه رسول الله صلى الله عليه وسلم ته راغله، ورته ويې ويل: چې زما پر پلار حج فرض سوى دى؛ مگر هغه ډير سپين ټيرى دى، پر سوارلى ځان نشي تكيه كولاى، كه زه د ده پر ځاى حج وكړم صحيح كيږئ؟

رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته وويل: كه ستا پر پلار د يو چا قرض وي، او ته يې اداء كړې، هغه كس به يې ستا د پلار پر ځاى له تا څخه قبلوئ؟

دې بنځې ورته وويل: هو!. رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته وويل: الله جل جلاله يې په طريقه اولى قبلوي.

صاحب د كتاب وايي: چې رسول الله صلى الله عليه وسلم د الله جل جلاله حق د بندگانو پر حق وړ قياس كړ؛ ځكه دواړه ثابت في الذمة دي، او دواړه واجب الاداء دي.

د كلام خلاصه دا ده، چې حيلة الاسقاط په حقيقه كې حيلة الفديه ده، د حيلة الفديه دواړه اجزاء په قرآن كريم، سنت، اجماع او قياس سره ثابت دي؛ نو مجموع مركب ولي نده ثابت، پر دې كوم څوك دليل نقلي يا دليل عقلي وړاندې كولاى شي، چې حيله دې هم په ادله اربعه وو سره ثابته وي، او فديه دې هم ثابته وي؛ مگر مجموع مركب، يعنى: حيلة الفديه دې نوي ثابته؟

د افسوس خبره ده: هغو علماء كرامو لره، چې دواړه جزئونه مني، ثابت يې بولي؛ مگر پر يوه ځاى يې اثبات نه مني، واى: پر يوه ځاى په قرآن كې نده ثابته؛ نو د خداى تعالى بندگانو، پر يوه ځاى خو د توحيد كلمه هم نده ثابته، د دوو ځايونو څخه به يې را اخلئ، بيا كلمه ترې جوړيږي.

بل پر یوه حای د ثبوت لپاره د فقهاء کرامو عبارات کافی او شافي دي،
حتى بعض فقهاء کرام مو د حیلې نسبت رسول الله صلى الله عليه وسلم ته
کړې دی.

ذکر في فتاوى املح، جاء الصحابي إلى النبي صلى الله عليه وسلم فقال:
هلكت وأهلكت، فقال: كيف؟

قال: جامعت مع إمرأتي في نهار رمضان، فقال: فعليك رقبة، فقال: رقبتي
هذه، وليس لي غيرها، فقال: النبي صلى الله عليه وسلم، صم شهرين
متتابعين. فقال: ليس لي طاقة صوم واحد جامعت مع إمرأتي فكيف
أصوم شهرين ليس لي طاقة، فقال: فاعط طعام ستين مسكينا. فقال:
ليس طاقة، انا بنفسه مسكين. فقال: أعطيني صاعا من تمر لا فك به
رقتك، فقال: والله ليس عندي صاع تمر، فقال: النبي صلى الله عليه
وسلم يا عثمان «رضي الله عنه» اعط لذلك الرجل صاعا من تمر، ففعل
عثمان بن عفان كما امر رسول الله، فاعطى لذلك الرجل، فقال: النبي
صلى الله عليه وسلم اعطيني هذه الصاع من التمر من فدية صوم واحد،
ففعل. وقبل النبي صلى الله عليه وسلم ثم اعطى له، فقال: صلى الله عليه
وسلم، اعطيني ثانيا، ففعل. وقبل النبي صلى الله عليه وسلم، ففعل كذلك
ستين مرة بالإيجاب والقبول، فقال: صلى الله عليه وسلم قد فك رقتك
بهذه الحيلة وأعطى الصاع المسكين، فقال: والله ليس المسكين أفضل
مني، فتبسم النبي صلى الله عليه وسلم وأعطى له، صاع التمر انتهى.
تسهيل المشكوة (۱۱۵).

او امام ابن حجر عسقلاني رحمه الله وايي: قلت هذا الحديث مشهور، اخرجه الأئمة كلهم من حديث ابي هريرة، لكن في هذا السياق مواضع زائدة و مغايرة. الدراية في تخريج احاديث الهداية - باب ما يوجب القضاء والكفارة- حديث: ۳۷۱- (۱/۲۸۰).

په فتاوی املح کې ذکر دي، چې يو صحابي رسول الله مبارک ته راغی، ورته و یې ویل، یا رسول الله هلاک شوم، او بل مې هم هلاک کړ. رسول الله مبارک ورته و ویل هغه څنگه؟

صحابي مبارک ورته و ویل: له خپلې کور ودانې سره مې په روژه کې د سهار په وخت کې جماع وکړه، رسول الله ورته و ویل: پر تا باندې یوه رقبه ازادول لازمه ده، صحابي مبارک ورته و ویل: بیارسول الله د خپل سر نه ماسوا بل یو شیء په ملکیت کې نلرم، رسول الله ورته و ویل: دوې میاشتي پیوست روژې ونیسه، صحابي مبارک ورته و ویل: د یوې ورځې روژې د نیولو توان نلرم، جماع مې له کور ودانې سره کې وکړه، نو دوې میاشتي به پیوست روژې څنگه ونیسم. رسول الله بیا ورته و ویل: شپيته تنه مسکینانو ته ډوډۍ ورکړه، صحابي مبارک ورته و ویل: طاقت یې نلرم، زه خپله مسکین یم. رسول الله ورته بیا ورته و ویل: یوه کاسه خرما وماته راکړه، چې زه دې غاړې په خلاصی کړم، صحابي ورته و ویل: په رب تعالی قسم یوه کاسه خرما هم نلرم.

رسول الله صلی الله علیه وسلم حضرت عثمان بن عفان ته وویل: ای عثمانه! دغه شخص ته یوه کاسه خرما ورکړه، حضرت عثمان بن عفان سمدستي د رسول الله د حکم سره سم یوه کاسه خرما هغه شخص ته ورکړه، رسول الله ورته و ویل: دغه یوه کاسه خرما ماته د یوې روژې په

فديه کې راکړه، صحابي مبارک ورکړه، او رسول الله مبارک د يوې روژې په فديه کې ځيني قبوله کړه، بيا يې بيرته دغه صحابي ته ورکړه، بيا رسول الله ورته وويل: بيرته يې د بلې روژې په فديه کې راکړه، هغه ورکړه، رسول الله ځيني قبوله کړه، همدغه ډول شپيته ځله يې دغه د ايجاب او قبول عمل ترسره کړ، وروسته رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته وويل: ستا رقبه په دغه حيلې باندې ازاده شوه، اوس دغه کاسه يوه مسکين ورته ورکړه، صحابي ورته وويل: په رب تعالیٰ قسم که تر ما بل مسکين وي، رسول الله مسکي شو، او همدغه کاسه يې دغه صحابي مبارک ته ورکړله،
انتهی.

پر دغه قيصې زموږ اعتماد دی؛ ځکه نه هيڅ يوځای معارض لري، او نه د شريعت سره مخالفت لري. لهدا زموږ لپاره حجت قوي دی، که يو څوک مخالفت لري، هغه دې دليل را وړاندې کړي.

د دې تائيد په حديث د صحيح البخاري سره کيږي.

حدثنا محمد بن محبوب، حدثنا عبد الواحد، حدثنا معمر، عن الزهري، عن حميد بن عبد الرحمن، عن أبي هريرة رضي الله عنه، قال: جاء رجل إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: هلكت. فقال: « وما ذاك؟ » قال: وقعت بأهلي في رمضان. قال: « تجد رقبة؟ » قال: لا. قال: « فهل تستطيع أن تصوم شهرين متتابعين؟ » قال: لا. آه. فيض الباري شرح البخاري، باب: إذا وهب هبة، (٤/٥٥).

دغه ډول د دې تائيد: د ابي الليث السمرقندي په قول سره هم کيږي، چې هغه يې نسبت حضرت عمر رضي الله عنه ته کړی دی، او نقل يې د امام غزالي رحمة الله عليه څخه کړی دی.

جاء في الدرر للإمام الغزالي رحمة الله عليه حدثنا عباس بن سفيان ، عن ابن عليّة ، عن بن عوف ، عن محمد بن عبد الله ، انه قال. قال: عمر أيها المؤمنون إجعلوا القرآن وسيلة لنجات الموتي، فتحلقوا وقولوا اللهم اغفر لهذا الميت بجزء من القرآن لحيلة الاسقاط. قال: العلامة اللبيب مصنف فتوح الشام بسند قوي، اخبرنا: ابو عاصم، عن بن جريج ، عن بن شهاب، عن بن سلمى ، عن بن موسى ، قال: فعل عمر دوران القرآن بجزء منه في حلقة عشرين رجلا بعد صلوة الجنّازة لإمرأة ملقبة بحبية بنت عزيز زوجة ملدب، وكذا الرجل من الانصار ما حفظنا اسمه، انتهى. وايضا: اخبرنا: سعيد، عن ايوب ، عن جميع ، عن عبد الرحمن ، بن أبي بكر ، انه فعل عمر دوران القرآن بعد صلوة الجنّازة، انتهى. ففعل عمر في آخر خلافته حيلة الاسقاط بجزء من القرآن: ﴿من مالي لا أعبد﴾ إلى ﴿عم يتساءلون﴾ ولم يشتهر في خلافته، ثم اشتهر في خلافة هارون الرشيد من غير انكار دوران القرآن لحيلة الاسقاط، انتهى. تسهيل المشكوة. (١١٥-١١٦).

او په بل ځای کې بيا الفاظ يو څه بدل دي، خو مقصد د ټولو يو دی. يعنې: مونږ ته عباس بن سفيان وکړ، هغه د ابن عليّة څخه، هغه د ابن عون څخه، هغه د محمد څخه، او هغه د حضرت عبد الله ابن عمر څخه، او هغه د

حضرت عمر څخه، وايي: حضرت عمر رضي الله عنه وفرمايل: ائ
مؤمنانو! قرآن كريم د خپلو مرو د نجات ذريعه جوړه كړئ، او حلقه جوړه
كړئ، او ووايست دا مړی د دې قرآن كريم په برکت او حرمت سره وېښې،
او لاس پر لاس يې كړئ، د حضرت عمر د خلافت په اخيري ورځو كې د
قلاّب د ښځې لپاره، چې لقب يې حبيبه بنت عريد وو، داسې حيله جوړه
سوې وه د قرآن كريم په يو جزء باندې، يعني: له ﴿وما لي لا أعبد﴾ نيولې
بيا تر ﴿عم يتساءلون﴾ پوري، او دا طريقه د حضرت عثمان په خلافت كې
مشهوره سوه، صرف مروان عنادا ځيني منكر وو، او امام ابو الليث
السمرقندي فرمايي: چې دا طريقه بيا د هارون الرشيد په خلافت كې
مشهوره سوه، او هيچا انكار هم ندى ځينى كړى. نو د دې اصل د حضرت
عمر رضي الله عنه څخه ثابت دى، كه څه هم د حديثو په مشهورو كتابونو
كې د دې ذكر نسته؛ مگر د تاريخ په بعض كتابونو كې په قوي سند سره
ثابته ده، لكه څنگه چې مؤرخ د فتوح الشام واقدى صاحب ويلي دي، چې
مونږ ته ابو عاصم، او هغه د ابو موسى څخه روايت كوي، چې حضرت
عمر رضي الله عنه د شلو كسانو په حلقه كې د جنازې د لمانځه وروسته د
يوې ښځې لپاره، چې د هغې لقب حبيبه وو، او د يو انصاري لپاره، چې د
هغه نوم راته ياد ندى، دغه طريقه كړې وه، او دغه رنگه په سند سره ثابته
ده، چې مونږ ته حضرت سعد بيان كړې ده، له حضرت ايوب څخه، هغه
له حضرت جميع څخه، او هغه له حضرت عبد الرحمن بن ابوبكر څخه،
هغه وايي: چې د قرآن د گرځيدلو طريقه حضرت عمر رضي الله عنه ايجاد
كړه، او قرآن كريم د مؤمنانو لپاره هم په ژوند كې او هم له مرگ نه وروسته
شفاعت كونكى دى. نفع الموتى (۶۹).

دغه سند مونږ ته دوو کسانو بيان کړی دی، يو ابو الليث السمرقندي دی او بل واقدي صاحب دی. پر دغه سند يو عالم دين جرح کړې ده. درايه و روايه، يعنې: نقلا و عقلا. مونږ به هم ان شاء الله په عنقریب کې نقلا او عقلا مختصر ځواب ورکړو؛ ځکه ددې عصر ډير خلک په دغه تحقيق خطاء کيږي، هغو ته به دا معلومه سي، چې دغه جرح او اعتراضات يې ځايه دي.

حيرانونکې خبره دا ده: چې دغه سند که بالفرض مجروح هم شي، بيا هم په دغه جرحه خو حيله اسقاط نه باطليږي؛ ځکه مونږ مقلدين يو، زمونږ د فقهاء کرامو کتابونه په دغه حيله ډک دي، او دغه عالم دين هم مقلد دی، او هم پدې اقرار کوي، چې د فقهاء کرامو کتابونه په ډک دي، د هغه باوجود د منع او د ترک پوره کوشش کوي، وايي: پدې کې مفسد دي، خو مفسد ځيني لري کړه، دا دومره ستره د خير دروازه ولي بندوي؟

علامه ابن نجيم مصري په بحر الرائق کې وايي: إذا مات الرجل وعليه صلوات فائتة وأوصى بأن يعطى كفارة صلاته يعطى لكل صلوة نصف صاع من بر، وللوتر نصف صاع، ولصوم يوم نصف صاع وإنما يعطى من ثلث ماله، وإن لم يترك مالا تستقرض ورثته نصف صاع ويدفع إلى المسكين ثم يتصدق المسكين على بعض ورثته ثم يتصدق ثم وثم حتى يتم لكل صلاة ما ذكرنا. البحر الرائق. (۲/۱۶۰).

يعنې: که يو سړی مړ شي، او وصيت يې وکړ، چې پر ما قضايي لمونځونه او روژې سته، کفارې يې وکړي. وارث به دده د مال له درېيمې حصې څخه

د هر لمانځه په فديه کې نيمه کاسه غنم ورکوي، او د هرې روژې په فديه کې هم به نيمه کاسه غنم ورکوي، او که يې مال نه درلود، نو وارث به نيمه کاسه غنم له يو چا څخه قرض کړي، هغه به په فديه کې يوه مسکين ته ورکړي، مسکين دې بيرته دوی ته په خيرات کې ورکړي، دوی دې بيرته هغه مسکين ته، يا کوم بل مسکين ته په خيرات کې ورکړي. تر داسې حده دې ايجاب او قبول سره وکړي، چې ترڅو لمونځونه او روژې خلاصې سي.

علامة الحصكفي رحمة الله عليه وايي: «ولو مات عليه صلوة فائتة و أوصى بالكفارة يعطي لكل صلوة نصف صاع من بر» كالفطرة. «وكذا حكم الوتر» و لصوم وإنما يعطى «من ثلث ماله» ولو لم يترك مالا يستقرض وارثه نصف صاع مثلا، ويدفعه لفقير، ثم يدفعه الفقير للوارث، ثم وثم، حتى يتم «ولو قضاها ورثته بأمره لم يجز»؛ لأنها عبادة بدنية «بخلاف الحج» رد المحتار على هامش در المختار (۱/۵۴۱).

علامة ابن عابدين رحمة الله عليه وايي: واعلم ايضا: أن المذكور فيما رأيت من كتب علمائنا فروعا واصولا، اذا لم يوص بفدية الصوم يجوز أن يتبرع عنه وليه، والمتبادر من التقييد بالولي أنه لا يصح من مال الأجنبي، أه. رد المحتار (۱/۵۴۲).

محمد ابن عابدين رحمة الله عليه وايي: ما چې څو کتابونه زمونږ د علماء عظامو ليدلي دي، که د فقهي کتابونه دي، او که د اصولو کتابونه دي، په ټولو کې دا ذکر دي، ميت که وصيت په فديې د روژې نه و کړی، او وارث تبرعا او احسانا ورکړه، دغه فديه جائز ده.

او په بل ځای کې وايي: (قوله ويستقرض وارثه نصف صاع مثلاً) أي: أو قيمة ذلك، والأقرب أن يحسب ما على الميت ويستقرض بقدره بأن يقدر عن كل شهر أو سنة، أو يحسب مدة عمره بعد اسقاط اثنتي عشرة سنة للذكر، وتسع سنين للأنثى، لأنها أقل مدة بلوغهما فيجب عن كل شهر نصف غرارة قمح بالمد الدمشقي مد زماننا؛ لأن نصف الصاع أقل من ربع مد فتبلغ كفارة ست صلوات لكل يوم و ليلة نحو مد و ثلث و لكل شهر اربعون مدا و ذلك نصف غرارة و لك سنة شمسية ستة غرائر، فيستقرض قيمتها ويدفعها للفقير، ثم يستوهبهما منه، ويتسلمها منه، لتم الهبة، ثم يدفعها لذلك الفقير او لفقير آخر، وهكذا فيسقط في كل مرة كفارة سنة، وإن استقرض أكثر من ذلك يسقط بقدره، وبعد ذلك يعيد الدور لكفارة الصيام، ثم للاضحية، ثم للايمان لكن لا بد في كفارة الايمان من عشرة مساكين ولا يصح أن يدفع للواحد أكثر من نصف صاع في يوم للنص على العدد فيها بخلاف فدية الصلوة، فإنه يجوز اعطاء فدية صلوات لواحد كما يأتي، وظاهر كلامهم أنه لو كان عليه زكوة لا تسقط عنه بدون وصية لتعليلهم لعدم وجوبها بدون وصية باسقاط النية فيها؛ لأنها عبادة فلا بد فيها من الفعل (أي من النية) حقيقة او حكماً بأن يوصى باخراجها فلا يقوم الوارث مقامه في ذلك ثم رأيت في الصوم السراج التصريح بجوازه تبرع الوارث باخراجها وعليه فلا بأس بإدارة الولي للزكوة، ثم ينبغي بعد تمام ذلك كله أن يتصدق على الفقراء

بشيء من ذلك المال أو بما أوصى به الميت ان كان أوصى. مطلب: في اسقاط الصلوة عن الميت، رد المحتار (۱/۵۴۲).

يعني: وارث دې نیمه کاسه غنم او یا د نیمې کاسې قیمت قرض کړي. ښه خبره داده، پر میت چې څونه فديې او کفاري وي، هغه دې حساب کړي. مثلاً: د میت ټول عمر دې شمار کړي، دوولس کاله د ماشوم والي عمر دې ځيني کم کړي، نهه کاله دې د نجلۍ والي عمر کم کړي، ځکه په دې عمر کې دوی مکلف نه وي، نو وارث دې د یوې میاشتي په مقدار، یا د یوه شمسي کال په مقدار، او یا د ټول عمر په مقدار ما سواله عمره د ماشوم والي قرض واخلي، چې د یوې میاشتي د لمونځونو فديه، نیمه غراره، چې نیم جوال کيږي؛ ځکه نیمه کاسه د مد تر څلورمې حصې کمه ده، د یوې ورځې او شپې د شپارو لمونځونو یو مد او درېمه د مد کيږي، د یوې میاشتي د لمونځونو څلویشت مدونه کيږي، او څلویشت مدونه نیم جوال کيږي، او د شمسي کال چې ^{۳۶۵}درې سوه پنځه شپيته او ^{۴/۱} څلورمه د ورځې او شپې کيږي، احتیاطاً ^(۳۶۶)درې سوه شپاړشپيته ورځې حساب کړئ، شپاړ جواله کيږي، دغه شپاړ جواله په انگریزي پنځو کیلوگانو ^{۳۸۴}درې زره اته سوه درو څلوېشت کيږي، او په کچه کیلوگان ^{۴۳۲}څلور زره درې سوه دوه نېوي کیلو کيږي؛ ځکه کاسه په اصلي کیلو ^{۳۶۵}درې نیمي کیلو ده، او په کچه کیلو څلور کیلو ده. سرکال یو کیلو غنم په پنځه شپيته کالداري دی، یوه فديه په احتیاطي حساب یو سل او دېرش روپۍ کيږي، د یو کال د لمونځونو ^{۲۸۵'۶۸۰}دوه لکه پنځه اتیا زره څلور سوه اتیا روپۍ کيږي. او یو لک پنځه او یا زره شپاړ سوه اتیا افغانۍ کيږي. دغه مبلغ هر څونه چې وي، د یوې ورځې وي، د یوې میاشتي وي، د یوه کال وي، کم وي، او که زیات

وي، که موسم د حج د داخيلې وو، کوشش دې وکړي چې کم مبلغ وي، يو فقير ته دې په فديو کې هبه کړي، هغه دې قبول کړي، بيا دې هغه پخپله ورکړي، يا دې طلب د هبې ځيني وکړي، له فقيره له تسليم کېدلو وروسته دې بيرته و دغه فقير ته، يا بل فقير ته ورکړي، تر داسې وخته پوري دې دغه ايجاب، او قبول وکړي، چې د ټول عمر د لمونځونو فديه يې پوره سي، بيا دې د روژو فديه په دغه شان ورکړي، بيا دې د قسم کفاره ورکړي: مگر لس کسان به خامخا پوره کوي، ځکه (عشرة مساكين) منصوبي دي، او د لمونځونو هر څونه فديه يوه فقير ته هم ورکولی سي، او د فقهاء کرامو له تعليه داسې معلوميري، چې زکوة يې له وصيته وارث نسي اداء کولی؛ ځکه زکوة عبادت دی، او عبادت نيت حقيقتا، يا حکما غواړي، مگر: د کتاب السراج د روژې په باب کې تصريح سوې ده، چې وارث زکوة هم ورکولی سي، د دغه قول مطابق د زکوة فديه دې هم ورکړي، دغه رنگه د اختري او وغيره، او په اخبر کې دې له دغه ماله يوڅه دغه فقيرانو ته په صدقه کې ورکړي. رد المحتار (۱/۵۴۲).

علامه محمد امين: الشهير بابن عابدين په منحة الخالق کې وايي: (ثم طريق اسقاط الصلوة الذي يفعله الائمة في زماننا... ولا عبد ولا صبي ولا مجنون؛ لان هبتهم لاتصح، ثم يحسب سن الميت فيطرح منه اثنتا عشرة سنة لمدة بلوغه ان كان الميت ذكرا، وتسع سنين ان كانت انثى؛ لان اقل مدة بلوغ الرجل اثنتا عشرة سنة، ومدة بلوغ المرأة تسع سنين. ثم يأخذ الوارث من مال اليتيم وجوبا إن أوصى وإستحباً ان لم يوص... أو يأخذ الاجنبي من مال نفسه تبرعا مقدار ماذكر. فيدور المسقط

بنفسه- وارثا كان أو غير وارث - او يؤكل غيره فيقول المسقط أو وكيله لواحد من الفقراء هكذا فلان بن فلان ويذكر اسمه واسم ابيه فاتته صلوات سنة هذه فديتها من ماله نملكك اياها ويعلم أن المال المدفوع إليه صار ملكا له، ثم يقول الفقير هكذا، وانا قبلتها، وتملكتها منك، فيدفع المعطي ويسلم اليه، فيقبض المعطي، فحينئذ يصير فدية صلوة سنة كاملة مؤداة، ثم يفعل مع فقير آخر هكذا الى ان تتم العشرة، فحينئذ تصير فدية عشر سنين مؤدات في دور واحد، ثم يفعل هكذا مرة اخرى ثم وثم الى ان تتم فدية فوائته بحسب الحساب، فاذا تمت فدية فوائته من الصلوة يقول المعطي لفقير واحد من تلك العشرة هكذا فلان بن فلان ملكك سائر ماوجب عليه من ماله، ان كان الميت ذكرا، وان كان انثى يقول فلانة ملكتك جميع ما وجب عليها في مالها. ويفعل مع كل فقير كذلك، فيعترفون كلهم بالقبول ثم يهبونه المال فيأخذه صاحبه وارثا كان او غير وارث ثم يتصدق على الفقراء العشرة ماشاء من الدراهم، ولا يجب تقسيم المال المذكور جميعا على الفقراء، وهذه حيلة شرعية.) منحة الخالق على حاشية بحر الرائق (٢/١٦٠)-

د دغه عبارت ترجمه هم د مخکيني عبارت په شان ده، مگر په اخير د عبارت کې په دوو لفظونو کې نسبت د ملک و مړي ته سوى دى، دانسبت مجازي دى، او يا سهو له قلم د ناسخ نه سوى ده. د املكك يا نملكك پر خاى ملكك او ملكتك ليکلى دى.

علامه سيد احمد الطحطاوي رحمة الله عليه وايي: قوله: ولو مات و عليه صلوات فائتة و أوصى بالكفارة يعطى لكل صلاة نصف صاع من بر كالفطرة و كذا حكم الوتر والصوم، و انما يعطى من ثلث ماله، ولو لم يترك مالا يستقرض وارثه نصف صاع مثلا: ويدفعه لفقير ثم يدفعه الفقير للوارث ثم و ثم حتى يتم، آه.

قوله: نصف صاع من بر، آه. او دقيقه او سويقه او صاع تمر او شعير، وفي الزبيب خلاف او قيمة ما ذكر وهي افضل.

وفي الدر المنتقى: انهم اذا ارادوا الاخراج عنه يحسب عمره بغلبة الظن، ويخرج منه مدة الصبي وهو اثنا عشر في الغلام، وتسعة في الأنثى، ويخرج عنه بقدرها ان كان عندهم ما يكفي و الا تدفع مرارا، انتهى. «قوله ولو لم يترك مالا» او ترك ولم يوص وتبرع عنه وليه او اجنبي جاز، ولو في كفارة قتل او يمين إلا العتق لما فيه من الزام الولاء على الغير، وهو الميت. زيلمي.

والمراد بالقتل قتل الصيد لا النفس؛ لأنه لا اطعام فيها، نور الأيضاح وشرحه لابي سعود. «قوله: يستقرض وارثه» أي على سبيل التبرع لا الوجوب، والإستقراض والوارث ليسا بقيد حتى لو دفع من ماله او دفع غير الوارث صح. «قوله: للوارث» أي أو لأجنبي كما في شرح نور الأيضاح لأبي سعود، فما يفعل الآن من تدوير الكفارة بين الحاضرين، وكل يقول للآخر وهبت هذه الدراهم لاسقاط ما على ذمة فلان من الصلوة او الصيام، ويقبله الآخر صحيح، ثم لو اخذها احدهم عند قبضها ولم

یدفعها واستقل بها يفوز بها على الظاهر، والاولى بعد تدويرها أن يتساووا فيها؛ لانهم انما حضروا ليعطوا منها فنفسهم متشوقة للاخذ لا سيما المساكين منهم. «قوله: ثم و ثم» الواو داخله على محذوف كالعاطف قبلها، أي ثم الورث للفقير، والفقير للوارث، ثم الوارث للفقير. «قوله: حتى يتم» أي اخراج ما عليه الطحطاوي على الدر، قبل باب سجود السهو (۳۰۷ - ۱/۳۰۸).

علامه طحطاوي رحمة الله عليه هم د در المختار په شرحه کې وايي، که پر سړي لمونځونه او روژې وغيرهما پاته وي، او وصيت وکړي، د ده د مال له ثلث څخه دې ورکړي، او که يې وصيت کړی وو؛ مگر مال يې نه درلود، يا يې وصيت هم نه وو کړی، وارث يا اجنبي تبرعا و استحسانا د ده لپاره قرض هم کولی سي، کم سې کم نيمه کاسه د غنمو او له خپله ماله څخه يې هم کولای سي، پداسې طريقه چې وارث يا اجنبي دغه فديې و فقير ته ورکړي، او فقير يې له قبلېدو وروسته بيرته مالک ته ورکړي، او مالک يې بيرته فقير ته ورکړي، تر داسې وخته چې د ټول عمر فديه اداء سي، ماسوی^(۱۱) دولسو کلونو د نارينه په حق کې او ما سواله^۹ نهه کلونو د زاناه په حق کې، او دا صحيح طريقه ده.

په اخير کې چې فديه خلاصه سي، دغه ماليت که يو فقير واخلي، ظاهرا خو صحيح ده؛ خو اولی دا ده، چې له دغه ماليت څخه وروسته ټولو حاضرينو ته، که غنيان وي، او که فقيران وي، يوڅه شيء په صدقه کې ورکړي؛ ځکه د جېلې له خلا صيدلو وروسته هر يو د اخيستلو شوق لري، او خاص بيا مسکينان، آه. پردې ځای په آئنده کې هم يوڅه بحث کوو، إن شاء الله.

په فتاویٰ هندیه کې، چې مشهوره په عالمگیری ده، علماء کرام وایي: اذا مات الرجل و عليه صلوات فائتة فأوصى بأن تعطى كفارة صلواته يعطى لكل صلوة نصف صاع من برّ وللو تر نصف صاع، ولصوم يوم نصف من ثلث ماله، وإن لم يترك مالا يستقرض ورثته نصف صاع، ويدفع الى مسكين ثم يتصدق المسكين على بعض ورثته، ثم يتصدق، ثم و ثم، حتى يتم لكل صلوة ما ذكرنا كذا في الخلاصة.

وفي الحجة وإن لم يوص لورثته وتبرع بعض الورثة يجوز، ويدفع عن كل صلوة نصف صاع حنطة منوين، ولو دفع جملة إلى فقير واحد جاز، بخلاف كفارة اليمين، وكفارة الظهار، وكفارة الافطار، الفتاوى الهندية، (۱/۱۲۵).

محمد اورنگزیب عالمگیر بادشاه د ټول هندوستان په کچه مشهور مشهور علماء عظام د مولانا نظام «رحمة الله عليه» په سرپرستی کې راټول کړل، په هغه وخت کې آدوه لکه روپۍ وظيفه ورته مقرره کړه، د دې لپاره چې عمده او معتمد روایات له کتب مختلفه وو څخه راټول کړي، او یو معتمد کتاب د خلکو د سهولت لپاره ځیني جوړ کړي، چې هر څوک د ضرورت په وخت کې استفاده ځیني واخلي، او دا به د هر چا یقین وي، چې پدې کتاب کې ضعیف اقوال او د امام صاحب «رحمة الله عليه» د مذهب مخالف اقوال نسته. دغه علماء عظام ټول زمونږ په مروج حيله اسقاط قائل دي، والله اعلم، چې د منکرینو لپاره کوم کتاب په فقه حنفي کې حجت دی.

علامه حسن بن علي الشرنبلالي «رحمة الله عليه» به نور الايضاح كې وايي:

«فصل: في إسقاط الصلوة والصوم»

إذا مات المريض ولم يقدر على الصلوة بالإيماء لا يلزمه الإيصاء بها، وإن قلت، وكذا الصوم إن أفطر فيه المسافر والمريض وماتا قبل الإقامة والصحة وعليه الوصية بما قدر عليه، وبقي بذمته فيخرج عنه وليه من ثلث ما ترك لصوم كل يوم، ولصلوة كل وقت حتى الوتر نصف صاع من بر أو قيمته، وإن لم يوص وتبرع عنه وليه جاز، ولا يصح أن يصوم ولا أن يصلي عنه، وإن لم يف ما أوصى به عما عليه يدفع ذلك المقدار للفقير، فيسقط عن الميت بقدره ثم يهبه الفقير للولي ويقبضه ثم يدفعه الولي للفقير، وهكذا حتى يسقط ما كان على الميت من صلوة وصيام، ويجوز إعطاء فدية صلوة لواحد جملة، بخلاف كفارة اليمين، والله سبحانه و تعالى أعلم، نور الايضاح (١٠٤).

او دغه ډول مذکور شيخ صاحب «رحمة الله عليه» به مراقي الفلاح كې ويلي دي، (٢٣٩).

او دده په شان كې عبد الحي الكهنوي په تعليقات على الفوائد البهية في تراجم الحنفية كې وايي:

«وكان من أعيان الفقهاء وفضلاء عصره» حسن بن علي الشرنبلالي د خپل عصر له بهرنيو فقهاء او فاضلانو څخه وو، الفوائد البهية في تراجم الحنفية (٧٤).

علامه فريد الدين عالم بن العلاء الإندريتي الدهلوي الهندي (المتوفى ٧٨٦) به التاتارخانية كې وايي:

رجل مات وعليه صلوات فأوصى ان يطعموا عنه بصلاته إتفق المشائخ على انه يجب تنفيذ هذه الوصية من ثلث ماله، واختلفوا أنه هل يقوم الإطعام مقام الصلوة؟ آه.

وفي الفتاوى الحجة: وان لم يوص الورثة وتبرع بعض الورثة يجوز، وان كانت الصلوات كثيرة والحنطة قليلة يعطى الورثة عشرة اماناء مسكين واحد الفداء صلوة يوم وليلة، ثم يدفع الفقير تلك العشرة الى الوارث ثم يدفع الوارث تلك العشرة لفداء يوم وليلة، هكذا يفعل مرارا حتى يستوعب الصلوة فيخرج الميت عن العهدة، ويدفع عن كل صلوة نصف صاع حنطة منوين، ولو دفع جملة الى فقير واحد جاز، وفي الحجة: بخلاف كفارة اليمين وكفارة الظهار وكفارة الافطار، الفتاوى التاتارخانية، رشيدية (٢/٤٥٨).

علامه فريد الدين «رحمة الله عليه» وايي: كه ميت وصيت كړى وو په ثلث د مال كې، وصيت يې نافذ دى، او كه يې وصيت نه وو كړى، وارث تبرعا فديه وركړه، هم صحيح ده، او كه غنم كم وو، او فديې ډيري وې، بيا دې حيله اسقاط وكړي، د ميت ذمه دې فارغه كړي.

شيخ امام حافظ الدين محمد بن محمد شهاب: المعروف بابن البزاز الكردي الحنفي (المتوفى ٨٢٧هـ) به فتاوى البزازيه كې وايي: چې مسمى به جامع الوجيز ده:

مات وعليه صلوات يطعم لكل صلوة حتى الوتر نصف صاع، وإن لم

يكن له مال يستقرض نصف صاع ويعطيه المسكين ثم يتصدق به المسكين على الوارث ثم الوارث إلى المسكين ثم و ثم حتى يتم لكل صلوة نصف صاع كما ذكرنا، الفتاوى البزازية على هامش الهندية، (٤/٦٩).
ط- رشيدية.

او د دغه مصنف او كتاب په شان كې علماء كرامو ليكلي دي:
وهو كتاب جامع لخص فيه زبدة مسائل الفتاوى والواقعات من الكتب المختلفة ورجح ما ساعده الدليل وذكر الأئمة أن عليه التعويل فرغ من تأليفه عام ثنتي عشرة وثمان مائة. قيل لابي سعود المفتي لم لم تجمع المسائل المهمة ولم تؤلف فيها كتابا، قال: أنا أستحي من صاحب البزازية مع وجود كتابه؛ لأنه مجموعة شريفة جامعة للمهمات كما ينبغي، آه.
كشف الظنون الفتاوى الهندية (٤/١٠).

داسې جليل القدر فقيه چې له نن څخه تقريبا ١١٩ شپاړ سوه نولس كاله مخته تېر سوي دي، دا هم پدغه حيله اسقاط قائل دي؛ مگر يو چند منكرين انكار كوي، چې هيڅ يو دليل هم نلري، نه عقلي او نه نقلي.

علامه محمد علاء الدين بن ابن عابدين په منة الجليل كې په وجه د تصنيف كې وايي:

أذكر فيها فوائد حسان تقربها العينان قد خلت من ذكرها تلك الرسالة «شفاء العليل» وقيدتها هذه العجالة جل مأخذها من كلامه على وفق رأيه ومرامه لم يفرد لمسائلها فيما أعلم مؤلف ولم يسبق في احكامها مصنف مع أنها من أهم المهمات الدينية والفرائض العينية حملني على جمعها ما رأيت وسمعت من بعض جهلة الأئمة من الإخلال بما يتعلق بإسقاط ما

في ذمة، آه. منة الجليل لبيان اسقاط ما على الذمة من كثير و قليل، مجموع الرسائل، (٢٥٨).

علامه محمد علاء الدين شامي «رحمة الله عليه» وايي: پدغه رساله منة الجليل کې يوه داسې بنايسته او زبردسته فائدي ذکر کوم، چې د مسلمانانو سترگې په يخې سي، او هغه داسې فوائدي دي، چې په شفاء العليل کې نه وې ذکر سوې، او پدغه تلوارجنه رساله کې مې هغه مسائلې وتړلې، چې د هغو معظم ماخذ اوس هم د ده له کلامه «ابن عابدين» د ده د رأيې او مرام مطابق را اخیستل سوې دي،، او دغه فوائدي او مسائلې زما د علم مطابق تر اوسه پوري يو بل مؤلف په داسې تفصيلي انداز نه وې بيان کړې، او نه دغه احکام يو مصنف په داسې انداز بيان کړي وو، سره لدې چې په ديني ضروري مسائلو کې هغه ضروري مسائلې دي، او له مسائلو فرضيه وو عينه خڅه دي، او د دې مسائلو پر جمع کېدلو باندي باعث دا وو، چې له بعضي بې عقلاوو امامانو مې داسې شيان اورېدل، چې حيله اسقاط لره مخل وو، يعني: په حيله اسقاط کې يې شکوک او شبهې اچولې.

او زه هم داسې شيء باعث کړم، چې په موجوده دور کې داسې ملايان سته، چې د دغه خير عظيم دروازه وتړي، او دا کوشش کوي، چې دغه طريقه بدنامه کړي، او وايي: چې اسقاط منم؛ خو مروج نه منم؛ بلکې داسې مفتي سته، په نامه د ممتاز احمد رښتيا هم، چې په تعصب او عناد کې ممتاز دی، هغه وايي: چې مروج حيله اسقاط بدعت او گناه کبيره ده، او د کونکي امامت مکروه تحريمي ده، که يو مقتدي د امام په جواب کولو قدرت نلري، هغه مسجد دې ترک کړي، او بل مسجد ته دې ولاړ شي، العياذ بالله من هذه العقيدة الفاسدة.

اول: مفتي ممتاز صاحب!

منم چې په سنده او پنجاب کې به ممتاز صاحب تا يو چند بريلوي حضرات ليدلي وي، او يا به دې اوريدلي وي، چې په هغو کې داسې اسقاط مروج دی، لکه څنگه چې ته وايي. د هغو له وجې د ټولي دنيا، او بيا خاصکر د افغانستان حيله اسقاط ته بدعت او گناه کبيره مه وايه.

راسه! ويې گوره، چشم ديد فيصله وکړه، که يو فيصد د فقهاء کرامو له حيله اسقاط څخه مخالف وو، بيا ستا دعوه برحق ده، يو څو د ملازبې ملايان غريبان دې په يوه پنډه فتوى باندي خطاء کړو، ځکه فتوى خو د اکابرينو حضراتو ده، هغه پر خپل ځای صحيح ده، ځکه هغه خو د سنده او پنجاب د يو چند کسانو پر مروج اسقاط ليکله سوې وه، او تا د بلوچستان او افغانستان پر اسقاط وروولگوله.

دويم: مفتي ممتاز صاحب!

که له تاسره حقيقي د مسلمانانو غم وي او له گناه کبيرې يې خلاصه وي، او دونه غټ سفر پسې کوي، چې له سنده څخه بلوچستان ته راځي، او دلته دا کوشش کوئ، چې حيله اسقاط بند سي، خلک به له بدعت، او گناه کبيرې څخه خلاص سي، يو چند قدم مخته ولاړ سه، د مسلمانانو له حاله ځان خبر کړه: د ^(٥٢) مملکتونو کفار راغلي دي، خلک يې په کفر اخته کړو، اسلامي نظام يې ړنگ کړ، مدارسې يې ختمې کړې، مساجد يې ونړول، عالمان او طالبان يې بنديان، او شهيدان کړو، د مسلمانانو عزت يې پايمال کړ، قرآن کریم يې په مرميو سوری سوری کړ، دغه دفاع پر تا هم فرض عين ده، د دغه کفري نظام د ختمېدلو لپاره او د دغه ظلم او ستم د دفع کېدلو لپاره هم يو کوشش وکړه، يو تحریک شروع کړه.

او يو څه پخپل گروبان ته سر ټيټ کړه، ستا خاوره د مسلمانانو پر خلاف د کفارو په خدمت کې استعمالېږي، ستا فوځيان د کفارو د خوشحالي

لپاره قرباني کيږي ، ستا زندانونه د مسلمانانو د غازيانو لپاره تياريري ، ستا په پارلمان کې کفري او انگريزي قانون چليږي ، پر تا صدارت او آمریت کله بنځه او کله يې شيعه کوي ، او تا دغه قانون هم منلی دی ، او هم يې اسلامي بولي نعوذ بالله .

دغه خپل ځان او مسلمانان له دې گناه ، او کفر څخه خلاص کړه ، د دغه شپي لپاره هم يو د ملازيې د ملايانو په شان يو جماعت جوړ کړه ، يو تحريک شروع کړه ، چې دغه مسلمانان له گناه کيږي څخه نه ، بلکې له کفر اون کفري عقيدې وساتل سي .

او يوڅه خپل نظام او دستور ته وگوره ، په ملک کې رشوت بند کړه ، شراب خانې او فحاش خانې وټره ، سود ختم کړه ، له سيکولرانو ، بريوليانو ، سلفيانو ، او شيعه گانو سره اتحاد ، او اتفاق ختم کړه .

د حکومت د حصول لپاره مو هره نارواه خپل ځانته د حکمت په نام رواه کړې ده ، د غربي ډيموکراسۍ دروازه بنده کړه ، پخپل گوند کې د شريعت مخالف کس ته ځای مه ورکوه ، د نر او بنځې په منځ کې فرق وکړه ، که دغه کارونه کولای نسي ، کم از کم يو تحريک خو شروع کړه ، او که يې جائز بولي بيا خو خبره نوره هم خرابه سوه ، نعوذ بالله من ذلک .

درېيم : مفتي ممتاز صاحب!

که هر حيله گر ملا د دغو الفاظو مستحق سي ، لکه ته چې وايي : مثلاً بدعتي دی ، مرتکب د گناه کيږي دی ، فاسق دی ، امامت يې مکروه تحريمي دی ، او داسې نور ....

نو د هندوستان ، پاکستان او افغانستان ټولي مدارسي خو په حيله چليږي ، بيا خو به دغه عالمان ، مهتممان او ناظران ټول بدعتيان ، او فاسقان سي ، د مسجد د جوړېدلو لپاره به هم حيله بنده وي ، او د مدرسې د چلېدلو لپاره به هم حيله بنده وي ، او که يې نکړي بنده بيا خو ستا په فتوی بدعتيان او

فاسقان دي ، نعوذ بالله من هذه الاقوال .

او فقهاء كرام وايي: وكذلك في جميع ابواب البر اللتي لا يقع بها التملك ، كعمارة المساجد ، وبناء القناطر ، والرباطات لا يجوز صرف الزكوة الى هذه الوجوه ، والحيلة له أن يتصدق بمقدار زكوته على فقير ثم يأمره بعد ذلك بالصرف إلى هذه الوجوه، فيكون للمتصدق ثواب الصدقة ولذلك الفقير ثواب بناء المسجد والقنطرة، الفتاوى الهندية - كتاب الحيل (۶/۳۹۲).

ممتاز صاحب!

پر دغه فقير دا گمان مه کوه، چې دغه روپۍ دې والله که د زړه له اخلاصه مسجد ته ورکړې وي؛ ځکه زه تا پيژنم، چې تر اوسه دې سل روپۍ چاته ندي ورکړې، اوس څنگه سخي د زمانې سوئ، چې لس لکه روپۍ و مسجد ته ورکوي، او دونه مسکين هم يئ، چې مستحق د زکوة يئ؛ ځکه دغه ورکونکی يې داسې چاته ورکوي، چې هغه يې پر مسجد ولگوي، نو فقير دغه فرصت له لاسه نه ورکوي. فقير وايي: که دغه وعده نه وکړم، بيا خويې په بل چا قبض کوي، نو دغه ثواب له لاسه مه ورکوه. د حيله اسقاط والا هم داسې ده، دغه د ځان لپاره فرصت بولي، که فقير دغه او تبرع او تصدق نه کوي، نو وارث د ميت هم له ده سره دغه تبرع نه کوي.

څلورم: مفتي ممتاز صاحب!

علماء کرام خو وارث الانبياء دي، انبياء کرامو د امتيانو اصلاح کوله، امتيان يې د شريعت مطابق جوړول، د امتيانو د نيت او اعمالو اصلاح يې کوله، لکه رسول الله «صلى الله عليه وسلم» چې ويلي دي، «صلوا كما رأيتموني أصلي». داسې لمونځونه کوي، لکه زه چې يې کوم. او بل ځای يو صحابي مبارک د رسول الله «صلى الله عليه وسلم» مخ ته لمونځ وکړ، په لمانځه

کې یوڅه خلل وو، رسول الله ورته وویل، ولاړسه، لمونځ وکړه، تا لمونځ ندی کړی.

رسول الله صلی الله علیه وسلم داسې ندی ورته ویلي، چې لمونځونه مه کوي، ستاسو په لمونځونو کې خلل دی، العیاذ بالله؛ بلکې ورته وایي: چې داسې وکړئ، لکه تاسي چې زه لیدلی یم، او لمونځ کوم. یعنی: زما په طرز او طریقه یې وکړي.

ممتاز صاحب! ته هم خلک پوه کړه، او ورته ووايه، چې پداسې طریقه اسقاط کوئ، لکه زه چې کوم، زما په طرز او طریقه یې کوي؛ ځکه زه یې د فقهې او مذهب موافق کوم.

داسې مه ورته وایه، چې مه یې کوئ، ستاسي په حيله اسقاط کې خلل او مفساد دي؛ ځکه بیا خو د دې فتوی نوبت راځي، چې امت ته ووايو، ستاسي په لمونځونو کې خلل او نقصان دی، لمونځونه پریردئ. دغه ډول حج په صحیح طریقه نه ادا کوئ، حج پریردئ، دغه ډول جهاد، روژه، زکوٰة او صدقات، نعوذ بالله من ذلک.

ممتاز صاحب!

علماء کرام وارثان او آمران دي، د امت په هر عمل کې چې فساد او خلل و ویني، هغه نقصان او فساد به ختموي، عمل به نه بندوي، که وارث خپل مسئولیت اداء کولای، په امت کې به ولي د شریعت خلاف شيان مروج کیدل؟

پنځم: مفتي ممتاز صاحب!

زما په فکر ته د مطلق حيله اسقاط منکر یی، خالي دې په مروج پسې لاس نیولی دی؛ ځکه ته او انصاف په ژوند کې دې په خو مړیو «میت» پسې حيله اسقاط کړی دی.

فقهاء کرام وایي:

که څه هم میت لمونځ گزار وي، او وصیت یې هم نوي کړی، او وارث روپی هم نلري، له بل کس څخه دې قرض واخلي، تبرعا دې د میت د لمونځونو فدیة په حيله اسقاط اداء کړي، او پدغو عباراتو ټول احناف متفق دي، که برېلويان حضرات دي، که ديوبنديان حضرات دي، که سيفيان حضرات دي، او که مطلق افغانان حضرات دي.

په چپلنج درته وایم!

يو منکر پکې را پیدا کړه، او که دې نوي کړی، نو ته د مذهب د ټولو علماء کرامو خلاف یی، پر دغه میت غریب دې نه خپله تبرع لوریري او نه د بل تبرع ورته غواړی، پر دغه میت که بلکل فدیة نه وي، دغه ایجاب او قبول تصدق دی، تصدق څنگه منکر یا مباح بولی؟

هكذا ينبغي ان يفعل، وان كان الشخص محافظا على صلواته احتياطا خشية ان يكون وقع خلل، ولم يشعر به، مجموع الرسائل - ابن عابدين (٢١٢). و حاشية الطحطاوي على الدر (٣٠٧).
فان كفت عنها عندالله تعالى فيها، وإلا فله ثواب الصدقة، نور الأنوار (٣٩).

بلا تاخیر خپل مقصد ته را گرځم، د ممتاز صاحب په حق کې مو اوس هم خبره اوږده کړه، ممتاز صاحب پوه سو، او فتوی یې پوه سوه، ممتاز صاحب پدغه فتوی کې ممتاز دی؛ هو کی! خو بل ملگری په مذهب کې نلري.

حيله اسقاط پر دوه قسمه ده: يو حيله اسقاط من حيث الكم والذات ده، او بل حيله اسقاط من حيث الكيف والوصف ده.

په حيله اسقاط من حيث الذات کې ټول علماء احناف پر جواز باندي متفق

دي، که سابقه احناف وي، لکه څنگه چې د هغو د يوڅو کتابونو ذکر مخته وسو. مثلاً: فتاوی سمرقنديه، فتاوی بزازیه، فتاوی هنديه، در المختار، رد المحتار، بحر الرائق، منحة الخالق، الطحطاوي علی الدر المختار، نور الايضاح، مراقي الفلاح، طحطاوي علی مراقي الفلاح، مجموع الرسائل لابن عابدين، وغيرهم.

او که جديد احناف وي، هغه که بریلوي حضرات وي، او که ديوبندي حضرات وي، د هغو کتابونه لکه، فتاوی رضويه، بهار شريعت، فتاوی بحر العلوم، فتاوی دار العلوم ديوبند، فتاوی دار العلوم زکريا، فتاوی حقانيه، فتاوی فريديه، احسن الفتاوی، آپ کے مسائل اور ان کا حل، فتاوی قاسميه، خير الفتاوی، فتاوی محموديه، امداد الفتاوی، وغيرهم.

دغه ټول علماء کرام د حيله اسقاط پر جواز من حيث الذات قائل دي، يو هم نه منکر دی او نه منکر کېدلی سي.

د حيلي اسقاط من حيث الكيف والوصف يوڅو ديوبندي علماء کرام منکر دي، د دغه انکار دوې وجې دي.

اوله وجه داده:

دغه علماء کرام وايي: چې په حيله اسقاط کې د شرائطو مراعت کول نه ترسره کېږي، لهدا دغه مروه حيله اسقاط ناجائز دی، او دا نزاع لفظي ده؛ ځکه يو عالم هم داسې نه وايي، هغه که بریلوی وي، که سيفی وي او که افغانی وي، چې په اسقاط کې دې مراعت نه کول کېږي، او د هغه باوجود دغه حيله اسقاط مسنون او مستحب عمل دی، کلا و حاشا؛ بلکې ټول پدې متفق دي، چې حيله اسقاط له شرائطو سره مستحب او بڼه کار دی، او بې له شرائطو ممنوع او ناجائز دی، صرف پدې کې فرق سره لري، چې دغه بعض ديوبندي علماء د دغو مفاسدو په وجه دغه عمل بندوي، باقي نور ديوبنديان، بريلويان، سيفيان او عام افغانان عمل نه بندوي، بلکې اصلاح

يې کوي.

الحمد لله زمونږ په حيله اسقاط کې يو د فقهي مخالف شي ء هم نسته، لهذا زمونږ د حيله اسقاط منکر په يوه مسلک کې هم نسته.

دوهمه وجه د انکار دا ده: چې په هندوستان او پاکستان کې دوي ډلي د امام صاحب رحمة الله عليه په مذهب کې ډير تعصب او عناد سره کوي. د دغه ډلو د اکابرينو حضراتو په منځ کې په يوڅو مسائلو کې اختلاف جوړ سو، په هغه اختلاف کې يې د تعصب او عناد نه کار واخېست، تر داسې حده، چې پر يوه او بل يې د کفر فتواوي سره ولگولې، چې هر طرف تجاوز او تېری کړی وي، الله جل جلاله دې عفوه ورته وکړي. بالاخره يې يوڅو اعتقادي مسائلي سره ښکاره کړې، او يوڅو يې عملي سري ښکاره کړې، او هر طرف پر خپل نظر او رأيي ټينگ ودرېد.

اعتقادي مسائلي: لکه مسئله د نورانيت او بشریت، علم غيب، حاضر او ناظر، او مختار کل، چې اوس هم د انصاف نه کار واخلي، نزاع لفظي ده. عملي مسائلي: لکه عمامه، حيله اسقاط، دعا بعد السنن، دعا بعد صلاة الجنازة، وضع الابهامين على العينين عند ذکر أشهد أن محمد رسول الله في الآذان، او ميلاد نبوي صلى الله عليه وسلم، او الصلوة والسلام عليك يارسول الله تر اذان لمخه ويل، او تقبيل اليدين والرجلين، او نذر لارواح الاولياء والاموات، وغيرهم.

دغه اعمال بريلوي حضراتو کول، او ديوبندي حضراتو به ورته ويل، چې دا خو ناجائز دي؛ مگر دونه په اهتمام باندي کول، لکه تاسي چې کوي، لازم ندي؛ ځکه التزام د مالاييزم دی، او پدغه مسائلو کې هم، که له انصاف نه کار واخيستل شي، د دوی مينځ کې نزاع لفظي ده.

په موجوده دور کې د هر طرف متبعين پدغه مسائلو کلک سره ولاړ دي، يو طرف دونه شدت کوي، چې وجوب ته يې رسوي، او بل طرف دونه

سستي او لاپرواهي پکې کوي، چې بدعت او ناروا ته يې رسوي. تقريبا اکثر يې تحقيق نه کوي، د خپلو اکابرينو په فتوی يې دونه اعتماد حاصل دی، چې هر يو خپل نسبت ته د مذهب په نظر گوري. د دغو اکابرينو مقلدين جوړ سوي دي، لهدا بريلويي حضرات اسقاط کوي، او په ديوبندي حضراتو کې يوڅه متعصب کسان د دغه عمل د بنديدلو کوشش کوي، نه ټول ديوبندي علماء کرام.

علماء کرامو ته يو شکايت او گيله ذکر کوم: له هغه وروسته زمونږ په علافو کې د حيله اسقاط مروج کيفيت او طريقه ذکر کوم. له بعض علماء کرامو دا شکايت لرم، چې د اسلام تر دفاع او د مذهب تر دفاع د اشخاصو دفاع ته ترجيح ورکوي.

مونږ مسلمانان يو، په مسلمانانو کې د امام ابو حنيفه رحمه الله عليه مقلدين يو. مونږ يوڅه موده وړاندې نه بريلويان او نه ديوبنديان وو، دواړه جماعته يو حنفي جماعت وو، کوم وخت چې شخصي فتواگانې او افتراگانې وسوې، يو پر بل د کفر فتواوي ولگيدلې، د هر يوه شاگردانو او ملگرو په شخصي دفاع او شخصي اعتراضاتو لاس پوري کړ، مثلا: د بريلويانو اعلى حضرت پر مولانا محمد قاسم نانوتوي، او پر مولانا اشرف علي تهانوي «رحمة الله عليهما» د کفر فتوی ولگوله، د دوی شاگردانو هم د فاع متي راوغښتې، او پر احمد رضاخان يې د کفر فتوی ولگوله، بيا د هغه په جانب کې داسې وسو، چې تر اوسه دغه د کفر فتواوي العياذ بالله يو او پر بل باندي لگيري.

حال دادی، چې يو څوک پر چا د کفر فتوی ولگوي، که هغه کافر و؛ خو صحيح ده، او که نه و کافر، ويونکی پرې کافر کيږي، او که دې له سره فتوی ونه لگوله، په ورځ د محشر خو دا پوښتنه نه در څخه کيږي، چې تا پر فلاني شخص ولئ د کفر فتوی نه وه لگولئ.

بايد چې داسې ونه کړو، چې په شخصي دفاع کې خپل ځانونه کافران کړو،
العیاذ باللہ.

که احمد رضاخان اشرف علي تهانوي «رحمة الله عليهما» په يوه وينا باندې کافر بولي، که په هغه وينا باندې سپری رښتيا کافر کيږي، او اشرف علي تهانوي هم کړې وي، د اشرف علي تهانوي کار خراب سو. او که هغه وينا د کفر نه وي، او يا اشرف علي تهانوي کفر نوي کړی، نو د احمد رضاخان کار خراب سو، دغه له هغه بله جانبه. نو ما او تا ته څه ضرورت دی، چې ورگډيږو.؟

او که له ما او تا پوښتنه وسي، چې فلان کس په فلاني قول يا عمل کافر دئ، او که نه.؟

مونږ بايد هغه قول او عمل پر شريعت عرض کړو، که په هغه انسان کافر کيده، نو به ځواب ورکړو، چې پدغه قول يا عمل کافر کيږي، داسې بايد ونه وايو، چې فلانی کافر دی. څه معلومه ده، چې هغه دغه قول يا عمل کړی دی، او که نه.

او که نه کافر کيدو، بيا به ځواب ورکړو، چې پدغه قول يا عمل انسان نه کافر کيږي.

شخصي دفاع سپری له هغه چا کوي، چې د کوم شخص مقلد وي، مونږ د امام ابو حنيفه رحمة الله عليه په مسائلو اجتهاديه وو کې مقلدين يو. يعني: په مسائلو غير منصوصيه وو کې، او په منصوصه متعارضه وو کې او غير متعارضه محتمله وو کې، او يا غير محتمله وو کې، ليکن حکم معلوم نه وي.

مونږ نه د ديوبند او نه د بريل مقلدين يو؛ ځکه دا د دوو ځايونو او تعليمي ادارو نوم دی، لکه څنگه چې، قاري محمد طيب رحمة الله عليه ويلي دي،

«چې دیوبند نه زموږ مذهب دی او نه زموږ مسلک دی، صرف پر موږ تپل سوی دی، موږ اهل السنة والجماعة یو؛ خو خلک مو دیوبندیان بولي».

او که بالفرض شخصي دفاع کوو، باید چې دونه دفاع یې وکړو، چې معترض ته ووايو، چې ستا خبره الزام ده، افتراء ده، حقیقت نلري. او که یې حقیقت درلود، باید تسلیم یې کړو؛ ځکه رسول الله صلی الله علیه وسلم وایي: ډیر محبت د شیء انسان هم کون کوي، او هم یې پوند کوي، بیا نه حق ویني او نه د هغه شیء عیب ویني، لکه څنگه چې مفتي ندیم صاحب یوڅه وخت مخکې خپلو شاگردانو ته ویلي: «که د دیوبند او د احنافو د مذهب ټکر سره راغی، تاسي به ترجیح دیوبند ته ورکوي، که څه هم موږ احناف یو، او دغه ډول که د دیوبند او ماتریدیت ټکر سره راغی، تاسي به ترجیح دیوبند ته ورکوي».

او دا تقلید دی، بالاخره داسې حد ته دا سلسله ورسیده، چې ډیر داسې اعمال دي، چې بریلویان یې کوي، او د دې عصر دیوبندي حضرات د هغو اعمالو د منع کوشش کوي؛ ځکه د بریلویانو خاصه ده، چې تحقیق نه کوي، چې دغه اعمال زموږ د مذهب سره موافق دي، او که مخالف دي.

ډیر داسې اعمال دي، چې بریلویان یې د دیوبندیانو له وجې د منع کوشش کوي، او دا تحقیق نه کوي، چې دغه اعمال د مذهب مطابق دي، او که مخالف دي.

لهذا التماس کوم، باید چې د مذهب مقلدین سو، د هر شخص، د هر مشر، او د هر رهبر مقلدین جوړ نسو؛ ځکه ډیر رهبران دې پدې ملک کې، عالمان هم دي، مفتیان هم دي، شیخان هم دي، په جمهوري او ډیموکراسي نظام کې ناست دي، او ملت سره وعده کوي، چې پدغه

جمهوري نظام کې اسلامي نظام درته راولو، بس خالي يوخه فرصت راکړي.

دا داسې مثال لري، لکه يو څوک چې ووايي، چې زه له دې مردارې چرې او يا مردار څاه څخه د پاکو خورو او بو پيپ درته راولم. او يا لدې «ادب دې وي» سپی او خرې څخه د غوا کار درته اخلم، چې هم به يې غوښه پاکه وي، او هم به يې شيدې پاکې وي، او هم به ډيري وي، بس، خالي موقع راکړئ. اين خيال است، و محال است، و جنون است. پدغه وينا يې ډيرو عوامو او خواصو ته قناعت ورکړی دی، او هغو دغه پوند تقليد قبول کړی دی، بغير د کوم دليل نه يې دغه خبره منلې ده، افسوس صد افسوس. عوام که دوکه سي، عالمه ته څنگه دوکه کيرئ!

دا خو يوه شرعي مسئله ده. هغه به څنگه عالم وي، چې پدغه منصوحي مسئله هم نه پوهيږي، الله جل جلاله دې مونږ او تاسي ټولو ته د اسلامي نظام تر سايه لاندې ژوند را نصيب کړي، جمهوري نظام غربي او کفري نظام دی، د اسلامي نظام توقع ځيني کول جهل او نا پوهي ده.

د ميت لپاره پينځه احوال دي:

لومړی: هغه ميت دی، چې تر شا يې مال نسي پاته، وصيت يې کړی وي، او که يې نوي کړی، د وارث لپاره مستحب دا دی، چې د ده د ټول عمر د لمونځونو وغيره فديه ورکړي، او که يې په توان او قدرت کې نه وي، حيله اسقاط دې وکړي، او که د وارث بلکل مال نه وي، و دغې حيلې ته دې قرض وکړي، او يا دې اجنبي دغه تبرع وکړي.

دويم: هغه ميت دی، چې تر شا يې مال پاته وي؛ خو وصيت يې نوي کړی، د دغه حکم هم داسې دی، لکه د اول قسم، يعني: پر وارث يې فديه

واجب نده؛ خو مستحب داده، چې ور يې کړي، يا دې حيله اسقاط وکړي، يا دې دغه تبرع اجنبي شخص وکړي.

درېيم: هغه ميت دی، چې تر شا يې مال پاته وي، او وصيت يې هم کړی وي؛ خو وصيت يې تر ثلث د مال کم کړی وي، او هغه کم مال د ده د روژو او لمونځونو وغيرهما فديه نه په اداء کيده، د دغه حکم هم د اول په څير دی، حيله اسقاط دې وکړي.

څلورم: هغه ميت دی، چې هم يې مال پاته وي، او هم يې وصيت په ثلث د مال کړی وي، خو دغه ثلث د مال د فديو کفايت نه کوي، پدغه دواړو صورتونو کې هغه د وصيت مال په فديو کې ورکول پر وارث باندي واجب دی، د باقي لمونځونو او وغيره لپاره دې وارث يا اجنبي حيله اسقاط وکړي، که يې حقيقتا اداء په قدرت کې نه وه.

پينځم: هغه ميت دی، چې هم يې مال پاته وي، او هم يې وصيت کړی وي، او هم يې په ثلث مال کې کړی وي، او هم دغه ثلث د ده د هغو فديو کفايت کوي، مثلا: ويلي وي، چې پر ما پنځوس لمونځونه پاته دي، او شل روژې پاته دي، او د ده په ثلث د مال سره د سلو لمونځونو او روژو فديه اداء کېده، پر وارث باندي د دغه سلو لمونځونو او روژو فديه ورکول واجب ده، حيله اسقاط به نه پکې کوي، مگر د هغه باقي لمونځونو او روژو فديه خو احتياطا ورکول کيږي، که څه هم ده اداء کړې وي، د هغو لپاره بيا حيله اسقاط مستحب ده، او که دغه ثلث مال د ټول عمر د لمونځونو، او روژو وغيره لپاره کفايت کاوه، په دغه صورت کې فديه ورکول پر وارث باندي واجب ده. حيله اسقاط کول ناروا ده.

هكذا ينبغي ان يفعل وان كان الشخص محافظا على صلواته احتياطا خشية ان يكون وقع خلل ولم يشعر به مجموع الرسائل (٢١٢).

وان لم يوصي وتبرع عنه وليه او اجني جاز ان شاء الله وان لم يكف ما اوصى به الميت عما عليه ، او لم يكف ثلث ماله ، او لم يوصي بشيء واراد احد التبرع بقليل لا يكفي فحليته لبراء ذمة الميت عن جميع ما عليه ان يدفع ذلك المقدار اليسير بعد تقديره لشيء من صيام او صلوة او نحوه ويعطيه للفقير بقصد اسقاط ما يرد عن الميت فيسقط عن الميت بقدره ثم بعد قبضه يهبه الفقير للولي ، او للاجنبي ويقبضه للتتم الهبة وتملك ثم يدفعه الموهوب له للفقير بجهة الاسقاط متبرعا به عن الميت فيسقط عن الميت بقدره ايضا ، ثم يهبه الفقير للولي ، او للاجنبي ويقبضه ثم يدفعه الولي للفقير متبرعا عن الميت وهكذا يفعل مرارا ، حتى يسقط ما كان بظنه على الميت من صلوة وصيام ونحوهما مما ذكرناه من الواجبات وهذا هو المخلص في ذلك انشاء الله بمنه وكرمه ، مراقي الفلاح مع الطحطاوي - بحث اسقاط الصلوة والصوم (٢٣٩).

وفي الدر المنتقى انهم اذا ارادوا الاخراج عنه يحسب عمره بغلبة الظن ويخرج منه مدة الصبا وهي اثنا عشر في الغلام وتسعة في الانثى ويخرج عنه بقدرها اذا كان عندهم مايكفي والاتدفع مرارا، آه. وذلك لاحتمال نقصان صلواته بترك ركن او شرط ، فان الكثير من الناس لا يحسن اداءها الطحطاوي على الدر (١/٣٠٧).

د حيله اسقاط كيفيت:

زموږ د علاقو يعني د بلوچستان او افغانستان جنوبي او مغربي ولايتونه تر كوم حده چې زه علم په لرم، د حيله اسقاط مروج كيفيت او طريقه داسې ده، كوم وخت چې يوڅوك مړ سي، نو وارثان او قريبان يې پخپل كلي كې هم اعلان وكړي، او نورو ځايونو ته هم اطلاع وركړل سي، چې عبد الله مثلا په حق رسيدلى دى، پر لس بجې يې مثلا د جنازې لمونځ ادا كيږي، او زموږ د علاقو عادت داسې دى، چې د جنازې لمونځ له قبرستان سره يوځاى د قبرستان و طرفته كوي، اوس د كلي يوڅه ځوانان د قبر جوړېدلو ته ولاړسي، يوڅه كسان په تكفين او غسل اخته سي او يوڅه كسان دلته په كلي كې د جنازې وړلو ته انتظار وي، او يوڅه كمزوري او سپينبريږي وختي كوشش كوي، چې قبرستان ته ځان ورسوي؛ ځكه خو د جنازې لمونځ له قبرستان سره اداء كيږي، او شاوخوا احباب او قريبان او عام مسلمانان چې راځي، هغه هم هلته په قبرستان كې انتظار كيږي، و نهه بجو او يا نهه نيمو بجو ته ميت قبرستان ته راوړي، په قبرستان كې يو طرف ته د قبر كار شروع وي او بل طرف ته ډير خلك راغلي وي، د جنازې په انتظار وي.

يو عالم ولاړسي، اعلان وكړي چې عبد الله په حق رسېدلى دى، دا زموږ او ستاسي يو مسلمان ورور دى، دا پر موږ حق لري، بايد هر قسم تعاون ورسره وكړو، او په ښه اخلاص سره دا تعاون وكړو، او عبد الله خو الحمد لله مسلمان وو، لمونځونه يې كول، روژې يې نيولې، او نور فرضيات او واجبات يې اداء كول، خو بيا هم انسان دى، د ده پر ذمه به لمونځونه يا روژې وغيره پاته وي، يا به يې اداء كړي وي، او يا به يې په يو عذر قضاء كړي وي، بيا به يې نه وي راگرزولي، او يا به يې اداء كړي هم وي، مگر د هغه باوجود د ده ذمه به نوي فارغه سوې، يو ركن به ځيني پاته سوى

وي، او يا به يو شرط ځيني پاته سوی وي، او يا به يو بل نقص او خلل ور رسېدلی وي.

نن يې دی له اداء څخه عاجز دی، مور او تاسي بايد تعاون ورسره وکړو، هغه کسان چې مستحق د صدقة الفطر او زکوة دي، هغه کښينئ، د الله لپاره د ده د لمونځونو او روژو وغيره فديه قبلوئ، او بيرته يې د ده وارث ته ور وبښئ، که څوک دغه وعده نه کوي، هغه په دائره کې مه کښينئ. او په غنيانو نه وځي، هلکان او ليونيان په دائره کې مه پريږدئ، او دغه اعلان اوس په اکثرو ځايونو کې نه کيږي؛ ځکه په سلهاوو کلونه د دغې طريقې سوي دي، اوس د خلکو يو قسم عرف پر دې راغلی دی، چې يو وار کښيني، بيا يې له ورکولو نه انکار محال دی، د ځان لپاره يې عار او پيغور بولي، بې ننگي او بې غيرتي يې بولي، چې د ميت د تعاون په ځای کې انکاري سي، د سلهاوو کلونو د اجماع مخالفت يې بولي، د وعده خلاف فرضي يې بولي. خلک گول دائره جوړه کړي، په گول دائره کې حکمت دا وي، چې يو قسم سهولت وي گرزونکي ته؛ ځکه گرزونکی د عالم څخه روان سي، د خلکو په ختمېدلو سره بيرته عالم ته را ورسيري، په دغه دائره کې علماء غالباً يوه اړخ ته کښيني، د مسجد امام وارث را وغواړي، او پدغه ناستو علماء کرامو کې چې يو جيد عالم وي، او يا سپينزيری عالم وي، د سپينزيتوب لحاظ يې وکړي.

هغه ته ووايي، چې دغه د حيله اسقاط کار ته وکړه، هغه له وارث نه پوښتنه وکړي، چې عبد الله وصيت کړی وو، او که نه؟ چې پر ما لمونځونه يا روژې پاته دي؟

که يې وصيت کړی و، بيا عالم صاحب ورته ووايي، عبدالله په خپل مال کې وصيت کړی دی، وارث ځواب ورکړي، چې، يا، مال نلري، او يا يې لري، خو په خپل مال کې وصيت ندی کړی، او يا يې په خپل مال کې

وصیت کړی دی. که یې په خپل مال کې وصیت کړی و، ورته ووايي، چې د دونه لمونځونو، څومره چې عبدالله یاد کړي دي، مثلاً: دونه روپۍ کيږي، دا مسکینانو ته ورکړه، او یا یې په کلي کې ښځو ته ورکړه.

او که یې خپل مال نه درلود، بیا وارث ته ووايي، چې ته د خپل ځان څخه دونه روپۍ په فدیة کې ورکړه، او که یې وصیت نه و کړی؛ خو خبره خلاصه ده.

بیا عالم صاحب وارث ته ووايي، چې عبد الله مرحوم د ځونه عمر دی، که وارث ته معلوم و، خو فبها والنعمة، او که نه و معلوم، بیا په دغه ناسته دائره کې سپینبرو ته ووايي، هغه یې یقیني ور وښه يي، او یا یې په اټکل ور وښه يي، مثلاً: د شپېتو کلونو دی.

بیا عالم ورته ووايي، چې مبلغ څونه دی، یعنی: پدغه دسمال کې څو روپۍ دي. نه قرآن کریم ور سره بردي، او غنم وغیره. هغه یې مقدار ور وښه يي، که هغه یو دیرش یا څلویښت زره وي، خو صحیح دی.

او که ډیري زیاتي وي، مثلاً: په لکونو وي، بیا ورته ووايي، چې کمې یې کړه. او که ډیرې کمې وي، مثلاً: لس یا پنځلس زره وي، بیا ورته ووايي، چې یو په نورې را واخله، که یې نه درلودلې، او یا نه وې ورسره، بیا ورته ووايي، چې د یو چا څخه قرض را واخله، په خواست او امانت یې مه را اخله. بیا عالم صاحب د عبدالله د عمر څخه دوولس کاله عمر کم کړي، د اټه څلویښت کلونو عمر ته حساب ولگوي، چې څونه لمونځونه کيږي. اول: د یو کال لمونځونه حساب کړي، کال^{۳۶۶} درې سوه شپاړ شپېته ورځې دی په شمسي حساب باندې، او په یوه ورځ کې شپاړ لمونځونه دي له وترو سره،^{۲۱۹۶} دوه زره یو سل و شپاړ نوي لمونځونه جوړيږي، بیا روپو ته حساب وکړي، چې څو روپۍ دي، مثلاً: ^{۰۰۰۰۰}پنځوس زره روپۍ دي.

او فدیة د غنمو له حسابه نېمه کاسه ده، او نېمه کاسه احتیاطاً په انگرېزي

کیلوگانو سره دوه کپلو ده، کیلو ته فرض کره په پینځوس روپۍ ده، یوه فدیة په سل روپۍ سوه، پینځوس زره روپۍ پنځه سوه فدیة سوې، دغه پینځوس زره روپۍ چې په دائره کې څلورو مسکینانو ته ورکړي، تقریباً د یوه کال د لمونځونو فدیة په اداء کیري.

اوس نو که وارث په خپله په پوهېدو، مثلاً: ملا، طالب او یا دغسې خبردار شخص وي، خو فېها والنعمه، که وارث نه پرې پوهېدو، بیا عالم په دائره کې یو باخبره شخص را ولاړ کړي، او وارث ته ووايي، چې دغه کس د ځان لپاره پدغه ورکړه کې وکیل کره، ورته ووايه، چې په هره ورکړه کې ځما وکیل یی، او په را اخیستلو کې زما رسول یی، یعنی: زما لپاره یې ځیني را اخله، دا د علماء کرامو په مینځ کې اتفاقي صورت دی.

او که یې په ورکولو کې هم خپل وکیل کر او په اخیستلو کې هم وکیل کر، بیا د هغو علماء کرامو په قول جائز دی، چې تبرع د اجنبی په فدیة کې جائز بولي. او د هغو علماء کرامو په قول ناجائز دی، چې تبرع د اجنبی په فدیة کې ناجائز بولي.

بیا عالم صاحب دغه وکیل ته ووايي: چې دغه مبلغ په فدیة کې د قضایي لمونځونو که بالفرض والتقدير پر ذمه د دغه میت پاته وي، او دی یې نن له اداء څخه عاجز دی، و دغو مسکینانو ته وکاله ورکوه، پام چې کوچني، لېوني یا یې معتو ته ورنکړئ، او په اخذ کې تلوار مه کوه، کوم وخت چې یې فقیر قبض کړي، او تا ته یې په خپل اختیار ونیسي، بیا یې را اخله. د موکل لپاره دواړ مسکین ته ووايي، دغه مبلغ د دې حاضر میت د قضایي لمونځونو په فدیة کې ما تا ته درکړی دی، مسکین ورته ووايي، چې ما قبول کړی دی، او بیرته مې در بښلی دی، او یا دواړ صرف «وهبتک» ورته ووايي، او هغه فدیة و مبلغ وغیره خالي یې په ذهن کې ساتلی وي، او فقیر «قبلت و هبتک» ورته ووايي، هم صحیح دی.

عالم صاحب په خپل ذهن کې د هر مسکین په قبضولو پینځه سوه فديه کموي، تر داسې حده چې د اته څلوېښتو کلونو فديه اداء سي، په صورت مذکوره کې چې دوه سوه لس کسان قبوله کړي، يعني: دوه سوه لس قبضه وسي، نو تقريبا د اته څلوېښتو کلونو د لمونځونو فديه اداء سوه. او که په دائره کې د عالم په فکر غنيان ناست وي، هغه په حساب کې نه شماري، يعني: د هغو په قبض باندې فديه نه کموي، بيا له هغه وروسته دوار ته ووايي، چې دغه مبلغ ددې حاضر ميت د قضايي روژو په فديه کې که چېرې پر ذمه د دغه ميت پاته وي، چې نن يې دی د اداء نه عاجز دی، و مسکينانو ته ورکړه.

دوار مسکين ته ووايي، دغه مبلغ ما په فديه کې د قضايي روژو تا ته در کړی دی، مسکين ووايي، ما قبول کړی دی، او بيرته مې در بښلی دی. په کال کې دیرش روژې دي، د اته څلوېښتو کلونو^{۱۴۴} يو زر څلور سوه څلوېښت روژې کيږي، مذکور مبلغ چې درو مسکينانو ته ورکړي، حساب پوره کيږي.

بيا عالم صاحب دوار ته ووايي: چې مبلغ مذکور د روژو په کفاره کې ورکړه، گرزونکی و مسکين ته ووايي، دا مبلغ د دې حاضر ميت د کفارو د روژو په فديه کې ما تا ته درکړی دی، مسکين ورته ووايي، ما قبول کړی دی، او ما بيرته در بښلی دی. يا دواړه صرف وهبت او قبلت سره ووايي، که هر څو کفارې وي، د يوې کفارې فديه کافي ده، ځکه کفارې تداخل خوري، د کفارې لپاره شپېته مسکينان ضروري دي، که په دائره کې شپېته مسکينان پوره وو؛ خو فيها والنعمة، او که نه و پوره، چې څونه باقي سي، و دغو کسانو ته دې په سبا ورکړي، دا په فقه کې افضل او راجح قول دی. او پر مرجوح قول باندي شپېته قبضه کفايت کوي، که څه هم شپېته کسان نه وي پوره، د دويم ځل لپاره دې پر وگرځوي.

بیا د دې عالم صاحب په رهنمایی کې دوار و مسکین ته ووايي، ما دغه مبلغ په فديه کې د کفارو د قسمونو و تا ته درکړی دی، مسکین ورته ووايي، ما قبول کړی دی، بیا یوه کفاره کفایت کوي. په کفاره د قسمونو کې د لس تنه مسکینانو قبض ضروري دی.

بیا عالم صاحب د لس تنه خلکو پر ځای دوولس دیارلس تنه کسانو ته ورکړي، چې پدغه لس تنه کسانو کې غنیا موجود وي، او که یقینا لس تنه سره مسکینان وو، بس دغه لس کفایت کوي، مالا بد ته ضرورت نسته. بیا د عالم صاحب په رهنمایی کې دوار و مسکینانو ته په کفاره د ظاهر کې مبلغ ورکړي، د هرې نکاح، یوه کفاره د ظاهر ورکوي، د هرې ښځې کفارات د ظاهر تداخل سره خوري، مگر د یوې ښځې او د بلې ښځې کفارات ظاهر تداخل نه سره خوري، پدې کې بیا پر قول راجح باندي شپېته مسکینان ضروري دي، او پر قول مرجوح شپېته قبض کفایت هم کوي. د هرې سجده تلاوت فديه، د یوې روژې او یا د لمانځه فديه ده، دغه ډول د صدقه الفطر په ځای کې، د اختري په ځای کې، د عشر او زکوة په ځای کې، دا مبلغ ورکوي..

د عالم صاحب په رهنمایی کې دوار و مسکین ته ووايي، مبلغ د دې حاضر میت د ټولو حقوقو شرعيه وو په فديه کې ما و تا ته درکړی دی، مسکین ووايي، ما قبول کړی دی، او ما بیرته و تا ته ښلی دی.

پدغه دوران اسقاط کې اکثر وخت یو بل عالم تقریر کوي، د دوره اسقاط په اخیره کې د میت وارث پر موجوده کسانو په خپله خوښه د تصدق په نام تقسیم کړي، مسکین، غني، هلک، لېونی، معتو ټولو ته یې ورکوي، لدې وروسته یو عالم دعا وکړي، چې یا الله جل جلاله زمونږ دغه حيله شرعيه او خیرات په خپل دربار کې قبول کړه، پدې وخت کې د صلوة جنازې مقرر وخت پوره وي، پر دغه میدان باندي د جنازې لمونځ اداء

کړي، لدې وروسته که قبر تيار و، ميت ور واخلي و قبر ته، او که قبر نه و تيار، خلک صفونه مات کړي، او کښيني، د قرآن کریم يوڅه تلاوت وسي، بيا له هغه وروسته دعا وسي، له دعا وروسته ميت دفن کړي، له دفن څخه وروسته خلک کښيني.

يو عالم يا يو حافظ صاحب د قبر سر ته سورة البقرة اول آياتونه مبارکان ووايي، او د قبر پښو ته بل قاري صاحب د سورة البقرة اخيري آياتونه ووايي. له هغه وروسته حاضر ميت ته، خپلو ځانونو ته، ټولې مقبرې ته، او ټول مسلمه امت ته دعا وکړي.

بيا يو عالم صاحب خلکو ته ووايي: چې دغه ميت ته تر خپلو حقوقو ور تير سي، کيدای سي، پدغه حاضر خلکو کې به يې د يو چا غيبت کړی وي، او يا به يې دغه حق په بل شيء ورباندي سوی وي. د ميت وارث اعلان وکړي، که د هر چا مالي حق پر باندي وي، و هغه ته مونږ تيار يو، که اوس نه وایي، په وروسته کې دې زمونږ سره رابطه وکړي. له قبرستان څخه چې را ووځي، هغه کسان چې له اطرافو څخه راغلي وي، د هغو په خاطر دغه خلک يو ځل کښيني، هغه د ليري ځای ميلمانه اکثره ځي، رخصت اخلي، د ميت و وارثانو ته ووايي، چې زمونږ بس دغه ناسته د تعزيت ناسته ده، زمونږ کورونه ليري دي، الله جل جلاله دې عبد الله مرحوم ته مغفرت وکړي، و تاسو ته دې الله جل جلاله صبر جميل درکړي. هغه و دوی ته دعا وکړي، چې تاسي ډير تکليف کړی دی، او الله جل جلاله مو دغه سعي او تکليف قبول کړه، الله جل جلاله مو هر قدم د نيکۍ په تله کې واچوه. دغه دعاوې سره وکړي، او سره رخصت سي.

دلته بعض خلک د خيرات په نوم يو شيء راوړي، اکثره وخت خرما وي، په سابقه کې د هغه حکمت دا و، چې هغه کسان به ليري ځای ته تلو، او موجوده د کلي خلک به هم وږي سوو، نو د خرما راوړل تر هر شيء هم

اسانه وو، او هم ښه غذا په حاصلې ده، وارثانو به دا زړه غوښتو، چې دغه خلک يوشیء وخورې، او ماړه سي، او دغه خوراک ته په فقه کې خوراک حاجت وايي، دا اتفاقاً جائز دی؛ ځکه دا ضیافت ندی، تصدق دی، او تصدق مستحب دی.

او په اوس کې وخت کې يې ډير کم خلک راوړي؛ ځکه هغه حاجت رفع دی، تلونکي خلک په موټرانو کې ځي، او هم په لارې کې د خوراک شيان ډير دي، بلکې اکثره وخت د اطرافو نه راغلي خلک د کلي خلک راوړي، ډوډۍ ورکړي، بيا يې رخصت کړي، دا زمونږ د علاقه مروج حيله اسقاط دی.

الحمد لله چې يو جزء د فقهي له حيله اسقاط سره مخالفت نلري، او کوم شيان چې د دغه بيان په ضمن کې ما ذکر کړو، د هغو لپاره يوڅو مختصر د فقهي عبارات ذکر کوم.

ثم كفارة واحد عما بقي عن ايمان العمر على قول محمد «رحمة الله عليه» بتداخلها كما ثقله سيدي الوالد عن المقدسي عن البغيه عن شهاب الأئمة. وقال: صاحب الأصل هو المختار عند ومثله في القهستاني عن المنيه، وهو مذهب الامام احمد بن حنبل «رحمة الله عليه» آه. منة الجليل (٢٢٤). لو اعطى من كفارة ظهار مسكينا واحدا كله في يوم واحد لا يجزيه الا عن يومه ذلك هذا في الاعطاء بدفعة واحدة او اباحة واحدة من غير خلاف، اما اذ ملكه بدفعات فقد قيل يجزيه، وقيل: لا يجزيه الا عن يومه ذلك وهو الصحيح، كذا في التبيين، الفتاوى الهندية (١/٥٣٨).

و اما التملك من مسكين واحد في يوم واحد بدفعات فقد قيل: لا يجزيه، وقد قيل: يجزيه؛ لأن الحاجة الى التملك تجدد في يوم واحد بخلاف ما

إذا دفع بدفعة واحدة؛ لأن التفريق واجب بالنص الهداية في فتح القدير (۳/۲۴۴). وهكذا في مجمع الانهر (۱/۴۶۲).

د فقهاء كرامو د قتل خطاء په كفاره کې اختلاف دی. علامه الشرنبلالي رحمة الله عليه وايي: د قتل خطاء په كفاره کې تبرع د وارث صحت نلري؛ ځكه د قتل خطاء په كفاره کې لومړی د رقبې عتق دی، او وارث د رقبې اعتاق د ميت له جانبه نسي كولاى؛ ځكه خو بيا الزام د ولاء پر ميت باندي راځي، بې له وصيته د ميت، او روژه د اعتاق بدل ده، د روژې فديه نه صحيح كيږي؛ ځكه هغه بدل د بدل ده، په فقه کې بدل معتبر دی، او د بدل بدل غير معتبر دی.

او كافي النسفي وايي: د قتل خطاء كفاره دې ورکړي؛ ځكه روژه د ميت په حق کې اصل دی؛ ځكه اعتاق خو له جهته د الزام د ولاء صحت نه درلود، او فديه بدل د روژې دی، په فقه کې بدل معتبر دی؛ خو احتياط دادی، چې د قتل خطا فديه هم ورکړي، منة الجليل (۲۱۶).

«الاقساط في دفع الاعتراضات على الاسقاط»

پدې بحث کې زمونږ مقصد د هغه اعتراضاتو دفع کول دي، کوم چې بعض علماء کرامو پر حيله اسقاط کړي وي، او يا يې په حيله کې پر يو خاص عبارت کړي وي، د دې لپاره چې مسلمه امت ته حق واضح سي، زما مقصد نه پر علماء کرامو اعتراض کول دي، نه د بريلويانو د فاع کول دي، او نه هم د بريل سره کوم تعلق لرم، زما ټول استاذان ديوبندي حضرات دي، او مطلق حنفيان دي.

نظر مې دا دی، چې زمونږ لپاره حنفييت کافي دی؛ ځکه ديوبنديت او بريلويت نه مذهبونه دي، او نه يې مونږ مقلدين يو.

د کتاب په سر کې د ابو الليث السمرقندي عبارت ذکر سو، په هغه عبارت کې د دوو شيانو ذکر او اثبات سته.

لومړی: د حيله اسقاط ثبوت.

دوهم: په حيله اسقاط کې د قرآن کریم گرزول.

پر دغه عبارت باندي مولانا سرفراز خان صفدر رحمه الله په راه سنت کې اعتراضات کړي دي، روايه او درايه يې رد کړی دی، او مفتي ممتاز صاحب په دغو اعتراضاتو ډير ناز کړی دی، او په دغه ناز ډير خلک دوکه کيږي، لهذا مونږ د مولانا سرفراز خان صاحب تحقيق ته ځواب وايو، پدې ځواب ويلو کې مونږ خپل ځان پر مولانا سرفراز رحمه الله لوړ نه گڼو، او نه کيدلای سو؛ مگر هر شخص د مذهب په دائره کې د تحقيق حق لري.

لومړی ځواب: د مولانا صفدر صاحب تحقيق ته ځواب وايو، چې د ابی الليث السمرقندي رحمه الله په عبارت کې د دوو شيانو اثبات موجود دی. يو حيله اسقاط او بل په حيله اسقاط کې قرآن کریم گرزول. پدغو دواړو خبرو تا په خپل کتاب «راه سنت» کې اقرار کړی دی.

دوهم ځواب: تا ويلي دي، چې په اتفاق د علماء کرامو حيله اسقاط ثابت ده. او هم دې تا په احوالو سره ثابته کړې ده: چې قرآن کریم په فديه کې مال دی، د هر قسم مال ورکول جائز دی، پدې شرط مال چې څونه وي، په هغومره يې شمار کړې، بيا د ابو الليث السمرقندي د عباراتو رد کول څه فائده لری؟

هلته به يې رد مفيد وای، چې د ده قول د مذهب سره يا ستا د نظر سره ټکر وای؛ مگر صرف فائده يې دا ده، چې پدغه عبارت سره بريلوي حضراتو دليل نيولی دی، او تا رد کړی دی.

مسلمه امت دې بايد پدې پوه سي، چې مولانا صفدر صاحب چې د کوم اسقاط رد کوي، هغه رد يې پر ځای دی، مگر په هغه اسقاط هيڅوک قائل

نه دي، لکه څنگه چې مونږ مخته د خپل اسقاط کيفيت ذکر وکړ. **درېيم ځواب:** مولانا سرفراز صفدر صاحب ويلې دي، چې ابو الليث السمرقندي که څه هم ډير لوړ فقيه دی، مگر په فن روايت او حديث کې خو به محدثينو حضراتو ته رجوع کولی شي، لهدا د ده دغه استدلال د محدثينو له نظره صحيح ندی؛ ځکه پدغه سند کې مجهول کسان سته. **مونږ ورته وايو:** ابو الليث السمرقندي چې ستا په خپله وينا ډير ستر فقيه دی: خو حال دا، چې انسان تر هغه وخت پوري فقيه کيدلای نشي، چې محدث نه وي. د فقيه او محدث تر منځ عموم او خصوص مطلق دی، فقيه اخص مطلق دی، او محدث اعم مطلق دی، هر فقيه به محدث وي، او هر محدث لازم ندی چې فقيه وي، د فقيه او محدث کلام چې سره ټکر سي، ترجيح فقيه ته ورکول کيږي.

بله خبره دا چې، د ابي الليث السمرقندي په شان کې دا ثابته ده، لکه څنگه چې په فقه کې امام و، دغه ډول حافظ په احاديثو مبارکانو کې هم و، لهدا ابي الليث السمرقندي «رحمة الله عليه» چې کوم سند قبول کړی دی، مونږ يې بايد قبول کړو. کوم شيء چې مونږ په سند کې وینو، د محدثينو په نظر هغه شيء اسل چنده وي.

بل د ده دغه سند او عبارت نورو جیدو فقهاء کرامو قبول کړی دی، امام غزالي رحمة الله عليه په کتاب الدرر کې نقل کړی دی، د امام غزالي نقل د تائيد لپاره کافي او شافي دی.

لما صنف الامام الرباني محمد بن حسن الشيباني كتاب الحيل في كل انكر عليه علماء البغداد، بلغوا تلك القصة الى خليفة البغداد، فقال الخليفة: ارسل الى ذلك فان كان موافق للاصول فبها، والافنخرقه، فقال: ان العلماء احسادوا وانكروا وحسادا، فجاء الامام بذلك الكتاب الى

الخليفة فنظر فيه فتعجب فطلب العلماء، وقال: انظروا فيه بدقت النظر من غير حسد، فلما رأوه، قالوا: فقد احسن محمد ضاعف الله اجره الى الابد، ثم سئل الخليفة عن الامام من أي اصل اخرجت تلك المسائل؟ قال: اخرجت من قصة ايوب و يوسف و سنة حيلة الرباء والحد. فقال الخليفة: للعلماء من انكر الحيلة فقد انكر القرآن والحديث و اجماع العلماء، فالتقرير واجب عليه، فلما ورقة وقع النظر على حيلة الاسقاط، فقال الامام: اسهل طريقته ان يبيع الوارث على الفقير مصحفا قابل القراءة ثم يهب الفقير للوارث، ثم، فثم، حتى يتم لعل الله يجعل فدية الصوم والصلوة والزكوة و غيرها، فقال العلماء: قلت قولا حسنا بارك الله في عمرك، فاكتب في كتابك، فكتب الامام تلك الحيلة في كتابه، فشاع في زمان الخليفة. الدرر للامام الغزالي. قال: الشارح السمرقندي حدثنا عباس بن سفيان عن ابن عتبة عن ابن عوف عن محمد عن عبدالله، آه.

پدی عبارتونو کی درې شیان ثابت سوي دي .

يو حيله اسقاط د امام محمد رحمه الله خخه، بل د قرآن كريم گرزول په حيله اسقاط کې، او بل د امام غزالي رحمه الله له ابو الليث السمرقندي رحمه الله نه د سند نقل كول. مونږ ته ددې سند د رد كولو هيڅ گټه او فائده نسته .

فان مثل هؤلاء الأئمة الثقات الاعلام الناصرين للاسلام حاشاهم ان ينقلوا لنا شيئا من غير تثبت ولا رؤية، فانهم أمّاء الشريعة الطاهرة النقية، آه. منة الجليل (١/٢١٠).

(الفقهاء هم أعلم بمعاني الحديث) سنن الترمذي ابواب الجنائز، كان

حديث الفقهاء أحب اليهم من حديث الشيخة (كتاب الجرح والتعديل)
تحفة المناظر (٦٢).

وقال: العلامة الخفاجي السمرقندي «رحمة الله عليه» هذا هو الامام
الجليل المعروف بامام الهدى الفقيه الحنفي.

او علامه عبد اللكهنوي رحمه الله وايي: نصر بن محمد بن احمد بن
ابراهيم ابو الليث الفقيه السمرقندي المشهور بامام الهدى، اخذ عن ابي
جعفر الهندواني، عن ابي القاسم الصفار، عن نصير بن يحيى، عن محمد
بن سماعة، عن ابي يوسف وله تفسير القرآن والنوازل والعيون والفتاوى
و خزانه، الفقه و بستان العارفين و شرح جامع الصغير و تنبيه الغافلين
و غير ذلك، فوائد البهية (٢٨٧).

خلورم خواب: مولانا سرفراز خان صفدر صاحب وايي: چي امام محمد
رحمه الله كتاب الحيل نلري، دا د ده په حق كې صرف افتراء ده، بلكي يو
چا له خانه پسي جوړه كړې ده.

مونږ ورته وايو: داسې نده، كتاب الحيل د امام محمد رحمه الله كتاب دى.
شيخ الاسلام شمس الائمة السرخسي رحمه الله په كتاب المبسوط كې چي
امام محمد رحمه الله د ظاهر الروايه كتابونو شرحه ده، په هغه كې داسې
ليكلي دي:

و اما ابو حفص رحمه الله كان يقول هو من تصنيف محمد رحمه الله، وكان
يروى عنه ذلك، و هو الاصح، فان الحيل في الاحكام المخرجة عن الامام
جائزة عند جمهور العلماء، وانما كره ذلك بعض المتعسفين لجهلهم وقلة
تأملهم في الكتاب والسنة والدليل على جوازه من الكتاب قوله تعالى:

﴿وخذ بيدك ضعفا فاضرب به ولا تحنث﴾ الآية، آه. المبسوط السرخسي - كتاب الحيل (٣٠/٢٢٩).

شمس الائمة سرخسي رحمه الله وايي: چې ابو حفص رحمه الله به ويل: كتاب الحيل د امام محمد رحمه الله له تصانيفو څخه دی، او دغه نقل به يې له امام محمد رحمه الله څخه کوی، او دا ډيره صحيح خبره ده، ځکه دغه حيلې په احکامو کې، چې له امام محمد رحمه الله نقل دی، په نزد د اکثرو علماء کرامو جائز دي، او يوڅو متعسفین يې مکروه بولي، هغه هم د دوی د ناپوهي او د نه فکر کولو نتيجه ده، او حيله په قران ثابته ده. په وروسته کې وايي: دغه ډول په احاديثو مبارکانو ثابته ده، آه.

او مولانا سرفراز خان صفدر صاحب بريلوي حضراتو ته غصه دی، لهذا دغسې ظاهر عبارت او د جمهورو علماء کرامو طرف نه ويني، او مونږ نه بريلويان يو، او نه هم هغه قسم اسقاط کوو، کوم چې ده رد ورباندي کړی دی، او زمونږ د حيله اسقاط سره ټکر او تضادنه لري، ان شاء الله.

اقسوس صد افسوس په بر صغير کې احناف په څو ډلو جماعته تقسيم سو. بريلويان: هغه بيا په خپلو کې قاديان، نورانيان، عطاريان، او دعوة اسلامي. ديوبنديان: بيا په خپل منځ کې عثمانيان، مديان، پنجپيريان، او سيفيان، د دغو نسبتونو په کشرانو کې ډير داسې خلک سته، چې و دغه نسبت ته د مذهب په نظر گوري. او دغه تفرقه تر ټولو ستره فتنه ده.

الحمد لله ثم الحمد لله!

يو افغانان دي، چې تر اوسه پر حنفيت قائم پاته دي، بل نوم ندى پر ولاړ سو، او الله تعالى دې تر قيامته پر دغه حنفيت اتحاد او اتفاق ور نصيب کړي.

پينځم ځواب: مولانا سرفراز خان صفدر صاحب وايي: چې په دوهم سند کې محمد بن عمر واقدي رض موجود دی، هغه قابل اعتبار ندى، امام

بخاري، ابن مبارك، ابن نمير، اسماعيل بن زكريا رحمهم الله تعالى
اجمعين و ده ته متروك الحديث ويلي دى، امام معين رحمة الله عليه ورته
ضعيف او ليس بشيء ويلي دى.

مونر شپار خوابونه ورته وايو:

لومرى: واقدى رحمه الله زمونر جيدو فقهي احنافو معتبر بللى دى، د مقلد
لپاره داشافي او كافي دى.

شيخ الاحناف محقق المحققين امام الفقهاء امام ابن الهمام «رحمة الله
عليه، د واقدى رحمه الله په شان كي وايي:

قال: كانت بير بضاعة طريقا للماء الى البساتين و هذا تقوم به الحجة
عندنا، اذا وثقنا الواقدى، اما عند المخالف فلا لتضعيفه اياه، فتح التقدير
- باب الماء الذي يجوز به الوضوء (١/٦٩).

او حضرت علامه ابراهيم حلي رحمه الله وايي:
والصحيح في الواقدى التوثيق، آه. حلي كبيرى - فصل في احكام الحياض
(٩٣).

او ابن نجيم المصرى رحمه الله وايي:

ما ذكره الطحاوي عن الواقدى اثبات وما نقل ابو داود عن البستاني،
نفي والاثبات مقدم على النفي، آه. كتاب الطهارة - بحر الرائق (١/١٤٥).
قال البيهقي: الواقدى لا يحتاج بما يسنده فضلا عما يرسله، قلنا: قد أثنى
عليه الدراوردي، و ابو بكر بن العربي و ابن الجوزي و جماعة. بحر الرائق
(١/١٤٥).

او علامه محمد يوسف رحمة الله عليه وايي:

الواقدي، وان اختلف المحدثون في جرحه وتعديله لكنه رأس في المغازي والسير والاحبار والحوادث الكائنة في وقت النبي صلى الله عليه وسلم و بعد وفاته وهو من أهل المدينة، فلا شك انه اعلم بجالها، آه. امانى الاحبار و شرح معاني الاثار.

او علامه شاه محمد انور شاه الكشميري رحمه الله د واقدي په شان كي وايي: فائدة مهمة واعلم انهم تكلموا في الواقدي وامره عندي أنه حاطب ليل يجمع بين رجل وخيل فأتي بكل رطب ويابس صحيح وسقيم، وليس بكذب وهم متقدم عن أحمد وأكبر منه سنا، ولكنه رضاعه فقد أن الرفقة، وقلة ناصريه فتكلم فيه من شاء، وأما الدار قطني فانه وان أتى بكل نحو من الحديث لكنه شافعي المذهب فكثرت حماته فاشتهر اشتهاش الشمس في رابعة النهار، وبقي الواقدي مجروحا لا يذب عنه أحد، فذلك عندي من أمر الواقدي أما جمعه بين الضعاف والصحاح فذلك أمر لم ينفرد به، بل فعله آخرون أيضا الخ، فيض الباري شرح البخاري (١٢٤ / ٤).

علامه محمد انور شاه كشميري رحمه الله وايي :

په واقدي رحمه الله کې خلك خبري كوي،؛ خو زما په خيال واقدي رحمه الله كه څه هم صحيح او ضعيف احاديث نقل كوي؛ مگر درواغجن ندی، او دی تر امام احمد رحمه الله مقدم دی، او هم پر مشر دی؛ مگر ملگري او مددگاران يې نسته، نو ځكه د هر چا چې زړه وغواړي، هغه يو څه په كې وايي. او امام دار قطني رحمه الله هم صحيح او هم ضعيف حديث

نقل کوي ، مگر شافعي مذهبه دی ، ساتونکي يې ډير دي ؛ ځکه په نړۍ کې لکه لمر داسې مشهور سو ، او واقدي رحمه الله مجروح سو ، هيڅ څوک دفاع نه ځيني کوي .

زما د واقدي رحمه الله په هکله دا نظر دی ، چې صحيح او ضعيف حديث جمع کول خو صرف واقدي نه کوي ، نور يې هم کوي .
شاه صاحب رحمه الله هم دا گيله کوي ، چې حنفيان يو د بل دفاع نه کوي ، بلکې يو پر بل تور داغ سره لگوي .

دوهم : واقدي رحمه الله فقهاء کرامو معتمد بللی دی ، محدثين حضرات که يې معتمد نه بولي ، پدې غير معتبر نه بلل کيږي ؛ ځکه مخته ذکر سو ، چې د فقهي او محدث کلام چې سره ټکر سي ، تر جيح فقيه ته ورکول کيږي . تحفة المناظر - لمولانا منظور احمد مينگل (ص ۶۲) .

درېم : ډير محدثين واقدي رحمه الله معتمد بولي ، لکه ابراهيم حربي ، ابو يحيى ازهري ، يزيد بن هارون ، ابو عبيد القاسم بن سلام ، مصعب زبيري ، ابوبکر صفاني ، ابوبکر ابن العربي ، حافظ ابن الجوزي ، علامه دراوردي ، مجاهد بن موسى ، عباس عنبري ، محدث ذهلي ، ابوبکر بن شيبه .

څلورم : نه د هرچا جرحه معتبره ده ، او نه هره جرحه معتبره ده .
مولانا سرفراز خان رحمه الله چې په کوم چا واقدي رحمه الله مجروح بولي ، د هغو په شان کې د مولانا عبد الحي اللکهنوي رحمه الله خبره واورئ !

ومنها أن يكون الجرح من المتعنتين المشددين ؛ فان هناك جمعا من أئمة الجرح والتعديل لهم تشدد في هذا الباب ، فيجرحون الراوي بأدنى جرح ،

ويطلقون عليهم ما لا ينبغي اطلاقه عند أولي الباب ، فمثل هذا الجرح توثيقه معتبر ، وجرحه لا يعتبر ، اذا وفقه غيره ممن ينصف، فمنهم: أبوحاتم، والنسائي ، وابن معين ، وابن القطان ، ويحيى القطان ، وابن حبان، وغيرهم، فانهم معروفون بالجرح والتعنة فيه ، فليست العاقل في الرواة اللذين تفردوا بجرحه واليتفكر فيه. الرفع والتكميل في الجرح والتعديل (ص ١٨).

مولانا عبد الحي اللكهنوي رحمه الله وايي:

ڊير داسي ڪسان سته، چي په جرحه ڪي تعنت او تشدد ڪوي، اسراف او تجاوز ڪوي، په ڊير معمولي شيء باندي راوي مجروح ڪوي، د داسي خلکو توثيق معتبر دی، مگر جرحه يي نده معتبره، چي ترخو دغه راوي يو بل انصاف داره شخص نوي مجروح ڪري، د هغو له جملي دغه مذکور اشخاص دي.

ايقاظا لا تغتر بقول ابي حاتم في كثير من الرواة على ما يجده من يطالع الميزان، وغيره، آه.

ايقاظا كثيرا ما تجد في ميزان الاعتدال وغيره في حق الراوة نقلا عن يحيى بن معين انه ليس بشيء، فلا تغتر به ولا تظن انه ذلك الراوي مجراو بجرح قوي، فقد قال: الحافظ ابن حجر في فتح الباري في ترجمة عبد العزيز بن المختار البصري، ذكر ابن القطان الفاسي ان مراد بن معين من قوله ليس بشيء، يعني احاديثه قليلة ، انتهى. وقال: السخاوي في فتح المغيث قال: ابن القطان ان ابن معين اذا قال: في الراوي ليس بشيء انما يريد انه لم يرو حديثا كثيرا، الرفع والتكميل (١٥-١٦).

مولانا عبد الحي اللكهنوي رحمة الله عليه وايي: كه څوك ميزان اعتدال مطالعه كوي، د ډيرو راويانو په شان كښي دې د ابي حاتم په قول نه دوکه كيږي، او دغه ډول په ميزان اعتدال وغيره كښي دې د يحيى ابن معين په قول نه دوکه كيږي، چې ووايي: فلان راوي «ليس بشيء» يعني: دغه ليس بشيء د ده جرحه نده مقصد، بلكې دى وايي: چې دغه راوي دونه حديث ندي نقل كړي. معنا دا، چې لږ حديث يې نقل كړي دي.

ايقاظ قد كثر علماء عصرنا من نقل جروح الرواة من ميزان الاعتدال مع عدم اطلاعهم على انه ملخص من كامل ابن عدي و عدم وقوفهم على شرطهما فيه في ذكر احوال الرجال فوقعوا به في الزلل و اوقعوا الناس في الجدل، فان كثيرا ممن ذكر فيه الفاظ الجرح معدود في الثقات سالم من الجرح فليبتصر العاقل وليتنبه الغافل وليجتنب عن المبادرة الى جرح الرواة بمجرد وجود الفاظ الجرح في حقه في الميزان، فانه خسران أي خسران. الرفع والتكميل (۲۱).

مولانا عبد الحي اللكهنوي رحمة الله عليه وايي: خبردار! زمونږ د زمانې ډيرو علماء كرامو له ميزان الاعتدال په راويانو جرح نقل كړي دي، او پدې ناخبره دي، چې ميزان الاعتدال له كامل بن عدي څخه را خلاصه سوى دى، او دغه علماء كرام د كامل او ميزان اعتدال په شرائطو د خلكو د احوالو په اړه علم هم نلري، لدې وجې دغه علماء پكې وختل او وښويېدل، او خلك يې په جنگ كې سره واچول؛ ځكه ډير داسې كسان په ميزان الاعتدال كې مذكور دي، چې جرحه ورباندي سوې

وي، هغه ثقه او له جرحې سالم خلك وي.
لهذا عاقلان دې د غفلت له خوبه را بيداره سي، د راويانو په جرحه كې
دې تلوار نه كوي، چې خالي په ميزان الاعتدال كې وويني، ځكه دا د عدل
ترازو ندى؛ بلكې د خسران او تاوان ترازو دى.
نوموړى علامه رحمه الله د الله جل جلاله دغه قول ته اشاره كوي،
﴿وأقيموا الوزن بالقسط ولا تخسروا الميزان﴾.

يعني: ميزان الاعتدال په خپله غير معتمد دى، بيا ته په ده باندي څنگه بل
څوك غير معتمد ثابتوى؟

او شيخ الاسلام تاج الدين سبكي رحمة الله عليه وايي:

الحذر كل الحذر ان تفهم ان قاعدتهم ان الجرح مقدم على التعديل على
اطلاقها ولو اطلقنا تقديم الجرح لما سلم لنا احد من الائمة اذ ما من امام
الا وقد طعن فيه طاعنون، و هلك فيه هالكون، مقدمه تعليق المجد
على موطاء امام محمد (۳۱).

و بعض الجروح صدر من المتأخرين المتعصبين كالدارقطني وابن عدي
وغيرهما، و منهم من عاده في تصانيفه كابن عدي كامل والذهبي في
ميزانه انه يذكر كل ما قيل في الرجل من دون الفصل بين المقبول والمهمل،
فايك، ثم ايك ان تجرح احدا بمجرد قولهم من دون تنقيده باقوال غيرهم
كما ذكرت كل ذلك في السعي المشكور في رد المذهب الماثور مقدمه تعليق
المجد (۳۳).

او علامه تاج الدين سبكي رحمة الله عليه وايي:

وډارېرئ، او مكمل ځان وساتئ لدي خبر، چې د علماء كرامو دا قاعده
ده، چې جرح مقدمه ده، پر تعديل مطلق؛ ځكه كه جرحه مقدمه سي پر

تعديل باندي، يو امام به سالم نسي را پاته؛ ځکه داسې امام نسته، چې پر هغه دې يو طعن ويونکی طعن نوي ويلی، بلکې د عادل او منصف جرحه مقدمه ده پر تعديل. او د متعصب او متجاوز جرحه نده مقدمه پر تعديل باندي؛ ځکه بعضي جرحې له متعصينو متأخرينو صادري وي، لکه دار قطني او ابن عدي و غيرهما، له دوی څخه د بعضو عادات په خپلو تصانيفو کې دا دی، لکه ابن عدي په کامل کې، او ذهبي په ميزان الاعتدال کې، چې يو چا د يوه شخص په حق کې څه را نقل کړي وي، دوی يې را نقل کوي، و دېته نه گوري، چې دغه جرحه مقبوله ده، او که مردوده ده. لهندا ځان وساتئ او مکمل يې وساتئ لدې خبر، چې پر يو چا باندي د دوی په قول جرحه و نکړئ، تر هغه وخته پورې چې د دوی پر قول بل چا جرح نوي کړې، او دا ټول ما السعي المشکور في رد مذهب الماثور کې ذکر کړي دي.

تاج الدين سبكي رحمة الله عليه وايي:

ومنها انه قد جرحه سفیان الثوري، والدار قطني، والخطيب، والذهبي، و غيرهم من المحدثين، وهذا قول صدر عن الغافلين فان مطلق الجرح ان كان عيبا يترك به المجروح فليترك البخاري، و مسلم، والشافعي، و احمد، و مالك، و محمد بن اسحاق صاحب المغازي، «رحمهم الله» و غيرهم من أجلة اصحاب المعاني، فان كلا منهم مجروح و مقدوح، مقدمه تعليق المجد علي موطاء امام محمد «رحمه الله».

علامه سبكي رحمه الله وايي:

دا د غافلانو خلکو قول دی، چې مطلق جرحه پر تعديل مقدمه ده؛ ځکه سفیان ثوري، دار قطني، خطيب بغدادی، ذهبي، او داسې نورو محدثينو

امام ابو حنيفه «رحمة الله عليه» هم مجروح كړی دی، كه مطلق جرحه عيب سي، او مجروح ورباندي متروك سي، نو امام بخاري، مسلم، شافعي، احمد، مالك، محمد بن اسحاق صاحب المغازي، «رحمهم الله» او داسې نور مخور او معظم اشخاص به متروك او غير معتبر سي؛ ځكه پر دغو ټولو جرحه سوې ده.

لهذا مولانا سرفراز خان صفدر صاحب!

نه هره جرحه معتبره ده، او نه هم د هر چا جرحه معتبره ده.

پينځم: د علامه واقدی رحمه الله په كلام کې د دوو شيانو اثبات دی، يو په قرآن كريم باندي توسل كول، او بل قرآن كريم په فديه کې وركول. توسل په قرآن مجيد سره په قرآن كريم او حديث نبوي باندي ثابت دی، رسول الله «صلى الله عليه وسلم» ويلي دي، «اللَّهُمَّ ارحمني بالقرآن العظيم» او دغه رنگه قرآن كريم په اعتبار د كاغذ، د جوړ او د چاپ سره مال متقوم دی، خريد او فروخت يې جائز دی، د هر مال متقوم په اعتبار د خپل قيمت سره په فديه کې وركول جائز دی.

لهذا د واقدی رحمه الله دواړې خبرې د شريعت سره موافق دي، نو بيا د ده كلام رد كول څه فائده لري؟

هماغه فائده يې بايد د مولانا سرفراز خان صفدر رحمه الله د دغه قول منونكي بيان كړي.

شپږم: مولانا سرفراز خان صفدر صاحب او د ده د قول منونكو ته وايو، چې مونږ حيله اسقاط د واقدی رحمه الله په قول نه ثابته وو، حيله اسقاط د فقهاء كرامو په قول ثابت ده، د واقدی رحمه الله كلام په تائيد کې ذكر كوو، واقدی رحمه الله كه بالفرض ضعيف في الحديث سي، لكه بعض محدثين چې وايي؛ خو قوي في التاريخ دی، لكه څنگه چې د معاني الآثار په شرحه امانی الاخبار کې ذكر دي:

الواقدي وان اختلف المحدثون في جرحه وتعديله؛ لكنه رأس في المغازي والسير والايخبار والحوادث الكائنة في وقت النبي «صلى الله عليه وسلم» وبعد وفاته وهو من اهل المدينة فلا شك انه اعلم بما لها، آه. او علامه محمد انور شاه كشميري رحمه الله له امام مسلم شخه نقل كوي، وايي: محدثين چې په يوه حديث کې من حيث التصحيح والإعلال اختلاف وكړي، زما په فكر احتياط دا دی، چې عمل په وسې. قلت اخرجه مسلم وأئمة الحديث اذا اختلفوا في التصحيح والإعلال، فالإحتياط عندي في الاعمال، آه. فيض الباري شرح البخاري (۹۱/۴).

اووم: د مولانا سرفراز خان صفدر صاحب د قول پر منونكو، لكه مفتي ممتاز صاحب يو اعتراض كوو، هغه دا دی: د احاديثو په اصطلاحاتو کې دا قاعده ده، چې د دوو حديثو مباركانو ضد او ټكر سره راسي، اول به د دوى په منځ کې تطبيق كوي، كه تطبيق ممكن نه وو، بيا به يوه ته ترجيح وركوي، او كه ترجيح ممكنه نه وه، بيا به سكوت كوي، د ترجيح په صورت کې چې يو راجح سي، په يوه وجه د ترجيح باندي به په هغه عمل كوي، او مرجوح به متروك العمل گرزوي.

اوس پوښتنه دا ده، چې واقدي رحمه الله خو ويلي دي، چې حضرت عمر «رضي الله عنه» په دوره اسقاط کې قرآن كريم گرزولى دى، او واقدي صاحب ضعيف دى، هغه قوي راوي څوك دى، چې ويلي وي، چې حضرت عمر رضي الله عنه له دغه عمل نهې او انكار كاوه، او يا يې نهې او انكار نكړي ذكر، خو د ده «رضي الله عنه» پر نه كولو تواتر نقل كړى وي، چې له حضرت عمر «رضي الله عنه» يې نه كول په تواتر ثابت دى، مونږ به ټول د هغه قوي راوي په قول عمل وكړو، او د ضعيف راوي قول به

متروک العمل وگزره.

شپږم ځواب: مولانا سرفراز خان صفدر صاحب وايي: چې د واقدي رحمه الله په سند کې ابن جريح دى، ابن جريح که څه هم ثقه وو، مگر د خواهش د تکميل لپاره د حيلې قائل و، چنانچه هغه د^{۹۳} نهه نيوي بنځو سره نکاح متعه کړې وه. مونږ هغه ځوابونه ورکوو، کوم چې مو د واقدي رحمه الله په دفاع کې ورکړل، چې نه هره جرحه معتبره ده، ته دې و جرحې ته نظر وکړه. او نه د هر چا جرحه معتبره ده، او نه د ده کلام د شرعي سره ټکر دى، چې رد يې کړو. او نه مونږ په ده د حيله اسقاط اثبات کوو، د فقهاء کرامو تائيد په کوو، او نه په مقابل کې قوي راوي لري، چې د هغه په قول عمل وکړو، او که وي، تاسي يې پيش کړئ.

اووم ځواب: مولانا سرفراز خان صفدر وايي: د ابو الليث السمرقندي په سند کې عباس ابن سفیان و غيره مجهول دي، په کتب الرجال کې مونږ ندی پيدا کړی، او بل ابن عليه په^{۹۳/۴} يوسل و درې يا څلور نيوي کې وفات سوى دى، او ابو الليث السمرقندي په^{۳۳} درې سوه درې اويا کې وفات سوى دى، په منځ کې يوه واسطه لري، او عمر يې په منځ کې^{۷۹} يوسل و نهه اويا کاله دى، دا کيدای نسي، يو عجيبه بې فائدي اعتراضات کوي.

مونږ ورته وايو:

اول: خو هماغه مخکيني ځوابات د دې سوالو لپاره کفايت کوي. دويم: تاسي په کتب الرجال کې ندی پيدا کړی، آيا دغه عدم وجدان مستلزم عدم وجود لره دى، او يا عدم ذکر مستلزم عدم وجود لره دى، چې تاسي نکړ پيدا، لدې خو دا نده لازمه، چې موجود نه دى، او يا د رجالو په کتابونو کې ندی ذکر، نو نسته. موجود دې وي، تاسي دې نه يې پيدا کړئ،

موجود وي، خو په اسماء الرجال کې دې نه يې ذکر. په بل تعبير، په نفي د رؤيت نفي د روايت نه راځي، په بل تعبير، په نه ديد د کابل، نفي د کابل نه راځي.

درېيم: يوځل خو دا معلومه کړه، چې دغه راوي ابن عليه دی او که ابن عتبة دی، او بل چا ويل، چې يوسل او نهه اويا کاله طويله زمانه په يوه واسطه د دې متحمله نده، عقل يې نه مني؛ بلکې بلکل متحمله ده، مثلاً: ابن عليه و عباس ابن سفیان «رض» ته په ^{۱۹۲}يو سل و دوه نيوي سنه کې دغه حديث ور اورولی دی، او عباس ابن سفیان و ابو الليث السمرقندي ته په ^{۲۸۲}دوه سوه دوه اتيا کې ور اورولی دی، ته يې فرض کړه، چې عباس ابن سفیان د اورېدلو په وخت کې د دوولس کالو وو، او ابو الليث السمرقندي هم د اورېدلو په وخت کې د دوولس کالو وو، پدې کې څه مشکل سته؟

عباس ابن سفیان په وخت د تعلم کې د دوولس کالو دی، او په وخت د تعليم کې د ^{۱۰۲}يو سل دوه کلونو دی.

او ابو الليث سمرقندي په وخت د اخذ او تعلم کې د دوولس کلونو دی، يعني: په ^{۲۸۲}دوه سوه دوه اتيا کې، او وفات يې په ^{۳۷۳}درې سوه درې اويا کې سوی ده، ټوټل عمر يې ^{۱۰۳}يو سل و درې کاله کيږي، سل کاله عمر په اوس وخت کې بعيد نه دی، په هر کلي کې سل کلن خلک سته، او د پخوانيو خلکو عمر غالباً د دې زمانې تر خلکو زيات وو.

اتم ځواب: مولانا سرفراز خان صاحب وايي: چې پدغه سند کې دې اوجد دوران القرآن له الفاظو صراحتاً د دغه سند جعلي توب معلوميري، که څه هم دغه نقطه بل چا ذکر کړې ده، خو خير په دغو الفاظو سند غير معتبر او جعلي نه گرځي، پدې ځای کې تر امر او حکم اوجد لائق دی؛ ځکه خو په سند کې وايي: چې ددې طريقې ابداء او ايجاد حضرت عمر «رضي الله

عنه «کړی دی، یعنی: مخکې معدومه وه، نوموړي مبارک موجوده کړه، او دوران او تدویر دواړه ویل کیږي، دواړه مصدرونه دي، صرف یو لازمي دی، او بل متعدي دی، د لازمي په صورت کې نسبت مجازي دی، که داسې حق سي، لکه مولانا صاحب چې وايي، باید په ټول شریعت کې نسبت مجازي ختم سي، او دا کیدای نسي، د عقل او د نقل خلاف خبره ده. او داسې نور بې فائدې سوالونه یې هم کړي دي، د هغو ځوابونه د آئنده سوالونو په ځوابونو کې خپله کیږي، مستقل ځوابول نه غواړي.

بعض علماء کرام دا سوال کوي: چې حيله اسقاط په خير القرون کې نه و موجود، نو بدعت دی، او هر بدعت ضلالت او گمراهي ده، لدې سوال نه درې خبرې معلومیږي.

اوله خبره: حيله اسقاط په خير القرون کې وجود نلري.

دوهمه خبره: هر شيء چې په خير القرون کې وجود نلري، هغه بدعت دی. درېمه خبره: هر بدعت ضلالت او گمراهي ده.

دغه درې سره خبرې علی الاطلاق باطلې او غلطې دي.

اوله: ځکه خير القرون د صحابه کرامو زمانې او د تابعینو زمانې او تبع تابعینو زمانې ته ویل کیږي، او یا خو د صحابه کرامو، تابعینو او تبع تابعینو ته ویل کیږي. او مخکې ذکر سو، چې حيله اسقاط په حواله یې نسبت و رسول الله «صلی الله علیه وسلم» ته سوی دی، او بله حواله یې نسبت و حضرت عمر «رضي الله عنه» ته سوی دی، او د دفتها کرامو په اتفاق یې نسبت و امام محمد رحمه الله ته سوی دی. او امام محمد رحمه الله تبع تابعي دی.

دویمه: هر هغه شيء چې په خير القرون کې وجود نلري، هغه بدعت دی، دا خبره علی الاطلاق غلطه ده؛ ځکه ډیر داسې شيان سته، چې په خير

القرون کې موجود وو، د هغه باوجود بدعت وو، مثلاً: داسې شي ؤ چې په هغه نه صحابه کرام رضي الله عنهم اجمعين راضي وي، او نه تابعين رحمهم الله اجمعين راضي وي، او نه تبع تابعين راضي وي، مگر خلک يې کوي، او دين يې هم بولي، لکه د مسيلمۃ الکذاب د نبوة دعوه، او يا د خواجو او روافضو ايجاد، او يا د حضرت عثمان رضي الله عنه په شهادت رسول، او يا نور جهلي رسومات اداء کول، او ډير داسې شيان سته، چې په خير القرون کې نه يې موجود؛ خو علماء کرامو ايجاد کړي وي، او هغه مذموم او سيئه بدعت نه وي، ځکه رسول الله صلى الله عليه وسلم وايي، «من سن سنة حسنة، آه» د لفظ د «من» اطلاق عام دی، تر قيامته يې پر هر چا اطلاق کول کيږي، بلکې تحقيق دا دی، چې بدعت دوه قسمه دی. سيئه او حسنه. په بل تعبير لغوي او اصطلاحي. يو جائز دی او بل ناجائز دی.

درېيمه: هر بدعت ضلالت او گمراهي ده، دا هم علی الاطلاق باطله جمله ده، بلکې هر بدعت سيئه ضلالت او گمراهي ده، دا عام مخصوص البعض دی، او يا په «کل بدعة» کې لفظ د «کل» په معنا د کثير دی، يعني: اکثر مذموم دي او بعض ممدوح او محمود دي.

مشکل پدې ځای کې دی، چې بدعت حسنه و څه ته وايي، او سيئه و څه ته وايي، پدې کې ډيرو علماء کرامو تحقيق کړی دی، په مختلفو عبارتونو يې د دوی تعريفونه کړي دي، مگر د هغه باوجود په موجوده عصر کې ډيرو علماء کرامو يو او پر بل باندي د بدعت مهرونه سره وهي.

يو شي ؤ وي، يو يې مستحب بولي، او بل يې بدعت بولي، يو يې بدعت حسنه بولي، وايي: مستحب او بدعت حسنه سره جمع کيږي، او بل يې سيئه بولي.

لهذا د دواړو اړخونو تحقيقونه ما په سپرو مغزو په رمضان مبارک کې بې د تعصب او کجروي څخه مطالعه کړل.

د ټولو تحقیقاتو خلاصه په مختصر انداز پیش کوم، له الله تعالیٰ څخه امید لرم چې هر څوک یې د انصاف په سترگو وگوري، اختلاف او عناد له جانب مقابل سره ختم سي، او د کشرانو د پوه کولو لپاره یو تمهید او مقدمه وایم.

تحقیق عجیب و مفید په بدعت کې:

محترمو! په نړۍ کې دوه قسمه شیان او امور دي، یو امور دینیه دي، او بل امور دنیویه دي، یو هغه امور دي چې تعلق تر دنیا پوري لري، او بل هغه امور دي چې تعلق تر آخرت پوري لري، دغه دواړه امور کلیات او اصول لري. په دغو اصولو او کلیاتو کې تر قیامته پوري زیادت او نقصان نه راځي، او جزئیات د هر یوه تر حساب زیات دي، په جزئیاتو کې زیادت او نقصان راځي، او دغه زیادت او نقصان چې خپل اصل او حکم ته منسوب سي، زیادت او نقصان نه بلل کیږي، او که د بل اصل او حکم ته منسوب سي، بیا زیادت او نقصان بلل کیږي، لکه رسول الله صلی الله علیه وسلم چې وایي: هیڅ یو قوم بدعت نه کوي مگر د هغه په مقدار به سنت له دغه قوم څخه پورته کیږي.

مثلا د ټولي نړۍ د شیانو څلور اصول دي: ^(۱) اور ^(۲) اوبه ^(۳) خاوره ^(۴) هوا. له دغو څلورو ترکیبا او انفرادا الله جل جلاله ^(۵) درې نوع اجسام جوړ کړي دي، حیوانات، نباتات، جمادات، د ټولي نړۍ د موجوده شیانو رجع، او میلان دغه ^(۶) درو نوعو ته ده.

په دنیا کې هر جسم یا به حیوان وي، یعني جسم نامي حساس متحرک بالاراده، او یا به نبات وي، یعني جسم نامي. او یا به جماد وي، یعني جسم جوهر قابل الانقسام مثلا. او له دې وروسته چې هر شیء په نړۍ کې پیدا سي، او یا یې خلک په مصنوعی شکل پیدا کړي، له دغه درو نوعو نسي

وتلای، یا به حیوان وي، یا به نبات وي، او یا به جماد وي، دغه شیان که ماکولات وي، او که مشروبات وي، او که مرکوبات وي، او که هر قسم د استعمال او غیر استعمال شیان وي، نو اوس که په نړۍ کې نوی شيء پیدا سي، لکه څنگه چې مثلا تیلیفون رادیو ټانگ او وغیره پیدا سوو، من حیث الصورة والتشخص خو نوی دی، مگر من حیث الاصل نوی نه دی، ځکه دا یو جماد دی له جماداتو څخه، و دغه شيء ته بدعت یعني نوی شيء لفظا او لغتا ویل کیږي، مگر اصلا او اصطلاحاً نسي ورته ویل کېدای، ځکه خو اصل یې موجود دی، او بل ابداع او تخلیق د الله جل جلاله کار دی مخلوق یې نسي کولای.

دغه اصل بیا ډیر ډیر اقسام لري، هر قسم یې جلا حکم لري، او ځانته خواص او فواید لري، او هر قسم یې په موجودیت کې خپل اسباب او شرائط لري، لهذا دغه نوی شيء، لکه تیلیفون مثلا، که یو څوک خپلي نوعي ته منسوب کړي، او په خپله نوع کې خپل قسم ته منسوب کړي، او خپل حکم پر ولگوي، مثلا ووايي: دا یو جماد دی، او په جماد کې مساله ده، او تر کاتن ټینگ او مضبوط دی، او تر اوسپنې سست، او کمزوری دی، له دغه ویونکي سره هیڅوک نزاع او جگړه نه کوي.

او که ووايي، چې دا حیوان دی، او یا و وایي، چې دا جماد دی، مگر اورسپینه ده، او حال دا چې دا مساله وي، او یا و وایي، مساله ده؛ مگر تر اورسپنې درون او مضبوط دی، بیا له ویونکي سره هر څوک نزاع او جگړه کوي، وایي: چې شيء یو شيء دی، او ته یې بل شيء بولی، سره لدې چې دا دنیاوي امور دي، نه احکام دي، او نه عبادات دي.

او دغه رنگه اخروي امور را واخله، الله جل جلاله ټولو دیني امورو ته اصول او کلیات وضع کړي دي، پدغه اصولو او کلیاتو کې تر قیامته پوري زیادت او نقصان نه راځي، او جزئیات یې غیر متناهي دي، هغه بالفعل

موجود وي، او که لدې وروسته موجودیږي؛ ځکه د هر فرد اعمال مثلاً: لمونځ، روژه، زکوة، د دغو کلیاتو اجزاء او افراد دي، دغه جزئیات زیاتیري او کمیري، مگر د دې په زیادت او کمبود سره زیادت او نقصان فی الدین نه بلل کیږي، د دغه امورو دینیه وو لپاره بیا اصول او کلیات څلور دي، قرآن کریم، احادیث مبارکه، اجماع او قیاس. په دغه څلورو کې بیا قرآن کریم اصل الاصول دی، یو لدې وجې چې دغه څلور واړه په قرآن کریم ثابت دي، الله جل جلاله وایي: ﴿اطيعوا الله واطيعوا الرسول واولى الامر منكم فان تنازعتم في شئ فردوه الى الله والرسول﴾ له ﴿اطيعوا الله﴾ څخه مراد قرآن کریم دی، او له ﴿اطيعوا الرسول﴾ څخه مراد سنت دی، او له ﴿واولى الامر منكم﴾ څخه مراد اجماع ده، او له ﴿فان تنازعتم في شئ﴾ څخه مراد قیاس دی. او داسې په نورو ایاتونو او حدیثونو مبارکانو سره ثابت دي، او بل لدې وجې چې قرآن کریم پر ټولو امورو دینیه وو مشتمل دی، تر قیامته چې څونه امور دینیه دي، یو هم داسې نسته، چې پر هغه دې قرآن کریم مشتمل نه وي، ځکه الله جل جلاله وایي: ﴿ونزلنا عليك الكتاب تبیاناً لكل شئ وهدى ورحمة ویدرى للمسلمین﴾ پر بعض احکامو مفصل مشتمل دی او پر بعض احکامو مجمل. پر بعض عبارتو او پر بعض دلالت، پر بعض اشاره او پر بعض اقتضاء. بعض ایاتونه مبارکان محکم دي، او بعض مجمل، بعض مشکل او بعض متشابه.

حاصل د خبرې دا دی، چې پر ټولو امورو دینیه وو مشتمل دی، په امورو دینیه وو کې سنت، اجماع او قیاس هم داخل دي، نو پر سنت هم مشتمل دی، لکه پدې قول د الله جل جلاله کې، ﴿واطيعوا الرسول﴾ او یا پدې قول د الله جل جلاله کې ﴿وما آتاكم الرسول فخذوه وما نهاكم عنه فانتهوا﴾. او پر اجماع هم مشتمل دی، لکه پدې قول د الله جل جلاله کې

﴿واولى الامر منكم﴾. او يا په دې قول د الله جل جلاله کې ﴿ويتبع غير سبيل المؤمنين نوله ما تولى﴾.

او پر قياس هم مشتمل دى، ﴿فان تنازعتم في شيء فردوه الى الله والرسول﴾. او يا پدې قول د الله جل جلاله کې ﴿فاعتبروا يا اولى الابصار﴾. هر هغه شيء چې پدغه څلورو کې په هر يوه ثابت وي، هغه شيء په حقيقت کې په قرآن كريم ثابت دى، دغه څلور اصول او كليات د امورو دينيه وو لپاره دي، او په دوى کې بيا قرآن كريم اصل الاصول دى، او پر دغه اصولو زموږ د مذهب فقهاء كرامو د اصول الفقه په نامه باقاعده يو فن جوړ كړى دى، پوره تفصيل يې هلته كتلاى سئ.

په نړۍ کې چې څونه جزئيات د امورو دينيه وو دي، هغه په ظاهر کې له دغه څلورو اصولو او په حقيقت کې له اصل څخه چې قرآن كريم دى، نسي وتلاى، او هغه امور دينيه چې لدې وروسته تر قيامته پوري پيدا كيږي، هغه هم لدې اصولو او كلياتو نسي وتلاى، ځكه جزئيات خو غير محصور دي، لكه امور دنيويه چې له خپلو اصولو نسواى وتلاى، مثلا: كه د زيد بچى عبد الله چې لدې وروسته پيدا كيږي، او بالغ سي، پر هغه لمونځ، روژه، او وغيره فرض دي، ځكه په قرآن كريم، حديث، اجماع او قياس کې خو دا جذئيه نسته، چې د زيد پر بچي عبد الله باندي دغه امور فرض دي، بلكې اصل يې سته، چې پر مؤمن بالغ باندي دغه امور فرض دي، نو د زيد پر زوى هم فرض دي، د دغه جزئياتو په زيادت او نقصان سره زيادت او نقصان في الدين نه بلل كيږي.

د دغه اصولو لپاره بيا خپل احكام او شرايط دي؛ ځكه دغه اصل يا اصول الله جل جلاله خپل بنده ته را ليرلي دي، او پر دغه اصولو احكام مرتب دي، په دغه احكامو باندي بنده مكلف دى، دغه احكام بيا خپل اقسام

لري؛ ځکه حکم خطاب الله تعالى المتعلق بافعال المكلفين اقتضاء او تخييرا ته وايي. اقتضاء بيا دوه قسمه ده، يو طلب د فعل دی، بل ترک د فعل دی، درېيم: قسم امکان نلري، ځکه داسې کيدای نسي، چې الله جل جلاله دې مطالبه کوي له بنده، مگر نه دې د کولو کوي، او نه دې د نه کولو کوي، ځکه دا ارتفاع د نقیضين ده.

او نه داسې کيدای سي، چې مطالبه دې هم د کيدلو وي، او هم دې د نه کيدلو وي، ځکه دا بيا اجتماع د نقیضين ده.

دوهم قسم: بيا تخيیر ده، درېيم بيا امکان نلري، يعنې: داسې نسي کيدلای، چې هم اقتضاي وي، او هم تخييري وي، يعنې: هم مطالبه وي او هم نه مطالبه وي؛ ځکه دا اجتماع د نقیضين ده، او داسې هم نسي کيدلای، چې نه مطالبه وي، او نه نه مطالبه وي؛ ځکه دا بيا ارتفاع د نقیضين ده. لهذا احکام دوه قسمه دي، اقتضاء او تخييرا.

اقتضاء بيا اووه اقسام لري: فرض، واجب، سنت، مستحب، حرام، مکروه تحريمي، او مکروه تنزيهي؛ ځکه اقتضاء به خالي نه وي، يا به طلب د فعل وي، يا به ترک د فعل وي، که طلب د فعل وو، هغه فرض، واجب، سنت او مستحب دی، صرف د مطالبې په کيفيت کې يې فرق سته، مطالبه د کيدلو په ټولو کې سته، او که طلب د ترک د فعل و، هغه حرام، مکروه تحريمي او مکروه تنزيهي ده، دلته بيا د مطالبې په کيفيت کې فرق سته، نفس مطالبه د نه کيدلو په ټولو کې سته.

او تخيیر يو قسم لري، هغه مباح دی، کول او نه کول يې علی السويه دي، نو د دغه اصول اربعه وو دغه احکام دي، فرض، واجب، سنت، مستحب، مباح، حرام، مکروه تحريمي، او مکروه تنزيهي.

فرض، واجب، سنت او مستحب هغه دي، چې په يو اصل د اصولو کې امر په سوی وي.

حرام، مکروه تحریمی او مکروه تنزیهی هغه دي، چې په یو اصل کې له اصولو اربعه وو منع، یعنی: نهی ځینی سوې وي.

مباح هغه ده، چې نه امر په سوی وي، او نه نهی ځینی سوې وي.

امر او نهی هر یو بیا په خپل منع کې اقسام لري، هغه علماء اصولینو بیان کړي دي، دین په حقیقت کې دغه احکامو ته وايي.

اوس که په نړۍ کې یو چا نوی شيء پیدا کړ، دغه شيء خو من حیث الصورة والتشخص نوی (جدید) دی، ځکه یو جزئي شيء دی، مگر من حیث الاصل نوی نه دی. اصل به حتماً په قرآن کریم کې لري، تفصیلاً یا اجمالاً، عبارة، دلالة یا اشاره؛ ځکه قرآنکریم خو ﴿تبیانا لکل شيء﴾ دی، او قرآن کریم دین دی، او دین مکمل دی، او دغه شيء هم له امورو دینیه وو څخه دی، نو د دغه شيء نوع او حکم دواړه په قرآنکریم کې سته، ځکه دغه شيء خو بیا فرد له لمانځه څخه وي، یا له دعاء، یا له صدقې، یا له وعظ، یا له روژې، یا له غلا، یا له زنا او وغیره څخه وي، کوم وخت چې د دغه شيء اصل معلوم سو، چې له فلانی نوعي دی، هغه به یا له مأموراتو څخه وي، او یا به له منهیاتو څخه وي، او یا به مسکوت عنها وي. که له مأموراتو څخه و، بیا به خالي نه وي، یا به له مأموراتو معینه مقیده وو څخه وي، او یا به له مطلقه وو څخه وي، بلا تاخیر په دغه صورت کې به دغه شيء یا فرض وي، یا به واجب وي، یا به سنت وي او یا به مستحب وي؛ ځکه امر ته به گورئ، چې په کوم انداز کې سوی دی.

او که دغه نوع له منهیاتو څخه وه، بیا به خالي نه وي، یا به له منهیاتو معینه موقته وو څخه وي، او یا به له مطلقه وو څخه وي، خو بالآخره په دغه صورت کې به داشيء یا حرام وي، یا به مکروه تحریمی وي، او یا به مکروه تنزیهی وي؛ ځکه بیا به د نهی انداز ته گورئ، چې په کوم انداز کې نهی سوې ده.

او که دغه نوع مسکوت عنها وه، دغه شيء بيا مباح دی. آمدم بر سر مطلب. اوس دغه شيء که يو څوک يې خپلې نوعي او حکم ته منسوب کړي، بدعت نه ورته ويل کيږي، که څه هم من حيث الصورة والتشخص خو نوی شيء دی، يعني: بدعت لغوي دی، مثلا که دغه شيء د فرض تر قاعدې او اصل لاندي و، تا هم فرض باله، نو بدعت نده، يعني گمراهي نده. بلکې هم فرض ده من حيث الاصل، او هم بدعت لغوي ده من حيث الجزئية.

او که تر قاعدې د واجبو لاندي و، او هم تا هم واجب بلی، بيا بدعت نده. او که تر قاعدې د سنتو لاندي و، او تا هم سنت بلی بيا هم بدعت نده. او که تر قاعدې د مستحب لاندي و، تا هم مستحب بلی، بيا بدعت نه ده. او که تر قاعدې د مباح لاندي و، او تا هم مباح بلی، بيا بدعت نه ده. او که تر قاعدې د حرامو لاندي و، او تا هم حرام بلی، بيا هم بدعت نده. او که تر قاعدې د مکروه تحريمي لاندي و، او تا هم مکروه تحريمي بلی، بيا هم بدعت نده. او که تر قاعدې د مکروه تنزيهي لاندي و، تا هم مکروه تنزيهي بلی، بيا هم بدعت نده.

په دغو ټولو صورتونو کې بدعت لغوي او صوري ده. دغه بدعت لغوي عين دين ده؛ ځکه خو له فرض سره هم جمع کيږي، او له واجب سره هم جمع کيږي، او له سنت او مستحب سره هم جمع کيږي، او له حرام او مکروه سره هم جمع کيږي، او دغه بدعت ته بدعت حسنه هم ويل کيږي، لدې وجې ځکه بعض علماء کرام د بدعت له تقسيم څخه وحسنه او سيئه ته انکار کوي؛ ځکه حسنه خو په حقيقت کې بدعت نه سو؛ بلکې په دين کې داخل سو؛ ځکه خو يا واجب ده، يا سنت ده، او يا مستحب ده، يا حرام ده. او حرام ته حرام ويل هم حسن ده، او بدعت گمراهي او ضلالت ده، لهذا دوی وايي: بدعت صرف سيئه ده، بل قسم نه لري، نزاع لفظي ده.

دوهم: او که یو څوک دغه شیء و بلې نوع او حکم ته منسوب کړي، بیا بدعت ورته و وایي: هغه بدعت چې ضلالت او گمراهي ده. مثلاً: دغه شیء تر قاعدې او اصل دې فرض لاندې و، مگر تا واجب بلې، یا دې سنت بلې، یا دې مباح بلې، هم بدعت ده. او یا یې حرام بلې او یا دې مکروه تحریمي بلې، یا دې تنزیهي بلې، هم بدعت ده، او که دغه شیء تر قاعدې د اصل او واجب لاندې و، مگر تا یا فرض بلې یا دې سنت بلې، او یا دې مباح بلې، او یا دې حرام او مکروه بلې، نو بدعت ده. او که شیء تر اصل د حرام لاندې و، او تا واجب بلې، او یا دې فرض بلې او یا دې سنت بلې، او یا دې مباح بلې، نو بدعت ده، ضلالت او گراهي ده.

احکام مور ټول اته ^(۸) قسمونه ذکر کړو، اته چې په اتو کې ضرب کړې ^(۱۴) څلور شپېته کيږي، په څلور شپېته اقسامو کې اته قسمونه بدعت لغوي او حسنه دي. مثلاً: چې فرض ته فرض ووايي، او واجب ته واجب ووايي، او مباح ته مباح ووايي، لکه څنگه چې مخته ذکر سو، او ^(۵۶) شپار پینځوس اقسام د بدعت سیئه دي، په دې وجه د رسول الله صلی الله علیه وسلم د دغه قول (کل بدعة ضلالة) تأویل داسې کېدای سي، چې اکثر ته یې حکم د کل ورکړې دی، یعنی دغه کل په معنی د اکثر کې دی، په حقیقت کې پر کل یې د اکثر په وجه حکم کړی دی، او دغه ^(۵۶) شپار پینځوس اقسام مثلاً چې یو فرد د فرضو ته واجب وایي، یا مباح وایي، یا سنت وایي، یا حرام وایي، یا مکروه وایي، او یا و فرد د حرامو ته فرض وایي، یا واجب وایي، یا مباح وایي، یا سنت وایي، یا و فرد د مباح ته فرض وایي، یا واجب وایي، یا حرام وایي، یا مکروه وایي، بدعت سیئه دی.

له دې وجې چې دا احداث فی الدین دي، او مخته ذکر سو، چې په حقیقت کې دغو اقسامو ته دین ویل کيږي، نو گواکې دغه کس نوی حکم پیدا کړ؛ ځکه دغه شیء شریعت فرض بولي مثلاً: او دغه کس یې حرام

بولي، او يا يې حرام بولي او يا يې مستحب بولي، او يا دغه شيء شريعت مباح بولي، او دغه کس يې فرض بولي او يا يې واجب بولي، او يا يې حرام بولي، او يا دغه شيء شريعت حرام بولي، او دغه کس يې واجب بولي، او يا يې فرض بولي، او يا يې سنت بولي او يا يې مباح بولي، او احداث في الدين زياده في الدين دي، زياده في الدين ضلالت او گمراهي ده؛ ځکه دا دخالق کار دی، نه د مخلوق، دغه دين خالق و مخلوق ته رالېرلی دی، مخلوق له خپل ځان څخه حلت او حرمت نسي پکې جوړولای، نو که يو چا د يوه حکم نسبت ځانته وکړ، مثلاً: له ځانه يو شيء فرض بولي، يا واجب يا يې حرام بولي، بې له اذنه د شارع، دغه کس ځانته د خدايي او خالقيت نسبت وکړ، او که يو چا ځانته د خالقيت نسبت وکړ، هغه ضال او گمراه دی؛ ځکه مبدع او خالق په دنوي شيانو کې هم الله جل جلاله دی، بديع السموت والارض دی، خالق کل شيء دی.

په ټوله دنيا يو مچ نسي پيدا کولی، ﴿لن يخلقوا ذبابا ولو اجتمعوا له﴾، او په اخروي شيانو کې يعني احکامو کې هم مبدع او خالق الله جل جلاله دی، په ټوله دنيا نه يو شيء فرض کولی سي او نه يې حرام کولی سي، او که يې دغه نسبت ځانته وکړ، کافر او گمراه دی.

او څونه حديثونه مبارکان چې د بدعت په ذم کې راغلي دي، په هغو کې دغه اخبرنی قسم بدعت مراد دی؛ ځکه دا احداث في الدين ده، او احداث في الدين واقعي گمراهي ده، او بعض وخت يوشيه سنت بالذات يا مباح بالذات وي، مگر خلک يې واجب بولي، د هغو مراد واجب بالغير وي، واجب بالغير بيا احداث للدين ده، احداث للدين گمراهي نه ده؛ ځکه زياده في الدين نه ده، بلکې زياده لتقوية الدين ده، لکه: تعلم علوم الفنون، بيعت، تقليد شخصي، مدارسي او غيره.

او که يو چا دغه شيان واجب بالذات بلل، بيا بدعت دی، لهذا هر نوی شيء

او يا هر جزئي تر کلي لاندي کول، او يا هر فرد تر قاعدي لاندي کول، ضلالت او گمراهي نده، که سي، نو ټولي مسائلې قياسيې، ټولي د تصوف سلسلې، ټول تصنيفونه، ټولي تعليمي ادارې، ټول جهادي اعدادونه او وغيره به ضلالت او گمراهي سي، نعوذ بالله من ذلك.

دلته يو څو احاديث مبارکان، او يو څه مختصر عبارت ذکر کوو، په اخير کې د علماء کرامو يوه اشتباه ذکر کوو، نور په دغه تحقيق کفايت کوو.

محمل د هغه احاديثو مبارکانو: چې د بدعت په ذم کې وارد دي: رسول الله صلي الله عليه وسلم ويلى دي، اما بعد: «فان خير الحديث كتاب الله وخير الهدى هدى محمد صلى الله عليه وسلم وشر الامور محدثاتها وكل بدعة ضلالة».

په بل راوية کې راځي «وكل ضلالة في النار». او رسول الله صلي الله عليه وسلم ويلى دي: «المدينة حرام بين عير الى ثور فمن احدث فيها حدثا او آوى محدثا فعليه لعنة الله والملائكة والناس اجمعين لا يقبل منه صرف ولا عدل» مشکوٰة (١/٢٧- ٢/٢٣٨).

او رسول صلى الله عليه وسلم ويلى دي: «ابى الله ان يقبل عمل صاحب بدعة حتى يدع بدعته» ابن ماجه (٦).

او رسول الله صلي الله عليه وسلم ويلى دي: «من احدث فيها حدثا أو آوى محدثا فعليه لعنة الله والملائكة والناس اجمعين، لا يقبل منه صرف ولا عدل» صحيح البخاري (١/٢٥١).

او رسول الله صلي الله عليه وسلم ويلى دي: «من قر صاحب بدعة فقد اعان على هدم الاسلام» مشکوٰة (١/٣١).

او رسول الله صلى الله عليه وسلم ويلي دي: «ان الله حجب التوبة عن كل صاحب بدعة» مجموع الزوائد (۱/۱۷۹).

او رسول الله صلى الله عليه وسلم ويلي دي: «من احدث في امرنا هذا ما ليس منه فهو رد» صحيح البخاري (۱/۳۷۱).
او په بعضي روايتونو کې داسې دي، «من احدث في ديننا ماليس منه فهو رد».

تاسي وگورئ، او رسول الله صلى الله عليه وسلم په دغه ټولو احاديثو مبارکانو کې کوم بدعتي يادوي، آيا پر بل مطلق بدعتي دغه احاديث مبارکان تطبيق کيږي، که ما سيوا له هغه بدعتي چې مونږ يې مخکې يادونه وکړه. رسول الله صلى الله عليه وسلم ويلي: د الله جل جلاله کتاب تر ټولو ښه خبر او بيان دی، د رسول الله صلى الله عليه وسلم سنت او سيرت تر ټولو طريقو د هدايت طريقه ده، په ټولو شيانو کې نوی شيء بد دی، او هر نوی شيء گمراهي ده، او گمراهي سبب د دخول نار ده، که يو چا په حرم د مدينې کې نوی شيء ايجاد کړ، او يا يې دغه ايجاد کونکي ته پناه ورکړه، پر هغه دې د الله جل جلاله، د ملائکه وو او د ټولو خلکو لعنت وي، له هغه الله جل جلاله يو شيء هم نه قبلوي. الله جل جلاله تر هغه وخت د بدعتي عمل نه قبلوي، تر څو چې له دغه بدعت څخه لاس نه وي اخيستی. او که چا د بدعتي احترام وکړ، هغه د دين په نړولو کې معاون جوړ سو، الله جل جلاله د بدعتي توبه نه قبلوي، يعني پر بدعتي شخص يې د توبې دروازه بنده کړې ده.

پدې ټولو احاديثو مبارکانو کې هغه بدعتي يادوي، چې هغه احداث في الدين کړي وي. د دين تشریح مونږ مخکې ذکر کړه، چې دغه قرآنکريم

دی، او دغه قرآنکریم پر ټولو امور دینیه وو مشتمل دی. په دغه دین کې مخصوص احکام دي، په هغو احکامو بندگان مکلف دي، او هغه احکام الله جل جلاله وضع کړي دي؛ نو که بنده له خپل ځان څخه حکم پکې پیدا کړ. یو شیء فرض دی، خو په شریعت کې دې اعتقاد د فرضیت نلري، واجب، سنت، مباح، حرام او یا یې مکروه بولي. او یو شیء سنت یا مستحب دی، په شریعت کې دې حرام، مکروه، یا واجب او غیره بولي؛ نو دغه بنده د خپل ځان څخه حاکم او واضع جوړ کړ، دغه د خدای صفت یې ځان ته ورکړ، دا گمراه سو، او دا جهنمي وي، پر دغه کس د الله جل جلاله، د ملائکه وو او د خلکو لعنت وي.

د دغه کس عزت او احترام د دین اسلام نړول دي، او دغه کس ته پناه ورکول حرامه ده، د دغه کس اعمال نا منظور دي، د دغه کس توبه له گناهونو څخه منع ده، تر هغه وخت چې مسلمان سوی نه وي، د دغه کس ایجاد سوي احکام په اسلام کې مردود دي، ځکه دا خو د بنده فرض، واجب، حرام او غیره دي، دغه بدعت في العقیده دی، او دغه بدعت او عقیده کفر دی.

لهذا د الله جل جلاله په لحاظ دغه حدیث مبارکان د هر چا په هکله مه بیان کوئ، که یو چا دعاء وکړه، بس بدعتي او گمراه سو، که یو چا په دعاء کې لاس پورته کړ، بس بدعتي سو، که یو چا جلسه وکړه، بس بدعتي سو، که یو چا خیرات وکړ، بس بدعتي سو، که یو چا اسقاط وگرزاوه، بس بدعتي سو، نعوذ بالله، دا خو اعمال دي.

او اعمال موقوف پر نیت او اعتقاد وي، کفر او اسلام خو اعتقادیات دي، له دغه کس څخه پوښتنه وکړئ، چې دغه عمل په کوم نیت او اعتقاد کوي، که یې وویل، چې مستحب یې بولم، ښه کار یې بولم، علماء سلفو خوښ کړی عمل دی، او یا یې سنت بولم، په حدیث مبارک ثابت دی، اوس که

دغه عمل هر چا حرام وباله، يا يې مکروه وباله، او يا يې کونکی بدعتي وباله، نو دغه کس خپله گمراه او بدعتي سو؛ ځکه خو مستحب عمل يې حرام او مکروه وبلې.

او که هغه کونکي وويل، چې دغه عمل، يعني: دعا، اسقاط وغيره فرض بولم، يا يې واجب بولم، تارک يې گنهگار بولم، او منکر يې له دغه مخصوص کيفيت څخه کافر بولم، نو واقعي دغه کونکی گمراه او بدعتي دی.

د مخکيني تحقيق او احاديثو مبارکانو په تائيد کې د يوڅو علماء کرامو اقوال را نقل کوو.

د فقهاء کرامو عبارات په بدعت کې:

يعرض البدعة على القواعد الشرعية فاذا دخل في الايجاب فهي واجبة او في قواعد التحريم فهي محرمة أو المندوب فمندوبة او المكروه فمكروهة أو المباح فمباحة. القواعد الكبرى (۲/۳۳۷). سبيل الهدى والرشاد في سيرة خير العباد. (۱/۳۷۰).

ان كانت تندرج تحت مستحسن في الشرع فهي بدعة حسنة، وان كانت مما يندرج تحت مستقبح في الشرع فهي بدعة قبيحة، عمدة القاري الحديث ۲۰۱۰- (۸/۲۴۵).

بدانکه هر چپ پيدا شو، بعد از پيغمبر عليه السلام بدعت است، وازو انچه موافق اصول و قواعد سنت است، وقياس کرده شده است، بر آن آن را بدعت حسنه گویند، و انچه مخالف آن باشد، بدعت

ضلالت خوانند، كليه «كل بدعة ضلالة» محمول براين است، و بعض بدعتها واجب است، چنانكه تعلم و تعليم، صرف و نحو. و بعض مستحسن و مستحب مثل بنائے رباطها و مدرسها، و بعض مكروه، و بعض حرام چنانكه مذاهب اهل بدع و اهل ابر حلاف سنت و جماعت، آه. اشعة الملعات - كتاب الايمان، (١/١٣٥).

فالمنازة عون لاعلام وقت الصلوة و تصنيف الكتاب عون للتعليم والتبليغ ونظم الدلائل لرد شبه الملاحدة والفرق الضالة نهي عن المنكر وذب عن الدين، وكل ذلك مأذون فيه بل مأمور به اذا قة الاثام (٥٢). نقله حجة الاسلام امام الغزالي رحمة الله عليه.

«كل بدعة» أي سيئة «ضلالة» لقوله عليه السلام، من سن في الاسلام سنة حسنة، آه. مرقاة المفاتيح (١/٣٦٨).

واعلم ان البدعة ما لا يكون اصله في الاصول الاربعة ويزعم الناظر فيه أنه من أمور الدين، عرف الشذي لمولانا انور شاه الكشميري (١/١٩٢). ما احدث و خالف كتابا او سنة او اجماعا او اثرا فهو البدعة الضالة، وما احدث من الخير ولم يخالف شيء من ذلك فهو البدعة المحمودة، كشاف في اصطلاح الفنون (١/١٧٩).

البدعة هو الزيادة في الدين او نقصان منه الحادثان بعد الصحابة، وكذا زمن التابعين وتابعيهم بغير اذن من الشارع لا قولاً ولا فعلاً ولا صريحاً ولا اشارة، فلا تناول العادات اصلاً، حديقة الندية (١/١٣٦). وهكذا في المحمودية (٢/٢٥).

فيقال اهل البدع والمبتدعة وأهل الهوى وأهل الأهواء، والمراد بذلك

البدعة الشرعية في الاعتقاد لا غير، آه. حديقه النديه (۱/۱۳۹).
غالب استعمال بدعت در اعتقاد افتد، آه. شرح سفر السعادة
تاليف محدث دهلوی (۴۱۲).

بعض علماء کرام اشتباه سوي دي: هر هغه شيء چې له رسول الله صلی الله عليه وسلم او يا له صحابه کرامو رضوان الله عليهم اجمعين څخه قولاً، يا فعلاً او يا تقريراً ثابت وي، هغه سنت بولي، او چې ثابت نه وي، د هغه شيء کول بدعت سيئه او مردود بولي، بلکې د دغه نه ثابت شيء، نه کول سنت بولي.

دغه علماء کرام ډير سهوه سوي دي، له سابقه تحقيق څخه واضحه معلومه سوه، مگر يو څو نوري وجې د عامو مسلمانانو د حفاظت لپاره ليکم.

اوله وجه د سهوي ۱۵ ۵۵: رسول الله صلی الله عليه وسلم وايي: «من احدث في امرنا هذا ما ليس منه، فهو رد». که يو چا نوي شيء په دين کې پيدا کړ، داسې نوي شيء چې له دين څخه نه وو، هغه مردود دی، د دغه حديث مبارک له دغه الفاظو «ما ليس منه» واضح معلوميري. هغه شيء چې په دين کې اصل نلري، نه په قرآنکريم، نه په حديث، نه په اجماع، او نه په قياس کيښي.

او په دين کې د شارع له جانب، نه صراحة، نه اشاره، نه دلالة ماذون به او مامور به وو، نو بدعت او مردود دی. او که يې په دين کې اصل او قاعده درلوده، هغه شيء د شارع له جانب ماذون به دی، که څه هم هغه حادث يعني: بدعت دی؛ مگر مردود نه دی، مقبول دی، او بدعت لغوي و ظاهري دی، او په حقيقت کې عين دين دی.

دوهمه وجه د سهوي ۱۵ ۵۵: چې هر ثابت شيء له رسول الله صلی الله عليه وسلم او يا له صحابه کرامو رضوان الله عليهم اجمعين څخه قولاً، يا فعلاً او يا تقريراً ثابت وي، هغه سنت بولي، بلکې د دغه نه ثابت شيء، نه کول سنت بولي.

خصوصیات وي، او بعضي يې د عذر په وجه کړي وي، او بعض صرف رسول الله صلی الله علیه وسلم د جواز لپاره کړي وي، دا اشیاء ثابت دي، مگر سنت منه دي. او هر نه ثابت بدعت نه دی؛ ځکه بدعت سیئه د امر او منهي عنه له افرادو څخه یو فرد دی.

لهذا بدعت نهی غواړي، صراحة، اشاره یا دلالة. نفس عدم الثبوت د شیء مستلزم وجوب د ترک د شیء نه دی، یعنی: داسې نه ده، که یو شیء صراحة ثابت نه وو، د هغه شیء ترک واجب دی، ځکه ترک یې هلته واجب دی، که منع او نهی ځیني راغلي وه.

الله جل جلاله وايي: ﴿وما آتاكم الرسول فخذوه وما نهاكم عنه فانتهوا﴾. واستنبط من هذه الآية أنّ وجوب الترك يتوقف على تحقق النهي، ولا يكفي فيه عدم الامر فما لم يعترض له امرا ولا نهيا، لا يجب تركه. روح المعاني (۴۴/۲۸).

او رسول الله صلی الله علیه وسلم وايي: «الحلال ما احل الله في كتابه، والحرام ما حرم الله في كتابه، وما سكت عنه، فهو مما عفى عنه- مشکوة (۳۶۷).

او دغه رنگه علماء اصول والفروع وايي: چې اصل په اشیاوو کې په نزد د جمهورو احنافو اباحت دی، تر هغه وخته چې پر یو شیء دلیل د حرمت نوي قائم سوی، هوکی! حرام او ناجائز نسي ورته ویلای.

و اما الخلاف المنقول بين اهل السنة أن اصل الأفعال الإباحة، كما هو مختار أكثر الحنفية والشافعية، آه. مسلم الثبوت (ص-۲۲). الاشباه والنظائر لابن نجيم المصري، (ص-۵۶). القاعدة الثالثة.

والتلفظ عند الإرادة بها مستحب وهو المختار وقيل: سنة يعني احبه

السلف او سنة علمائنا اذ لم ينقل عن المصطفى، والصحابه، والتابعين بل قبل بدعة.

قال: الطحاوي حسنة على المعتمد لاسيثة، حاشية الطحطاوي على الدر- باب شروط الصلاة (١/١٩٤).

والمستحب في النية أن ينوي بالقلب ويتكلم باللسان، وهذا هو المختار، قال: في البحر وصححه في المجتبى، وفي الهداية، والكافي، والتبيين انه يحسن لاجتماع عزيمته، وفي الاختيار معزيا الى محمد بن الحسن أنه سنة، وهكذا في المحيط والبذاءع الى ان قال: بعد نقل خلافه وزاد في شرح المنية انه لم ينقل عن الائمة الاربعة ايضا، فتحرر من هذا انه بدعة حسنة عند قصد جمع العزيمة، وقد استفاض ظهور العمل بذلك في كثير من الاعصار في عامة الامصار، فلعل القائل بالسنية أراد بها الطريقة الحسنة، لا طريق النبي صلى الله عليه وسلم. وفي الغنية بعد نقل انها لم تنقل عن القرون الثلاثة، لكن عدم النقل وكونه بدعة لا ينافي كونه حسنا لقصد اجتماع الغريبة على ما اشار اليه في الهداية، وصرح به في التجنيس، وفي شرح المشكوة لعلي القاري، ان الاكثرين على ان الجمع بينهما مستحب لتسهيل تعقل معنى النية واستحضارها. آه.

د دغه تولو كتابونو په كتاب الصلاة کې ذکر دي، چې په خوله نيت ويل، مثلا، لمونخ کوم دوه رکعتہ فرض قطعي، آه. نه له رسول الله صلى الله عليه وسلم شخه، نه له قرون الثلاثة وو شخه، او حتى نه له ائمه اربعة وو شخه ثابت دی، د هغه باوجود ټول يې مستحب او بنه عمل بولي؛ ځکه يو

خو د خلکو تعامل ور باندي راغلی دی، (ما رآه المسلمون حسنا فهو عند الله حسن) او خلکو ته مفید دی، او د شریعت سره ټکر هم نلري؛ حيله اسقاط خو له ټولو ثابت او منقول دی، که بالفرض له هیچا نسي منقول، صرف دغه خلکو چې حسن بللی دی، همدغه یې د اثبات لپاره کافي و شافي دي.

په اصولو کې ذکر دي، چې د هر زمن اجماع معتبره ده، تر هغه وخته چې د شریعت سره په ټکر کې نه وي واقع سوې.

درېیمه وجه د سهوي دا ده: چې سنت د رسول الله صلی الله علیه وسلم فعل، امر، تقریر، او د صحابه کرامو فعل، امر او تقریر ته ویل کیږي. او متروک د رسول الله او د صحابه کرامو ته سنت نه ویل کیږي. ترک د شيء نه سنت دی، او نه په ترک باندي د شيء ثواب سته، بلکې ثواب په کف کې د نفس ده له حرامو څخه. مسلم الثبوت (۳۹).

څلورمه وجه د سهوي دا ده: دغه علماء کرام ډیر ځله یو شيء د زمان په وجه بدعت بولي، وایي: مثلاً دعا منم، خیرات منم، او وعظ منم چې ثابت دي، مگر په دغه وخت کې نه دي ثابت، لهدا بدعت دی، نو واجب الترتک دی.

مونږ ورته وایو: هر هغه عبادت چې موقت نه وي تر وخت پوري، بلکې مطلق وي، دا قاعده ده، چې مطلق په صفاتو کې پر خپل اطلاق پاته کیږي، (المطلق یجري علی اطلاقه)، که بالفرض یو شيء په اعتبار د زمان بدعت کیږي، نو باید په اعتبار د مکان هم بدعت سي، ځکه دواړه ظرفونه دي، دغه سنن مؤکده و هدی باید ټول بدعت سي، ځکه زمونږ په کور، کلیو، او مساجدو کې رسول الله صلی الله علیه وسلم دغه سنت ندي کړي، او دا ستره سهوه ده، لهدا عبادت مطلق وقت نه غواړي او نه مکان، چې یو بل

مانع موجود نه وي.

هغه وخت بدعت ځيني جوړيږي، چې په هغه معين زمان، يا مکان کې واجب او لازم اعتقادا وبلل سي.

له مولانا رشيد احمد گنگوهي رحمه الله يوه پوښتنه سوې دي، چې د يو مصيبت په وخت کې د بخاري شريف ختم کول، په قرون ثلاثه وو کې ثابت دی، او که نه، دغه ختم کول بدعت دی او که نه؟

نوموړي ځواب ورکړی دی، چې په قرون ثلاثه وو کې د بخاري شريف ختم نه وو سوی، مگر ختم يې کول صحيح عمل دی، ځکه دا ذکر خير دی، او هر ذکر خير وروسته دعاء قبليري، د دې اصل د شرعي څخه ثابت دی، لهندا بدعت نه بلل کيږي.

لومړی سوال: بعض علماء کرام وايي: د حيله اسقاط په وجه خلک بې لمانځه کيږي وايي: چې په اسقاط مې غاړي خلاصيري، نوڅه ضرورت لرم چې اوس يې کوم، لدې وجې بايد حيله اسقاط بند سي.

مونږ جواب ورکو: چې علماء کرام خلکو ته وايي: چې که چا په قصد لمونځ قضا کوی، د هغه لمونځونو قضاء او اسقاط د بعض علماء کرامو په نظر بالکل نسته، د يوې روژې په قضاء ټوله زمانه انسان روژې ونيسي، د هغې روژې ځای نه نيسي، که څه هم ذمه په خلاصيري.

لهذا مونږ په خپل ټول ژوند کې داسې سپری ندی ليدلی، چې په دغه طمع بې لمانځه سوی وی. او که داسې وي، لکه دوی چې وايي، بيا دې دغه اعتراض پر قرآن هم وسي العياذ بالله، چې په قرآن کې توبه څو ځايه ذکر ده، او الله جل جلاله بار بار وايي، چې زه توبه قبلونکی يم، او رحيم يم،

ځکه په دغو اياتونو، هم انسان جرأت مند کيږي پر گناه باندي، وايي، الله جل جلاله يې را معاف کوي، هسي خپلې گناه وي کوي.

دوهم سوال: بعض علماء کرام وايي: حيله اسقاط داسې حيله ده، لکه د بني اسرائيلو حيله، هغوی د ماهيانو د بنکار لپاره حيله جوړه کړه، د شنبې په ورځ به يې په نهړ يا وياله کې رابند کړو، د يکشنبې په ورځ به يې بيا بنکار کړو، الله جل جلاله داسې عذاب ورباندي نازل کړ، چې بيزوگان يې ځيني جوړ کړل. الله جل جلاله وايي: ﴿کونوا قرده خاسئين﴾.

مونږ ورته وايو: چې دا قياس مع الفارق دی، د بني اسرائيلو حيله لپاره د تحليل د تحريم وه، او حيله اسقاط لپاره د وصول د حلال ده، ځکه حيله اسقاط لپاره د تکثير د مال د ولي ده، او دا جائز ده.

درېيم سوال: بعض علماء کرام وايي، چې په حيله اسقاط کې رجوع في الهبة وي، يو ځل يې ورکړي، بيا يې بيرته ځيني غواړي، او دا ډير بدکار دی؛ ځکه رسول الله «صلی الله عليه وسلم» وايي: رجوع في الهبة داسې ده، لکه سپی چې قيء ووهي، او بيا يې بيرته څټي.

العائد في الهبة كالعائد في قيئه. وقال النبي صلى الله عليه وسلم، «ليس لنا مثل السوء الذي يعود في هبته كالكلب يرجع في قيئه»، نو حيله اسقاط بايد بنده سي، ځکه دا ناجائز ده.

مونږ ورته وايو: چې دا رجوع في الهبة نه ده، که رجوع في الهبة سي، بيا خو مقصود فوت سو، اسقاط نه په راځي؛ بلکې فقير يې په خپل اختيار ورکوي. هغه دويمه هبه شروع سوه، اوله هبه د فقير په قبض کيدلوسره تامه

سوه؛ ځکه ورکونکي ورته وايي: «وهبتک». او فقير ورته وايي: «قبلت و وهبت اليک». لدغو الفاظو ښکاره معلوميري. او که بالفرض فقير په ورکړه کې يوڅه درنگ وکړي، نو گرزونکی د استيهاب لپاره لاس ور وغزوي، رجوع في الهبة نه کوي، او په بعض ځايونو کې دا طريقه مروجه وي، چې فقير يې بيرته گرزونکي ته نه ورکوي، بلکې د څنگ فقير ته يې ورکوي، په هغه کې توهم د رجوع في الهبة هم نسي کيدای؛ مگر زمونږ طريقه راجحه ده؛ ځکه په هغه طريقه کې تبرع د اجنبي راغله، په تبرع د اجنبي کې د فقهاء کرامو اختلاف دی.

مهمه خبره داده: چې په مذکورو احاديثو مبارکانو حرمت د رجوع في الهبة هم نه ثابتيري؛ ځکه سپی خو حيوان دی، غير مکلف دی، پدې صرف مکروه طبعي ثابتيري، نه شرعي.

(والکلب غير مکلف فلا يكون فعله حراماً، ولا مکروها شرعياً، بل يكون مکروها طبيعياً و يتنزه الانسان عن فعل يشبه الكلب) زاد المحتاج في تحقيق المنهاج - مولنا ورئيسنا ورئيس المذاكرات الافغانية في هذا العام في دولة القطر. (۵/۷۳).

څلورم: د نن عصر بعض علماء کرام وايي: چې يو کس که په دائره کې ناست وي، او مبلغ مذکور قبض کړي، او بيرته يې ورنه کړي، تاسو يې ځيني اخلي، نو دا طريقه هم صرف مسخرې او مزاق دی، او هم رجوع في الهبة ده، او دا په څو واره په اوس وخت کې خلکو تجربه کړې ده، لهذا دا باطله حيله ده، بندول يې لازمي دي.

مونږ ورته وايو: دا مهم سوال او مهمه خبره ده، او ډير خلک هم د دغه سوال په وجه په اوس وخت کې له حيله اسقاط څخه نفرت کوي، په حقيقت کې دغه سوال کونکي علماء د مجموع رسائل ابن عابدين په يو عبارت دوکه سوي دي، او يا يې ځان دوکه کړې دی، نو يې نور عوام غريبان هم دوکه کړو، له دغه عظيم تعاون څخه يې بې برخي کړو. هغه عبارت دا دی:

و يجب ان يحترز في الدورة الدفع الى الفقير بطريق الهزل او الحيلة سواء كان الدافع الولي او وكيله بل يجب ان يدفع عازما على تمليكها اليه حقيقة لا تحيلا ملاحظا ان الفقير اذا ابى عن هبتها كان له ذلك ولا يجبر على الهبة. مجموع الرسائل (ص-۲۲۵).

دوی ترجمه داسې کوي، وايي: په دوره اسقاط کې، چې ولي او يا وکیل و فقير ته فديه په اسقاط کې ورکړي، بيرته به يې نه ځيني غواړي، او د هر چا خپله خوښه ده، ورکوي يې، او که يې نه ورکوي. او په اوس وخت کې مونږ تجربه په کړې ده، چې کوم څوک منع وکړي، له هغه يې بيرته اخلي، نو معلومه ده، چې دا يو مذاق دی، احتراز ځيني وکړي.

مگر د عبارتو مقصد دا نه دی، مخته تمهيد واوري، بيا د عبارت ترجمه واوري، يوه صدقه ده، او بله هبه ده. صدقه هغه ته وايي، چې يو څوک ورکړه خاص د خداي لپاره وکړي، پدې معنا چې عوض يې له الله جل جلاله څخه په آخرت کې غواړم، په دنيا کې له دغه کس څخه هيڅ نه غواړم، نه يې پسې وينم.

او هبه دېته وايي: چې په آخرت کې ثواب غواړم له الله جل جلاله څخه، او په دنيا کې له دغه کس څخه ثناء او صفت، يا عوض او تعاون هم غواړم.

نو عام طور و فقير ته ورکړه، او ذي رحم قريب ته ورکړه، صدقه بلله کيږي. او غني ته ورکړه هبه بلل کيږي. په صدقه کې مصدق رجوع نسي کولای، او په هبه کې واهب رجوع کولای سي، ځکه صدقه داسې ده، گواگي بنده دغه ورکړه و الله جل جلاله ته ورکړه، الله جل جلاله و فقير ته ورکړه. او په هبه کې شرط دا دی، چې واهب به پدغه ورکړه راضي وي، د زړه له کومي به يې ورکوي، او په دوره اسقاط کې ټول هغه وعده دار کسان ناست وي، چې ميت له وارث سره د ميت په شان کې د تعاون وعده کړې وي، هر فقير نوي ناست، او نه د ناستي اجازت ورکوي، که هر فقير کښيني، بيا خو حيله اسقاط نه سوه، د فديې ادا علی الحقيقت سوه، د مجلس مقصود فوت سو، محته مونږ ذکر کړي دي، چې په اول کې له خلکوسره مشوره کيدله، او رأيه ځيني اخيستل کېدله، چې هر سړی که و دغه تعاون ته تيار وي له دغه عاجز ميت سره، نو مونږ هم تعاون ورسره کوو، دا به عين له مونږ سره محبت او قرابت وي، نو به هر سړی تيار سو، او دا فکر به يې و واهو، چې راسی، په اخلاص دا کار او تعاون وکړ؛ ځکه دا خو له خپله ځان سره په حقيقت کې تعاون کول دي، دونه خير او صدقې دې په زندگي کې نه دي کړي.

په مرور د زمان سره دغه اعلان او مشوره ختمه سوه، خلک ورسره عادت سوو اوس د خلکو عرف او عادت پر دغه رنگه راغلی دی، چې په دائره کې خامخا هغه کس کښيني، چې بيرته د هبې کولو قصد لري، او واهب هم په خپله هبه و هغه چا ته راضي کيږي، چې هغه يې بيرته ورکوي؛ ځکه دواړو جانينو دغه ايات مبارک ﴿هل جزاء الاحسان الا الاحسان﴾ او دغه حديث مبارک «تهادو تحابوا» په نظر کې نيولی وي. يعنې: د احسان بدله احسان دی، او يو له بله هديې او هبې سره کوي، او يو له بله محبت سره کوي، اوس نو که چيري موهوب له د هبې له ورکولو منع وکړي، د

واهب رضاء ختمه سي، بيرته په خپله هبه کې رجوع وکړي، لکه څنگه چې بائع پر مشترتي باندي يو شيء خرڅ کړي، ايجاب او قبول هم وکړي، او تسليم او تسلیم هم وکړي، له هغه وروسته مشترتي د مبيع پر پټ عيب باندي خبر سي، هغه سابقه رضاء يې ختمه سي، بيرته دغه شيء و بائع ته ورکوي، او هم د دريدلو حق لري، او رجوع هم د صدقې او هبې دريدلو ته وايي: (لان الرجوع هو اقالة الصدقة والهبة اي فسخها).

لهذا د عبارت ترجمه دا ده، چې ولي، او يا وکیل د ولي يې فديه و فقير ته په طريقه د هزل او مسخرو نه ورکوي، بلکې د زړه له کومي به يې ورکوي، دا به يې قصد وي، چې پدغه ورکړه يې دغه فقير مالک جوړ سو، او پدې ورکړه به راضي وي، ځکه که دغه قصد او رضا نه ولري، بيا خو اسقاط نه په کيږي، د ورکونکي له ملکيت څخه نه وځي، او دا نظر به لري، چې دغه فقير که منع وکړي له هبې کولو، پر هبه به نه مجبور کيږي؛ ځکه که پر مجبور سي، بيا خو د فقير له ملکيت څخه نده وتلې، فقير راضي نه دی، په هبه کې د واهب رضاء لازمي ده، بلکې فقير به يې په خپله رضاء بيرته هبه کوي.

اوس نو که فقير بيرته هبه نه کوله، په عبارت کې دا نسته چې مه يې ځيني اخلي، دلته واهب په خپله هبه کې رجوع کوي؛ ځکه د ده رضاء سابقه ختمه سوه، دغه کس يو داسې نامردي وکړه، چې د ټول مجلس مقصد يې فوت کړ، او د خپلې وعدې خلاف فرضي يې وکړه، او د مسلمانانو د اجماع مخالفت يې وکړ، لدې وجي واهب په خپله هبه کې رجوع کوي، او رجوع في الهبة د احنافو په مذهب کې جائز ده؛ ځکه په هبه ملک غير لازم ثابتيږي.

رسول الله صلى الله عليه وسلم وايي: «الواهب احق بهبته مالم يُتَّب منها».

او رسول الله صلى الله عليه وسلم وايي: «من وهب هبة فهو احق بها حتى يثاب بها». يعني: واهب تر هر چا په خپله هبه باندي حقدار دی، تر هغه وخته چې عوض يې نوي اخستي، په دې ټوله فقهه ډکه ده، رد المحتار، طحطاوي، بدائع الصنائع، هنديه، او وغيره کتاب الهبة وگورئ.

که شوک و وايي: چې دا خو هبه و فقير ته ده، هبه و فقير ته صدقه ده، او په صدقه کې رجوع منع ده، لکه څنگه چې صدقه و غني ته هبه ده، او رجوع کې جائز ده.

مونږ ورته وايو: چې دغه قاعده کلیه نده، بلکې اکثریه ده. و هغه فقير ته هبه صدقه ده، چې د عوض او تعاون طمع نه ځيني کيږي د ده د فقر له وجي، او په صورت مسؤله کې چې کوم فقير دی، دا خو ناست د تعاون لپاره دی، دا خو د فديې له قبضېدلو وروسته پر ورکړه قادر دی، و دې فقير ته خو ورکړه پدغه غرض سوې ده.

لهذا دغه فقير له هغو فقيرانو څخه ندی، چې هبه ورته صدقه وي، او دغه ډول هر غني هم داسې ندی، چې صدقه ورته هبه وي، بلکې بعض وخت يو شوک غني ته ورکړه پدې نيت ورکړي، چې مقصدي د الله جل جلاله رضاء ماسوا بل شي نه وي.

والصدقه كالهبة بجامع التبرع وحينئذ لا تصح غير مقبوضة، ولا في مشاع يقسم ولا رجوع فيها، ولو على غني؛ لان المقصود فيها الثواب لا العوض. ولو اختلفا فقال الواهب هبة، والآخر صدقة، فالقول للواهب، خانية در

المختار على هامش رد المحتار - كتاب الهبة - (٤/٥٨١). (قوله ولوعلى غني)
اختاره في الهداية مقتصرًا عليه؛ لأنه قد يقصد بالصدقة على الغني الثواب
لكثرة عياله. البحر الرائق - ردالمحتار - كتاب الهبة (٤/٥٨٢).

لهذا يوخوك چې پداسې ذريعه لکه څنگه چې په سوال کې ذکر سو، مثلاً:
يو څوک د دغه شيء لپاره کښيني چې خلکو ته په ذهن کې ورکړي، چې
دغه خلک صرف مذاق کوي، او نه يې ورکوي، په دغه ذريعه خلک له
حيله اسقاط څخه متنفر کوي. مونږ د دې ذريعي سد باب کوو، فديه بيرته
ځيني اخلو، په هبه کې رجوع کوو، او دی هم د خلکو و مخته رسوا کوو،
چې دا بې وعدې او بې زبانه د وعده دارو او معاونينو خلکو په مينځ کې
ننوتلی دی. د هرې بې خیرۍ دروازه او ذريعه بندول پر مسلمانانو لازمه ده،
دا بيا فقه په ډکه ده. هلته يې وگورئ. او هم په اصولو کې ذکر دي، چې د
واجب سبب واجب دی، او د حرام سبب حرام دی.

پينځم: بعض علماء کرام وايي: په دوره اسقاط کې غنيان ناست وي، فديه
خو فقير ته ورکول کيږي، غني ته نه ورکول کيږي، لهذا د دې حيلې بندول
لازمي ده.

مونږ ورته وايو: د غني کښيناستل حيله اسقاط ته نقص نه رسوي، د غني
په کښيناستلو که سړی اسقاط پريږدي، نو د کوچني او ليوني په راتگ
باندي و مسجد ته دغه خلک بايد لمونځ او مسجد پريږدي؛ ځکه رسول

الله صلی الله علیه وسلم وایي: چې مساجد له کوچنیانو او لیونیانو وساتئ، مسجد ته یې مه را بولئ، د غني کښیناستل له دوو وجهو خالي نه وي.

لومړی: دغه عالم چې حيله اسقاط دده په رهنمائي کې کيږي، که یې غني پیژندی، چې غني دی. هغه یې په حساب کې نه شمیري، غني ته چې کومه فديه ورکړي، په هغه اسقاط د روژې یا کفارې وغيره نه شماري.

دوهم: که عالم دغه غني نه پیژندی، بیا یې په حساب کې شماري، او دغه حسابیدل یې اسقاط ته نقص نه رسوي؛ ځکه د فقهي مسلمه مسئله ده، که یو سړي زکوة او یا صدقة الفطر غني ته په نیت د مسکین ورکړ، د ورکونکي په خیال مسکین ؤ، مگر په حقیقت کې هغه غني ؤ، دغه زکوة او صدقة الفطر اداء کيږي.

درېیم: باقاعده په اکثره ځایونو کې عالم دغه اعلان هم وکړي، چې فقیران دې کښیني، او غنیان دې نه کښیني، له هغه وروسته د حيله اسقاط پر ورکونکي هیڅ جرم نسته، اخستونکي مجرم دی.

څلورم: کیدای سي غني ناست وي، او قبض هم کوي، او پدې هم خبر وي، چې غني قبض نسي کولای؛ بلکې د یو مسکین وکیل به وي، د هغه مسکین لپاره به قبض کوي، او دغه رنگه به بیرته په هبه کې هم وکیل وي. ډیر خلک په اوس وخت کې پر علماء کرامو اعتراض کوي، وایي: فلانی عالم مالدار دی، او په حيله اسقاط کې ناست دی، و دیته نه گوري، چې د عالم پدغه ناسته کې فائده څه شي، ده، که یې هغه اخیرنی صدقه مقصد

وي، هغه خو بې له هغه و ټولو ته ورکوي. که غني وي او که فقير وي، په دائره کې ناست وي او که له دائرې وتلی وي.

او په دغه حرمت چې ته خبر یئ، عالم خو په طریقه یې اولی خبر دی، ځکه خو تا دغه حرمت له عالم څخه زده کړی دی، نو معلومه خبره ده، چې عالم د یو چا په قبول او په ایجاب کې وکیل دی، په موجوده عصر کې که هر غني ملا وي، که امي وي او که طالب وي، باید داسې وکړي، چې د خپل کور والا وکیل سي.

زمونږ په قومونو کې د اکثره خلکو بې بي گاني مسکیناني وي، د نصاب مالکاني نه وي، له هغه مسکیني بي بي وکالت مطلق را واخلي.

بي بي ورته ووايي: چې په هر حيله اسقاط کې زما له طرفه په اخستلو او ورکولو کې وکیل یئ، او خاوند دغه وکالت قبول کړي، پدې کې ډيري فائدي دي.

لومړۍ فائده ۱۵: چې په موجوده دور کې فقيران ډير کم دي، اکثره خلک صاحب نصاب دي، په بعضي کفاراتو کې شپته مسکینان په قول راجع باندي ضروري دي، او شپته مسکینان پر یو ځای نه پوره کيږي، نو چې غنيان وکیلان سي، دغه تعداد تقریبا پر یوه ځای پوره کيږي.

دوهمه فائده ۱۵: که ټول خلک په دائره کې نه کښيني، او بيا خاص ملايان. عوام دا فکر کوي، چې دغه ملايان هم له هغو ملايانو څخه دي، چې له حيله اسقاط څخه منکر دي، نو دغه حيله اسقاط د هغو په ذهن کې ناجائز گوزي.

درېيمه فائده ۱۵ ده: چې په دغه کار خیر کې به ډیر کسان حصه واخلي، فقيران او زنانه به يې په طريقه د اصالة واخلي، او غنيان به يې په طريقه د وکالت واخلي.

شپږم سوال: بعض علماء کرام وايي: چې په حيله اسقاط باندي دفن ځنډيري، او رسول الله وايي: چې د ميت په دفن کې تلوار کوي، لهذا د حيله اسقاط بندول په کار ده.

مونږ ورته وايو: حيله اسقاط غالباً د قبر د جوړيدلو په وخت کې کيري، بې لدې هغه ميت انتظار وي، او که په بعض وخت کې بالفرض والتقدير راسي هم، باک نه لري؛ ځکه له رسول الله څخه هم يوڅه تاخير په دغه خاص مقام کې ثابت دی.

يو پورړی «قرضدار» غير متروک الوفاء وفات سو، رسول الله صلی الله عليه وسلم يې د جنازې له کولو منع وکړه، تر هغه وخته چې دغه قرض يو څوک پر خپله ذمه واخلي، بيا ابوقتاده رضي الله عنه د قرض ضامن سو، له هغه وروسته رسول الله صلی الله عليه وسلم جنازه ورکړه، د جنازې په تاخير سره هم تاخير د دفن راځي.

اووم سوال: بعض علماء کرام وايي: چې ولي يې خاص په دغه ورځ کوئ، ولي يې په بله ورځ نه کوئ، پدې کې تعين د وخت راځي. **مونږ ورته وايو:** لومړی: هغه ورځ ته را معلومه کړه چې بيا تعين د وخت نه پکې راځي. دوهم: تعين د وخت نقص او تاوان څه شي دئ؟

درېم: په دغه ورځ يې پدې وجه کوي، چې پدغه ورځ خلک ټول را جمع وي، په بله ورځ بيا د دغه شيء لپاره خلک را جمع کول ډير مشقت او تکليف دى.

څلورم: هلته خو بيا دغه سوال په طريقه اولی کيږي. وايي: ولئ يې د ميت په ورځ نه کوئ. ښه خبره دا ده: چې تر دفن لمخه حيله اسقاط وسي، لدې وجې چې هغه ځای ته، يعني قبر ته فارغ الذمه ورسې. (و الی انه لو لم یوص بفدائهما وتبرع وارثه جاز، ولا خلاف انه امر مستحسن یصل الیه ثوابه، وينبغي ان یفدي قبل الدفن، و ان جاز بعده، كما فی القهستاني). مجموع الرسائل - ابن عابدين (۱/۲۱۹).

اتم سوال: بعض علماء کرام وايي: ولئ يې هميشه کوئ، دا خو التزام د ما لايزم دى، يعني: دغه حيله اسقاط واجب بولئ، پر دغه وجوب د دوى هميشه توب دلالت کوي.

مونږ ورته وايو: التزام په عقیده راځي، نه په عمل. دغه کونکي ته و وايئ، چې دغه حيله اسقاط ته واجب اعتقادي بولئ؟

که يې درته وويل: چې هو. نو واقعي ستاسو خبره صحيح ده، ماسوى له يوه صورت څخه.

هغه دا دى: چې هم ميت وصيت کړى وي، او هم متروک الوفاء وي، پدغه صورت کې اسقاط پر وارث واجب اعتقادي دى. صرف په دوام لزوم نه ثابتيږي. پر ختم خواجگان د صوفيانو کرامو معمول داسې دى، چې روزانه

یې کوي. سلام مونږ همیشه وایو. د مسجد د دخول او خروج دعاگانې همیشه کوو. د اذان دعا همیشه کوو. د قران کریم سورة الملک ماخوستن په وخت کې همیشه ویل، او سورة یاسین د سهار په وخت کې همیشه ویل په کار دی. د لمانځه په نیت کې مونږ همیشه په ژبه باندي الفاظ وایو. داسې نور را واخله، دا ټول سنتیات او مستحبات دي، او سره لدې چې مونږ یې همیشه کوو.

او بل رسول الله صلی الله علیه وسلم وایي: «احب الاعمال الى الله ادومها وان قل» و خیر العمل مادیم علیه، کان احب العمل الى رسول الله الذي يدوم علیه صاحبه.

پر مستحب عمل دوام هلته ممنوع دی، چې کول یې واجب و بولي، او ترک یې گناه و بولي، لکه: الطیبي شارح مشکوة چې لیکلي دي: مَنْ اصرَّ علی مندوب، ولم يجعله رخصةً، فقد اصاب منه الشيطان. ۱۲.

نهم سوال: او بعض علماء کرام وایي: چې په حيله اسقاط کې مفسد دي، کله کوم کوچنی ناست وي، او کله لیونی ناست وي، او کله غائب په وارثانو کې موجود وي، او کله د صغیرانو په مال کې تصرف کول کیري، لهذا د دغو مفسدو په وجه یې بندول لازمي دي.

مونږ ورته وایو: دغه مفسد هر انسان مفسد بولي، لیکن د مفسدو په وجه سړی یو عبادت نه معطل کوي، بلکې مفسد ختم کړی، که یو څاه او ټینکی ته مرداري ولویږي، مرداري سړي ځیني باسي، ټینکی نه ختمه وي.

دغه کار د علماء کرامو مسئولیت دی، باید عالم یې پر هغه صحیح طریقه وکړي.

علامه ابن عابدین «رحمة الله عليه» په کتاب الجنائز کې لیکلي دي: که پر قبرونو او مزارونو غیر شرعي امور کیدل، پدغه وخت کې به انسان زیارت القبور کوي، او که نه؟

په جواب کې وايي: چې د دغو مفسادو په وجه به زیارت القبور نه پریردي؛ ځکه هغه مسنون او مستحب عمل دی، مفساد دې تر خپله قدرته پوري بند کړي. او دغه رنگه وايي: که په جنازې کې نائحي بنځې، يعني: سر او گريوان شکونکې بنځې رواني وي، تر خپله وسه پوري دې دغه بنځې بندي کړي، که یې په توان کې نه وه، له دغه نائحو بنځو سره دې په جنازه کې ولاړ سي.

قال: ابن حجر في فتاويه ولا تترك لما يحصل عندها من منكرات و مفساد كاختلاط الرجال بانساء، و غير ذلك؛ لان القربات لا تترك لمثل ذلك، بل على الانسان فعلها، وانكار البدع، بل وازالتها إن أمكن، آه. قلت: و يؤيده ما مر من عدم ترك اتباع الجنائز، وان كان معها نساء و نائحات، تأمل. رد المحتار-باب زيارة القبور (۱/۶۶۵).

بل لو وقع مثل هذه الامور في الاجتماع لصلاة الجمعة مثلا كانت قبيحة شنيعة، ولا يلزم من ذلك ذم أصل الاجتماع لصلاة الجمعة كما هو او واضح، وقد رأينا بعض هذه الأمور يقع في ليالٍ من رمضان عند اجتماع

الناس لصلاة التراويح، فهل يتصور ذم الاجتماع لصلاة التراويح لأجل هذه الأمور التي قرنت بها؟

كلا بل نقول اصل الاجتماع لصلاة التراويح سنة وقرينة وما ضم اليها من هذه الأمور قبيح وشنيع. الحاوي للفتاوي - لجلال الدين السيوطي - م - رشيدية (۱/۱۸۵).

سؤال: بعض خلک وايي: چي په حيله اسقاط کي د عوامو او علماء کرامو فرق کوي، لدې وجې علماء کرام دغه کار ته ترجيح ورکوي، يعني: ملايانو ته ډيره صدقه ورکوي، او عوامو ته لير ورکوي.

مونږ ورته وايو: دا خو هيڅ سوال نه دی، رسول الله صلى الله عليه وسلم وايي: «من حسن اسلام المرء تركه ما لا يعنيه».

دويم: علماء د معاشرې نيکان او صالحان خلک دي، رسول الله صلى الله عليه وسلم وايي: د صالحانو طعام او صدقه خورئ، او صالحانو ته طعام او صدقه ورکوي؛ ځکه پدغه صدقې سره د دين په قيام او اشاعت کې انسان معاون جوړيږي، او فاسقانو و فاجرانو ته خورشک ورکول که څه هم صدقه ده، مگر تعاون على الاثم والعدوان دی.

درېيم: علماء د دې لپاره ترغيب نه ورکوي، لکه څنگه چې دوى وايي: بلکې علماء کرامو ليکلي دي:

وان لم يحسن ذلك فيلقنه من يحسن ذلك من اهل العلم ان أمكن والا فتكون الوكالة لاحد أهل العلم العارفين بذلك، ولا ينبغي ان يتساهل في

هذا الامر فان به نجاه الانسان من عذاب الله تعالى و غضبه، آه. مجموع الرسائل (۲۲۳).

وايي: که د وارث حيله اسقاط نوي زده، له يو عالم خخه دې زده کړي، او که يې نسواى زده کولای، بيا دې يو داسې عالم وکيل کړي، چې اسقاط يې زده وي، مطلق عالم دې نه وکيل کوي، مگر حيله اسقاط دې نه پريردي؛ ځکه پدې انسان د اللهله عذاب، قهر او غضبه خخه خلاصيري. لهذا حيله اسقاط علماء کرام د خپل مفاد لپاره نه کوي، بلکې د ميت د نجات لپاره يې کوي.

يوولسم سوال: بعض خلک وايي: چې حيله اسقاط بايد د بې لمانځه او بې عمله سړي وسي؛ ځکه دينداره خو لمونځ، روژه او وغيره نه قضا کوي.

مونږ ورته وايو:

چې دينداره که څه هم لمونځ کوي، مگر احتمال د دې لري، چې په لمانځه کښي دې خطاء سوى وي، يو رکن يا شرط او وغيره دې ځيني پاته سوى وي، او احتياط په عباداتو کې واجب او لازم دى.

هکذا ينبغي ان يفعل، و ان كان الشخص محافظا على صلواته احتياطاً خشية ان يكون وقع خلل، ولم يشعر به. مجموع الرسائل (۱/۲۱۲).

که يو شخص هر څونه لمونځ گزار وي، د هغه باوجود د هغه حيله اسقاط بايد وگرزوي، لهذا حيله اسقاط بايد په هر مسلمان پسې د تعاون او کومک په نيت وگرزوي، که دغه مسلمان لمونځ گزار وي، او که نه وي.

دوولسم سوال: بعض علماء کرام پر هغه دعاء سخت رد کوي، کومې دعاء ته چې د جنازې له لمانځه وروسته خلک کښيني، او اکثر وخت يو څه تلاوت هم وکړي، بيا دعاء وکړي. وايي: فقهاء کرامو صراحة ليکلي دي، چې د جنازې له لمانځه وروسته دعاء کول مکروه ده.

مونږ ورته وايو: چې دا بله غټه سهوه ده، علماء کرامو د اصولو په کتابونو کې ليکلي دي. الحکم يدور على العلة. د حکم دوران پر علت باندي وي، يعني: حکم پر علت را گرزوي.

فقهاء کرام چې يې مکروه بولي، د کراهت علت او سبب څه دی، چې علت يې زده کړو د حکم محل خپله معلوميري. د امام صاحب او امام شافعي «رحمة الله تعالى عليهما» په هغه جنازه کې اختلاف لري، چې پر ميت باندي دوباره کول کيږي.

امام شافعي رحمة الله عليه وايي: که پر ميت باندي يوه جنازه وسي، بله جنازه هم پر کيدلی سي.

امام ابوحنيفة رحمة الله عليه وايي: که يوه جنازه د اصولو مطابق وسي، بله جنازه پر کول ناجائزه ده.

لهذا فقهاء کرامو تصريح وکړه، چې له جنازې وروسته دعاء کول مکروه ده؛ ځکه بيا د خلکو دا گمان سي، چې دغه دوهمه جنازه ده، يعني: پر دغه ميت باندي دويم لمونځ دی. او دغه گمان څه وخت کول کيږي، دا هغه وخت کول کيږي، چې صفونه پر خپل ځای له سلام گرزيدلو وروسته ولاړ وي، او دعاء شروع سي.

د فقهاء کرامو د کراحت ویلو محل هم دغه دی؛ ځکه خو علت دلته موجود دی، او که خلک کښیني او صفونه مات سي، بیا هیڅوک دا گمان نکوي، چې دغه بله جنازه ده؛ ځکه جنازه خلک په ناسته نه کوي. بل دلته غالباً قرآن کریم ویل کیږي، دغه دعاء د قرآن کریم له ویلو وروسته ویل کیږي.

دویم: ټول د فقهي کتابونه وگورئ اکثره به وايي: لا یقوموا بالدعاء بعد صلوة الجنابة، ولا یقوم بالدعاء، ویکره القيام، آه.

بعض به وايي: ویکره الدعاء بعد صلوة الجنابة وان الدعاء بعد صلوة الجنابة مکروه. يعني بعض کتابونه وايي: چې په ولاړه باندي د جنازې له لمانځه وروسته دعاء کول مکروه ده. او بعض مطلق وايي: د ولاړې قید یې ندی ذکر کړی، دا بیا د علماء کرامو «رحمة الله تعالى عليهم اجمعين» مسلمه قاعده ده، چې د مطلق او مقید تعارض سره راسي، مطلق پر مقید ور محمول کیږي، لهذا هغه کتابونه چې دعاء د جنازې د لمانځه څخه وروسته مکروه بولي، د هغو مقصود هم دا دی، چې په ولاړه پر هغه ځای د جنازې مکروه ده؛ ځکه یو به یې له نورو فقهاء کرامو سره تطبیق راسي، بل د کراحت علت او سبب نسته.

درېیم: ټول مذاهب او مسالک پردې متفق دي، چې دعاء وروسته له صلاة مکتوبه څخه سنت ده، په احادیثو مبارکانو ثابته ده. «و یدعوا دبر کل الصلوة». «و یدعوا دبر کل صلوة المکتوبة». او یا: «ادعوا دبر کل صلوة المکتوبة».

يعني: رسول الله صلى الله عليه وسلم وايي: د فرضي لمانځه په وروسته کې دې دعاء کوي، او يا دعاء وکړي، او د لمانځه وروسته دعا وکړئ.

او الله ﷻ وايي: ﴿فاذا فرغت فانصب﴾. هر وخت چې له لمانځه فارغه سئ، په دعاء کې کوشش وکړئ.

او د جنازې لمونځ هم «صلوة» دی، دعاء نه ده، لکه: سلفيان او پنجپيريان چې وايي، د ټولو احاديثو په کتابونو کې يې د صلاة باب ورته لگولی دی. او د ټولو فقهاء کرامو په کتابونو کې يې هم د صلوة باب ورته لگولی دی، صلوة الجنازه ورته وايي: او دغه رنگه طهارة د بدن او د مکان ورته شرط دی، اودس ورته شرط دی، استقبال القبلة ورته شرط دی. او هم «مکتوبه» دی، په ټولو کتابونو کې وايي: صلوة الجنازه فرض کفايه، يا الصلاة على الميت فرض على الكفايه. يعني: د جنازې لمونځ فرض کفايه دی، طحطاوي على المراقى الفلاح ليکلي دي، چې صلاة الجنازه فرض کفايه ده، او منکر يې کافر دی، يعني: د ټولو علماء کرامو په اتفاق فرض ده، د فرض کفايه او د فرض عين په فرضيت کې هيڅ فرق نسته.

لهذا د جنازې لمونځ چې هم صلوة المکتوبه دی، او د صلاة مکتوبه په وروسته کې دعاء په اتفاق باندي سنت ده، نو د جنازې د لمانځه په وروسته کې بيا ولي نده سنت، په کوم دليل مکروه ده؟

خلورم: له دغو علماء کرامو سوال کوو، چې د جنازې له لمانځه وروسته دعاء مکروه ده، ځکه تاسو وایاست، چې فقهاء کرامو ليکلي دي: ويکره الدعاء بعد الصلاة الجنازه. مونږ خو و دغه کراهت ته محمل ور پيدا کوو،

چې له جنازې وروسته په ولاړه له مخه د صفو تر ماتیدلو دعاء مکروه ده، ځکه دا دغسي سو، لکه دویمه جنازه. او یا شبه دا پیدا کیږي، چې دا زیادت سو په اوله جنازه کې، تاسو دغه بعدیت او وروسته والی تر کومه ځای پوري مقصد دی، که صفونه مات سي، تاسو وایاست، چې دعاء مکروه ده؛ ځکه بعد صلاة الجنازه ده.

که خلک کښیني هم، تاسو وایاست چې دا بعد صلاة الجنازه ده، او که تلاوت وکړي له هغه وروسته هم، تاسو وایاست چې دا بعد صلاة الجنازه ده، بعد تلاوة القرآن یې نه بولي.

نو له دفن څخه وروسته خو هم په دغه تقدیر بعد صلاة الجنازه ده، او له یو بل فرضي او یا نفلي عمل وروسته خو هم بعد صلاة الجنازه ده، د دغه بعدیت اطلاق خو د دغو خلکو تر مرگه پوري د دوی پر زندگي کول کیږي. که مو یو کال وروسته دغه خلک پر دعاء ولیدل، باید ورته وواياست، چې دغه مکروه ده، ځکه له جنازې وروسته ده، تیر کال تاسو د فلاني کس جنازه وکړه، دغه دعاء تر هغه وروسته ده، له جنازې وروسته دعاء کول مکروه ده؛ ځکه فقهاء کرام وايي: ويکره الدعاء بعد صلاة الجنازه، او «بعد» مطلق ذکر دی، مطلق پر خپل اطلاق پاته دی، نو تر مرگه باید دا خلک دعاء در څخه ونکړي.

او که تاسو وایاست: چې دغه بعدیت تر فلاني وخته پوري مقید دی، پر دغه توقیت دلیل پیش کړئ، او تر قیامته به داسې دلیل پیش نکړئ، چې له جنازې وروسته دونه ساعته مکروه ده، له هغه وروسته بیا نده مکروه.

د کلام خلاصه دا ۵۵: محترمو دعاء عبادت غیر موقت دی، په هر وخت کې کول مستحب دی.

رسول الله صلی الله علیه وسلم وایي: «الدعاء مخ العبادة». او رسول الله صلی الله علیه وسلم وایي: «الدعاء هو العبادة». منع کول یې دلیل غواړي، تکبر ځیني کول کفر دی، او انکار ځیني کول کفر دی.

الله ﷻ وایي: ﴿وقال ربکم ادعوني استجب لکم، ان الذين يستکبرون عن عبادتي سيدخلون جهنم داخرين﴾. فالوعید انما هو في حق من ترك الدعاء استکبارا، و من فعل کفر. فتح الباري (۱۱/۱۱۴).

فمن ابطال الدعاء فقد انکر القرآن، آه. تفسیر کبیر (۴/۱۵۹).
یعني: له دعاء انکار کول کفر دی، او دعاء استکبارا پریږودل یعني دعاء ته اهمیت نه ورکول، خوار او سپک شيء بلل دا هم کفر دی.
علامه انور شاه کشمیري په اکفار الملحدين کې، او قاضي بیضاوي «رحمة الله علیهما». په تفسیر بیضاوي کې وایي: مستحب قبیح بلل کفر دی، نو دغه دعاء چې د جنازې له لمانځه وروسته په ناسته د قرآن کریم له تلاوته هم وروسته کول کېږي، مسنون او مستحب عمل دی. په اثبات یې کتابونه ډک دي، که یو چانه کوله، داسې دې وایي: چې دا یو مستحب عمل دی، زه یې د سستی او کمزورۍ په وجه نسیم کولی، نه دې په سپکه سترگه ورته گوري، او نه دې قبیح بولي، او نه دې بدعت بولي؛ ځکه بدعت بیا اثبات غواړي.

مخته د بدعت بیان په بڼه تفصیل سره ذکر سوی دی، او د اثبات لپاره د فقهي و مشهورو کتابونو ته مراجعه وکړئ، لکه: بدائع الصنائع، بحرالرائق، فتح القدیر، هندیه، رد المحتار او وغیره د هر مفتي په نامه او په فتوی مه دوکه کیرئ.

دیارلسم سوال: بعض علماء کرام د میت د کور ډوډۍ خوړل مکروه بولي مطلقاً، که لیرې وي، او که نیردې وي.

مونږ ورته وایو: چې راسئ، په فاتحه خوانۍ کې نه چای خوري، او نه ډوډۍ خوري، دغه فاتحه په کور کې وي، او که په مسجد کې وي، دغه چای وغیره کلیوالو او قریبانو راوړي وي، او که د میت د خپل کور وي، دغه مسئله یوڅه تفصیل غواړي؛ مگر زه یې مختصره او خلاصه ذکر کوم؛ ځکه یو مې د کتاب په سر کې وعده د اختصار کړې وه؛ ځکه مې ټولې مسائلې یې عباراتو او اجمالي ذکر کړې.

او بل د روژې مبارکې اخیرنی مازدبگر دی، د عرفات ورځ ده، یوڅه کم پنځه بجې دي، سهار په وطن مالئف او محبوب افغانستان کې د کوچني اختر ورځ ده.

او هم الحمدالله د نړۍ ټولو کفارو د امریکا په سرپرستی کې په افغانستان کې د غازیانو او فدیانو له طرفه ماته خوړلې ده. او روان دي، الله جل جلاله دې ټول معاونین هم دغسې رسوا او شرمنده کړي، زموږ هم له افغانستان سره په پاکستان کې اختر دی. لهندا د دې وجې ځواب مختصر لیکم.

محترمو! د مړي د کور ډوډۍ اقسام لري. یوه حاجت ډوډۍ وي، او یوه د خیرات او صدقې ډوډۍ وي، او یوه د مېلمستیا ډوډۍ وي.

اول: د حاجت ډوډۍ دېته وايي: چې د مړي کور ته له ليري ځای خلک راسي، دغه خلک بله مرجع نه لري، خاص دغه کور ته د غم شريکي لپاره راغلي وي، چې د خوراک او څښناک وخت سي، نو دغه د کور خلک ميلمنو ته ضرور يوڅه ورکوي، او هغه يې هم ضرور خوري، دا اتفاقاً جائز ده، مشکل نه لري. او يا د خوراک او يا څښناک وخت سي، همسايه گانو شيء نوي راوړی، نو د کور خلک مجبور دي، چې يو شيء وخوري، دا له خپله کوره د حاجت ډوډۍ ده.

دوهمه: صدقه او خيرات دی، دا هغه خوراک او څښناک دی، چې د مړي د کور خلک د ايصال ثواب لپاره يو شيء مسجد ته او يا کوڅې ته او يا مېلمهخاني ته او يا نورو کورونو ته ورليږي، دا غالباً خلک و هر چا ته ورکوي، کوچنيان، ليونيان، مسکينان، غنيان، او منع هم نوي پکښې.

او په عرف کې هم خلک خيرات ورته وايي. او ډير تکلفات هم نوي پکښې، دا بيا اتفاقاً جائز ده؛ بلکې يو مسنون او مستحب عمل دی؛ ځکه تر اوو شپو پورې مرده داسې وي، لکه: «غريق الماء» هر شيء ته يې طمع وي.

درېيم: قسم خوراک او څښناک، ضيافت او مېلمستيا وي، دغه ضيافت مکروه دی؛ ځکه د ضيافت وضع د سرور او خوشحالي لپاره وي، او د مړي پر کور تر درو ورځو پورې غم او خفگان وي.

مېلمستيا هغه ته وايي: چې مقصود اصلي اولاد خلکو خوشحالي او رضاء وي، ثانيا د الله ﷻ رضا وي، د خيرات برعکس وي. او هر څوک نه غواړي، او نه ور تللای سي، د کور مالک خاص خاص خلک دعوت

کړي، او په عرف کې يې نوم هم مېلمستيا وي، او غالباً تکلفات هم پکې وي.

له رسول الله صلى الله عليه وسلم دوه حديثنو مبارکان منقول دي: يو حديث دا دی: چې رسول الله په خپله د مړي د کور ډوډۍ د مړي په ورځ خوړلې ده. او بل حديث له جرير ابن عبد الله څخه منقول دی: چې د مړي کور ته د خوراک او څښناک لپاره ورجمع کيدل داسې ناروا ده، لکه نياحه. نو د حديثونو مبارکانو تطبيق داسې دی، چې د منع حديث محمول دی، پر هغه خوراک او څښناک، چې د کلي خلک د ډوډۍ پر وخت ټول د مړي کور ته ور جمع سي د خوړلو لپاره، هغه په تکليف کې مبتلاء کړي، له خپله غمه او رنځ څخه يې وباسي، او يا په ورته و کې صغيران موجود وي، او يا بعض وارثان غائب وي، حاضران هم خيرات له ميراثه کوي، او هم ټول خرڅ له خپلې حصې څخه نه شماري، دغه صورت د خوراک ناروا دی. او که يې حاضر له خپلې حصې شماري، بيا دغه صورت هم ندي ناروا.

او يو هغه خوراک او څښناک دی، چې د کلي عام خلکو او قريبانو د دعاء ځاي ته را وړی وي، لکه: څنگه چې په موجوده عصر کې په ډيرو ځايونو کې رواج دی، دغه خوراک او څښناک بيا اتفاقاً جائز دی، هر کس يې خوړلی سي، له ليري راغلي وي او که له نزدي، او دا سنت عمل دی، هم له مړي سره مدد کول دي، او هم خيرات دی، او هم يې هر سړی يې د کوم شک او تردد څخه خوړلی سي.

حديث المنع : حدثنا محمد بن يحيى، قال: حدثنا سعيد بن منصور، قال: حدثنا هشيم ح، و حدثنا شجاع بن مخلد ابو الفضل، قال: حدثنا هشيم عن اسماعيل بن أبي خالد، عن قيس بن أبي جازم، عن جرير بن عبد الله البجلي، قال: كنا نرى الاجتماع إلى أهل الميت وصنعة الطعام من النياحة. رواه ابن ماجه في سننه. رقم الحديث-١٦١٢.

حديث الاباحة : حدثنا محمد بن العلاء، اخبرنا ابن ادريس، اخبرنا عن عاصم بن كليب، عن أبيه، عن رجل من الانصار قال: خرجنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم في جنازة، فرأيت رسول الله عليه وسلم وهو على القبر يوصي الحافر: "يقول اوسع من قبيلِ رجلية، أوسع من قبيلِ رأسه". فلما رجع استقبله داعي امرأة، (أي امرأة الميت) فجاء، وجميء بالطعام، فوضع بين يده، ثم وضع القوم فأكلوا، فنظر آباؤنا رسولُ الله صلى الله عليه وسلم يلوك لقمة في فمه، ثم قال: " أجد لحم شاةٍ أخذت بغير إذن أهلها". فأرسلت المرأة، قالت: يارسولَ الله، إني أرسلت الى البقيع يشتري شاةً، فلم أجد، فأرسلت الى جارٍ لي قد اشترى شاةً ان أرسل اليّ بها بثمانها، فلم يُوجد، فأرسلت الى امرأته، فأرسلت اليّ بها. فقال رسولُ الله صلى الله عليه وسلم: " أطعميه الأسارى". سنن أبي داود - رقم الحديث (٣٣٣٢). وقال المجلس في شرح المنية فهذا الحديث يدل على اباحة صنع أهل الميت الطعام والدعوة اليه، آه. (ص-٦٠٩).

وقال العلامة ملا علي القاري: «رحمة الله عليه» «في المرقات في شرح حديث عاصم». ان هذا الحديث بظاهره يرّد ما قرره اصحاب مذهبنا، فينبغي أن يقيّد كلامهم بنوع خاص من اجتماع يوجب استيحاء اهل بيت الميت فيطعمونه كرهاً، او يُحمّل على كون بعض الورثة صغيراً، او غائباً، و لم يعرف رضاه، او لم يكن الطعام من أحد معيّن من قبل قسمته، ونحو ذلك، انتهى. وقد ذكر في زاد اللبيب عن منهاج الاسلام عن تنبيه الغافلين: ان الله ورسوله بريء من الذين يأكلون الطعام من أهل المصيبة قبل ثلاثة ايام وليالها، قال: والمرارطعام الضيافة، لا طعام الصدقه لارواح الموتي، انتهى.

وقال ابن الهمام: «رحمة الله عليه» في "فتح القدير" ويكره اتخاذ الضيافة من الطعام عن أهل الميت؛ لانه شرع في السرور لا في الشرور، قالوا: وهي بدعة مستقبحة، آه. فتح القدير (١/٢٤٦).

وفي مواهب الرحمن: ويكره اتخاذ الضيافة ايام المصيبة إلا للفقراء، اذا كانت الورثة مكلفين. (ص-٩٠٣).

ويكره اتخاذ الضيافة في ايام المصيبة؛ لانها ايام تأسف، فلا يليق بها ما يكون للسرور، وان اتخذ طعاما للفقراء كان حسناً اذا كانوا بالغين. قاضيخان (٣/٣٥٦).

قال الشيخ أبو الحسن السندي: في " البدر المنير " عن مباحث "فتح القدير" قوله: «الاجتماع الى اهل الميت» اي لموته، لا لدعوة أهل الميت أيّاهم للتبرك بهم، أو التقرب باطعامهم، قال وقوله: «اتخاذ الضيافة» أي اتخاذ الطعام على وجه الضيافة للأقرباء والأحباء ممّن يبعد حضورهم على وجه الاجتماع على الطعام، الا في الضيافات والعروس ، لاعلى وجه القربة للصالحين وأولى الحاجة، انتهى. وفي شرعة الاسلام السنة أن يتصدق ولّى الميت قبل مضى الليلة الأولى بشيء ممّا تيسر له ، فان لم يجد شيئاً فليصل ركعتين يُهدى ثوابها للميت، انتهى.

وفي خزانة الروايات عن ابن عباس «رضي الله عنهما» يقول: اذا كان يوم الجمعة او يوم عاشوراء او ليلة نصف من شعبان يأتي ارواح الاموات يقومون على أبواب بيتوهم، فيقولون: هل من أحدٍ يترحم علينا؟ هل من أحدٍ يذكر غربتنا كتبنا مطويةً و كتبكم منشورة، انتهى. الدرّة المضية (ص-٥٠٣).

وبالجمله فاتخاذ طعام الضيافة من اهل الميت في الايام الثلاثة ممنوع، واما التصدق، واطعام الحاجة، والتقرب، والتبرك، فمستحب خصوصاً في الايام الثلاثة، وباقي ايام السنة المباركة كالجمعة وغيرها. الدرّة المضية في ضيافة التعزية (ص-٥٠٢).

د یادونې وړ ده، چې د احادیثو مبارکانو په حقیقت کې ټکر بلکل نسته، د ابو الحسن کلام په غور سره وگورئ. واللہ اعلم و اتم و اکمل.

څوارلسم سوال: بعضی علماء کرام وایي: چې په هر هغه شیء کې چې مقتضی موجود وي، او مانع نوي موجود، د هغه باوجود رسول الله نوي کړی، د هغه ترک سنت دی، نو د اسقاط په هکله هم مقتضی موجود و، او مانع نه و موجود، رسول الله «صلی الله علیه وسلم» ترک کړی دی، نو مونږ لره یې ترک سنت دی.

مونږ ورته وایو: نفس اسقاط د رسول الله په زمانه کې موجود و، یوه جنازه حاضره سوه، رسول الله پوښتنه وکړه، چې پور خو به نوي پر باندئ؟ خلکو وویل: پر باندي دی. رسول الله وویل: «صلوا علی اخیکم». تاسو لمونځ ورکړئ، رسول الله یې له لمانځه منع وکړه، بیا یو صحابي مبارک اعلان وکړ، چې دغه قرض زه ادا کوم.

په نورو احادیثو مبارکانو کې ذکر دي، چې رسول الله به اعلان وکړ، چې هر سړی که مړ سو، او مال یې پا ته سو، مال یې د وارث دی. او که یې مال نه درلود، او قرض پر باندي وو، هغه زه اداء کوم بس دغه اسقاط دی؛ ځکه اسقاط وایي: "ازالة الحق عن الذمة".

دویم: بعض فقهاء کرام د حيلة الاسقاط نسبت رسول الله ته کړی دی، لکه څنگه چې د کتاب په سر کې ذکر سو.

درېیم: د رسول الله په وخت کې مقتضی نه و موجود؛ ځکه خلک یعني: مسلمانان، کامل مسلمانان وو، پر خپله ذمه یې هیڅ هم نه پریښودل، نه

حقوق الله، او نه حقوق العباد.. د اوس وخت مسلمانان خو په هر عبادت کې سستان دي، لهذا قوي امکان وي، چې پر ذمه يې حقوق الله پاته دي، او د اسقاط قدرت يې وارث نلري، نو د اسقاط لپاره حيله جوړه کړي، و مجموع ته حيله الاسقط وايي: او دغه خپله مشروع حيله ده.

خلورم: متروکات د نبي صلی الله عليه وسلم مسنونات نه دي، يعني: متروک ته سنت نسي ويل کیدی؛ ځکه الله ﷻ فرمايي: ﴿وما اتکم الرسول فخذوه، وما نهکم عنه فانتھوا﴾. يعني: په کوم شيء چې رسول الله امر کړي ياست، په هغه عمل کوئ. او له کوم شيء چې رسول الله منع کړي ياست، هغه مه کوئ.

داسې نه دي ويلي: "ما ترك الرسول فانتھوا عنه". کوم شيء چې رسول الله صلی الله عليه وسلم نوي کړی، هغه مه کوئ.

او رسول الله صلی الله عليه وسلم فرمايي: «الحلال ما احل الله في كتابه، والحرام ما حرم الله في كتابه، وما سکت عنه فهو مما عفا عنه» يعني: مسکوت عنه عفو ده، مباح دی. مکروه او يا حرام ورته ويل حرام دی.

په اوس وخت کې ډير خلک فرق په مابین د "مسکوت عنه" او د "متروک" کې نسي کولی، او فرق په مابین کې د "ترك الشيء" په معنی د "عدم الفعل" او د "كف النفس عن الشيء" نسي کولی.

د تفصیل مقام نه دی، که يو څوک بڼه وضاحت او تفصیل غواړي، نو مسلم الثبوت صفحه (۵۵) مسئله "لا تکلیف الا بالفعل" دې په غور سره وگوري. او التوضیح والتلویح صفحه (۳۰) "تعريف الفقه" دې وگوري.

خلاصه دا سوه: چې رسول الله دې نوي کړی، د هغه باوجود کول یې ناروا نه دی؛ ځکه ډیر داسې شيان سته، چې رسول الله ندي کړي، مگر زموږ لپاره یې کول سنت او مستحب دی.

پنځم: دوې خبرې په غور زده کړئ!

لومړۍ خبره: د رسول الله صلی الله علیه وسلم متروکات ډیر قسمونه لري. لومړی: "متروک عادات او طبعاً". لکه: رسول الله چې د سمسارې له خوراک څخه لاس ونيوو، صحابه کرامو ورته وویل: یا رسول الله حرامه ده. ده مبارک ورته وویل: یا حرامه نه ده، زموږ په علاقه کې نسته. یعني: په طبیعت کې خوند نه ورکولو.

دوهم: "متروک نسیانا". لکه: د رسول الله یوه ورځ په لمانځه کې یو شیء هیر سو، صحابه کرامو پوښتنه ځیني وکړه، چې په لمانځه کې نوی امر راغلی دی؟.

رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته وویل: «انما أنا بشر أنسی کما تنسون، فاذا نسیت فذکروني»

درېیم: "متروک خوفاً علی أمته". لکه: رسول الله صلی الله علیه وسلم چې تراویح په جماعت سره پرېښودې، کوم وخت چې صحابه کرام د تراویحو کولو لپاره را جمع سوو، رسول الله نه ورته راووت، بیا یې ورته وویل: چې ما پدې وجه تراویح په جماعت ترک کړې، چې پر تاسو باندي فرض نسي.

خلورم: "متروك لعدم التفكير" . لکه: رسول الله چې خطبه د خرما و درختي ته ويله، د منبر فکري نه و وهلي، صحابه کرامو مشوره ورکړه، بيا يې منبر جوړ کړ.

پنځم: " متروک وي، له جهته د دخوله په عموماتو د اياتونو او احاديثو مبارکانو کې ". لکه: رسول الله صلى الله عليه وسلم، چې ترك د صلاة الضحى او د ډيرو مستحباتو کړى دى؛ ځکه دا پدې قول د الله جل جلاله کې داخل دى: ﴿وافعالوا الخير لعلکم تفلحون﴾.

شپږم: "متروک له جهته د خوف د تغيره د زړونو د صحابه کرامو". لکه: څنگه چې رسول الله عائشې صديقې رضي الله عنها ته وايي: «لولا حادثة قومك بالكفر لنقضت البيت، ثم لبنيته على أساس ابراهيم عليه السلام؛ فان قريشا استقصرت بناءه».

او داسې نور اقسام هم لري، د دغو متروکاتو حکم دا دى: چې د متروک ترک مشروع دى، نه يې ترک واجب دى، او نه يې کول حرام دى، لکه: رسول الله ترك د وضوء مما مسته النار څخه کړى دى.

يعني: يو شىء چې په اور پوخ سوى وي، د هغه له خوراک څخه وروسته رسول الله صلى الله عليه وسلم اودس ندی کړى. نو نه يې کول حرام دى، او نه يې ترک واجب دى؛ بلکې ترک يې مشروع دى.

پدې اساس د اصولينو قاعده ده: " جائز الترك ليس واجب " .

او علامه عبد الله بن صديق ويلى دى.

"الترك ليس بحجة في شرعنا - لا يقتضي منعا ولا إيجاباً".

"فمن ابتغى حظراً بترك نبينا - ورآه حكماً صادقاً و صواباً".

"قد ضل عن نهج الأدلة كلها - بل أخطأ الحكم الصحيح وخاباً" آه.

خلاصه دا سوه: چې ترك ډير احتمالات لري، نو ترك زموږ په شريعت كې نه سنت دى، او نه جحت دى.

دا بيا قاعده ده: "اذا جاء الاحتمال بطل الاستدلال ان ما دخله الاحتمال سقط به الاستدلال".

او دغه رنگه ترك، عدم الفعل دى. عدم اصل دى، او فعل عارضي دى، اصل په اشياوو كې اباحه دى. لهذا كراهت او حرمت دليل غواړي.

دوهمه خبره: مستحبات ډير افراد لري، ټول افراد كول د يوه سړي لپاره ناممكن دى، لهذا ډير مستحبات دي، چې رسول الله صلى الله عليه وسلم ندي كړي؛ ځكه هغه افرادو په هغه وخت كې وجود نه درلودل.

مثلاً: د ايصال ثواب لپاره مسجد ته قرآن شريفان رسول الله ندي راوړي، جاى نماز (قالين/مسلې) يې ندي راوړي، پنكې يې ندي راوړي، حكومتي روغتونونه يې ندي جوړ كړي، خلكو ته يې پاخه پلونه او سړكونه ندي جوړ كړي، داسې ډير شيان سته دا ټول بايد منع سي. او سره لدې چې دغه ټول مستحسن او مستحب كارونه دي؛ ځكه په عموماتو كې داخل دي.

امام شافعي رحمه الله عليه ويلى دي. "كل ماله مستند من الشرع فليس ببدعة، ولو لم يعمل به السلف" هر هغه شيء لره چې په شرع كې اصل

وي، هغه نه دی بدعت؛ کڅه هم سلفو صالحينو نوي کړی. نو حيله اسقاط دې هم نه رسول الله کړې وي، او نه دې سلف صالحينو کړې وي، د هغه باوجود نه يې کول حرام دی او نه يې ترک واجب دی؛ بلکې په شرع کې اصل لري، له خپل مؤمن ورور سره د حق په اداء کولو کې تبرع او کومک کول دي، مسلمان ته نفع او خير ور رسول دي. «خير الناس من ينفع الناس». ﴿وافعلوا الخير لعلکم تفلحون﴾. ﴿وتعاونو علی البر والقوی﴾ و غیرهم. د دغه سوال ډیر جوابونه سته، بس په دغو مذکورو جوابونو اکتفاء کوم.

خلاصه دا سوه: اول: خو له رسول الله ثابت ده، که هغه نه منی.

په دوهم ځل کې وایم: ستاسو منکرینو له جانبه عدم الروایة دی، نه روایة العدم، عدم الروایت دلیل نه دی.

درېیم: د رسول الله په وخت کې مقتضی نه و موجود.

څلورم: د رسول الله او د صحابه کرامو قول، فعل او تقریر سنت دی، ترک يې سنت نه دی.

پینځم: ترک د رسول الله نه تقاضا د کراهت کوي، او نه تقاضا د حرمت کوي.

شپږم: ترک په معنی د عدم الفعل حجت نه دی؛ بلکې سکوت په معرض د بیان کې حجت دی، له رسول الله صلی علیه وسلم څخه د حيله اسقاط په هکله سکوت ثابت نه دی، سکوت په معرض د بیان کې بیان دی، د دې دا معنی ده، چې د رسول الله صلی علیه وسلم په مخ کې یو څوک یو

قول، یا یو فعل وکړي، او رسول الله سکوت اختیار کړي، هېڅ نه ورته وويي: و ددېته تقرير د رسول الله هم ويل کيږي، دغه قول او فعل بيا حجت دی. او یا رسول الله د یو شیء په هکله بیان کوي، مثلاً: د اختر لمونځ بیانوي، ټول شيان د اختر د لمانځه بیان کړي؛ مگر اقامت او اذان نه کړي بیان، له هغو ساکت سي، نو دا بيا پردې باندې حجت دی، چې د اختر د لمانځه لپاره اقامت او اذان نسته؛ ځکه سکوت په معرض د بیان کې بیان دی، او سکوت په معرض د غیر بیان کې بیان نسي کيدلای؛ ځکه سکوت په معنی د عدم القول دی، عدم القول او عدم الفعل حجة نسي کيدلای؛ ځکه نه قول دی، نه فعل دی او نه تقرير دی؛ بلکې په دغه قول کې داخل دی: «وما سکت عنه فهو مما عفا عنه». لهدا دغه ترک حجة نسي کيدلای.

اهمه مسئله: کفارة الظهار د ميت له جانبه یو مسلمه مسئله ده، او ډيرو کتابونو کې هم ليکلي دي، چې د ميت کفاره ظهار بايد وارث اداء کړي، او سره لدې چې هم دغو کتابونو کې ليکلي دي، چې په مرگ د احدهما باندي کفارة الظهار ساقطيري، دغه دواړې خبرې سره ټکر دي، د تحقيق په بنياد سقوط د کفارة الظهار راجح معلوميري؛ مگر له ډيره وخته د خلکو عمل ورباندي راغلی دی، لهدا تر نه کولو يې کول بهتر بولم.

که کوم چا وضاحت غوښت، د هغو لپاره مختصر عبارت او حوالې نقل کوم، د تفصيل موضع نه ده.

هغه عبارت: چې د نارينه مړي له جانبه د کفارة الظهار د اداء کولو اثبات کوي.

والثاني: أن الكفارات كلها واجبة على التراخي، هو الصحيح من مذهب اصحابنا في الامر المطلق عن الوقت حتى لا ياثم بالتأخير عن اول أوقات الإمكان، ويكون موديا لا قاضياً..... ولو تبرع عنه ورثته جاز عنه في الاطعام والكسوة، وأطعموا في كفارة اليمين عشرة مساكين او كسوتهم، وفي كفارة الظهر والافطار اطعموا ستين مسكينا، ولا يجبرون عليه، ولا يجوز ان يعتقدوا عنه؛ لان التبرع بالاعتاق عن الغير لا يصح، ولا ان يصوموا عنه؛ لانه عبادة بدنية محضة فلا تجري فيه النيابة. بدائع الصنائع (٢٥١/٤). كتاب الكفارات- فصل في كيفية الوجوب، و هكذا في رد المحتار، و بحر الحرائق، و منحة الخالق، و منة الجليل.

او هغه عبارت چي د كفارة الظهر نفي كوي، او وايي: په مرگ د احد الزوجين سره كفاره ساقطيري:

واما بيان ما ينتهي به حكم الظهر او يبطل، فحكم الظار ينتهي بموت احد الزوجين، لبطلان محل حكم الظهر، ولا يتصور بقاء الشيء في غير محله، آه. بدائع الصنائع كتاب الظهر - فصل في ما ينتهي به حكم الظهر - (٥/١٩).

الكفارة انما تجب على المظاهر اذا قصد وطئها بعد الظهر، وان رضا ان تكون محرمة عليه بالظهر، ولا يعزم على وطئها لم تجب عليه الكفارة..... وكذا لو مات احدهما بعد العزم كذا في الينا بيع، الفتاوى الهندية - الباب العاشر في الكفارة - (١/٥٣٨).

وتكلم العلماء رحمهم الله تعالى في سبب وجوب الكفارة.....
 والمحققون من اصحابنا رحمهم الله تعالى قالوا سبب وجوبها العود وحده،
 وهذا القول اقرب الى الفقه..... ولو دعا ثم بدا له أن لا يطئها سقطت
 الكفارة فكانها تجب عندنا غير مستقرة، ولهذا سقط بموته وبموتها؛ لأن
 الكفارة تجب بالعزم عندنا وما بالعزم تجب غير مستقرة؛ لأن العزم يرد
 عليه النقض والفسخ، المحيط البرهاني - الفصل الثالث والعشرون -
 مسائل الظهار - (۱۹۲/۵). والله اعلم وأتم وأكمل.

مهمه مسئله: په كفارة القتل کې هم د علماء کرامو اختلاف دی؛ مگر
 احتیاط پدې کې دی، چې کفارہ ادا کړي، او هم دغه ادا کیدل له ډیره
 وخته د علماء کرامو معمول به ده.
 لهذا هر کس یې بلا ترده ادا کړي. د تفصیل مقام نه دی. دغه ډول هغه
 مورکی چې خپل زوی یې لاندې کړی وي، او په خپل ژوند کې کفارہ
 نوي ادا کړې، د هغې له جانب څخه هم باید ادا سي.
د کلام خلاصه ۱۵۵: چې حیلہ اسقاط د ذمې د فراغت یوه طریقه ده، که
 یو شیء حرام وي، د هغه د وصول لپاره طریقه هم حرامه ده. او که یو شیء
 حلال وي، د هغه لپاره طریقه جوړول هم حلال کار دی، یعنی: اسبابو لره
 حکم د مقاصدو وي، نو په حیلہ اسقاط کې مقصود د مړي ذمه فارغه کول
 دي، او له الله جل جلاله څخه د مړي بخشش او خلاصون دی، لهذا دغه
 فراغت د ذمې د مسلمان د بنده له حق څخه او یا د الله جل جلاله له حق څخه
 مستحب او مستحسن عمل دی، نو د دغه عمل لپاره چم او طریقه جوړول
 هم مستحب او مستحسن عمل دی.

د دې طريقي کیفیت داسې دی، کوم وخت چې انسان مړ سي، که يې وصیت کړی ؤ، او مال يې هم پاته ؤ، د ده پر وارثانو باندي په دريمه د مال کې وصیت نافذ کول واجب دی، دغه اسقاط واجب ده، وارثان حاضر وي، او که غائب وي، صغیران وي، او که کبيران وي، صغیر او غائب تغیر نسي ورکولای.

او که يې وصیت نه ؤ کړی، او مال يې پاته ؤ، بيا که بعض غائب ؤ، او يا کوچنيان ؤ، هغه غټان به بالفعل دغه اسقاط له خپلې حصې وکړي. او که يې مال نه ؤ پاته، بيا صغیر او غائب فرق نه کوي، حاضر به له خپل مال څخه اسقاط پسې وکړي.

که ميت نارينه و، دوولس کاله به د ده له عمر څخه د کوچنيوالي کات کړي. او که ميت ښځينه ؤ، نه کاله عمر به يې د کوچنيوالي ځيني کات کړی. د دې نور عمر به يې حساب د لمونځونو، روزو او وغيره وکړي. لمونځونه له وترو سره د ورځې^۶ شپار لمونځونه دي، د مياشتې^{۸۰} يو سل و اتيا دي، او د کال^{۲۱۰} دوه زره يو سل او شپيته دي، د هر لمانځه او روزې فديه احتياطا دوه کپلو غنم او يا د غنمو قيمت دی.

مثلا: مرده پنځوس کلن دی، او روپی^{۵۰۰۰۰} پنځوس زره دي، نو دوولس کاله ځيني کات کړه، اته ديرش کاله پاته سوو، د اته ديرش کاله^{۸۰۰} دوه اتيا زره اتيا لمونځونه کيږي.

غنم فرضا په سل روپی کيلو دی، نو فديه يې^{۲۰۰} دوه سوه روپی سوه، نو^{۵۰۰۰۰} پنځوس زره روپی^{۲۵۰} دوه نيم سوه فديې کيږي، يعني دغه پنځوس زره روپی چې يوه کس ته ورکړې، د دوه نيم سوه لمونځونو فديه ادا سوه. نو تقريبا په ۳۲۸ درې سوه اته ويشت قبضه باندي، د ټولو لمونځونو فديه ادا سوه. وارث به خپله دغه روپی را واخلي، او يا به يو په اسقاط پوه شخص وکیل کړي، او يا به مولوي صاحب يو نا پوه کس په وکالت پوه کړي،

پداسې طريقه باندې چې وارث به ورته ووايي: چې هر ځل فقير ته په ور کولو کې ته زما وکيل يئ، او په هر ځل له فقير څخه په قبض کولو کې ته زما استازی يئ؛ ځکه دغه وکيل به قبض د موکل لپاره کوي. که يې د ځان لپاره قبض کړي، بيا خو دغه وکيل د مال مالک سو، او وکيل اجنبي دی، د اجنبي ورکړه په قول صحيح باندي جائز نه ده.

دا شرائط به موجود وي: چې په ناستو خلکو کې به کوچنی نه وي، لېونی به نه وي، مریبی به نه وي، د مړي وارث به نه وي، کافر به نه وي، معتوبې عقل به نه وي، غني/مالداره به نه وي، که بالفرض غني يا وارث موجود وي، په حساب کې به يې نه شماری، او دغه ورکړه به د ملکیت په توگه وي، هزل او مسخرې به نه وي، د ورکونکي به هم دغه عقېده وي، چې دغه مال زما ملک سو، خو په خپل اختيار تبرعا او نيکي له ميت سره په ورکړه کې کوم، او دغه مال که د وارث خپل نه ؤ، له بل چا څخه به يې په خواست نه را اخلي، بلکې په قرض به يې را اخلي، نو پدغه طريقه باندي به يو ځل د لمونځونو فديه ورکړي.

دوهم: بيا به د روژې فديه ورکړي، درېيم: بيا به د روژې کفاره ورکړي، د روژې کفاره شپېته قبضه غواړي، که په مجلس کې کسان کم وي، په يوه قول باندي په دوهم ځل ورکړه هم صحيح کيږي، دا قول د هدايي د مولانا صاحب رحمة الله عليه دی، او په بل قول باندي بيا نه صحيح کيږي، احتياط هم پدغه قول کې دی، نو بيا دې له مجلس څخه خارج خلکو ته ورکړي، لکه: څنگه چې زمونږ په علاقه کې رواج دی، چې هغه پاته روپۍ د کفارو په اسقاط کې و زاننه وو ته او يا ماشومانو ته ورکوي، او دا احسنه طريقه ده.

څلورم: بيا به يې په کفاره کې د قسمونو ورکړي، چې دا بيا لس قبضه غواړي.

پنځم: بيا به يې په كفاره د قتل خطاء كې ورکړي.
شپږم: بيا به يې په كفاره د ظهار كې ورکړي.
اووم: بيا به يې په كفاره د ټولو حقوقو شرعيه و كې ورکړي، مثلا: اختري،
صدقة الفطر، زکوة او وغيره.

اول: اسقاط نماز است - ثاني: اسقاط روزه رمضان.
دور ثالث كفاره رمضان - شد كفاره ظهار رابع دان.
شست قبض شرط است در اين دو جا - اگر خواهی گردن ميت رها.
بار پنجم گردن ايمان را - شرط در اين ده قبض شدای جانما.
بار ششم گردن اسقاط را - از حقوق جمله شايدها.

لدي وروسته به د جنازې لمونځ وکړي، له لمانځه وروسته که صفونه مات
سي، او خلک کښيني دعا دې وکړي، او يا قرأت ووايي هم، هيڅ پروا
نلري، بلکې ودې کړئ، بيا دې ميت دفن کړي، له هغه وروسته د ميت و
سرته دې سورت البقرة اول آياتونه ووايي، او د ميت د قبر پای ته دې د
سورت البقرة آخيري آياتونه ووايي، له هغه وروسته دې په ولاړه باندي
دعاء وکړي، او ډيرې دعاگانې دې وکړي، له هغه وروسته که يو څوک
خيرات کوي، مه يې منع کوئ؛ ځکه خيرات يو مستحب عمل دی، هر
وخت کيدلای سي، معين وخت نلري، له هغه وروسته بيا تعزيي مراسم اداء
کيري.

مقصد مې دا دی: چې اسقاط خيرات او دعاگانې په افغانانو کې مروجې
دي، بلکل د شريعت او مذهب سره موافق دي، هيڅ شک او تردد پکې
نسته، د نورو قومونو په څير لکه: سنديان او پنجابيان او وغيره، مونږ علم نه
په لرو، چې په دوی کې کوم ډول مروج دي. لهذا زمونږ اسقاط مروج

مستحب او مستحسن عمل دی، هیش وخت باید شوک سستی او کاهلی پکې ونکړې. او دغه هره خبره ما له خپلو معتبرو کتابونو څخه را اخیستې ده، له ځان څخه مې یوه مسئله هم نده لیکلې، د اختصار له کبله مې د هغو کتابونو عبارتونه ندي را اخیستي، ځکه کتاب پرې مفصل کيږي.

والسلام مع الاحترام
اللهم ارنا الحق حقا و ارزقنا اتباعه، و ارنا الباطل اجتنابه.
آمین یا رب العالمین.

حرره فداء محمد المعصومي غفر له الباري و لوالديه و لكافة المؤمنين،
آمین.

۱۴۴۵/رمضان المبارك/۲۹

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**